

Η ΠΙΣΤΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΩΣ ΚΑΝΩΝ ΖΩΗΣ (33-600 Μ. Χ.)

(ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΤΙΚΗΣ
ΕΠΙΔΡΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΕΠΙ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ)

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, δ. Θ.

Β) ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Κρατική πολιτική εις ζητήματα πίστεως. 'Αρειανική έρις.

Αι σχέσεις 'Εκκλησίας και Πολιτείας, ως ανεπτύχθησαν υπό τὸ ἐκχριστιανισθὲν ἤδη Κράτος, ἐρμηνεύονται ἄριστα ὑπὸ τὸ φῶς τῶν δογματικῶν ἐρίδων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἦδη ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸ τέλος τῶν διωγμῶν, ἡ 'Εκκλησία εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀντιμετωπίσῃ μέγαν κίνδυνον προερχόμενον ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τῶν αἵρέσεων, ὧν τὴν ἀπαρχὴν ἀπετέλεσεν ἡ αἵρεσις τοῦ 'Αρείου, ἣτις συνεκλόνησεν ἐκ θεμελίων τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην καὶ σταθερότητα αὐτῆς. Πρὸ τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως, ἦν ἐδημιούργησαν αἱ περὶ τὴν αἵρεσιν ταύτην ἐσωτερικαὶ δογματικαὶ ἐκκλησιαστικαὶ ἐριδες, ἡ Πολιτεία, ὡς εἰκόσ, δὲν ἤτο δυνατόν νὰ παραμείνῃ ἀδιάφορος. Τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου κρατικὴν πολιτικὴν ἐμφαίνει σαφῶς τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ ἐπέδειξεν ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς εἰρηνικὴν διευθέτησιν τῶν λαβουσῶν χώρων δογματικῶν διαφορῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἐνότητος τοῦ Κράτους καὶ τῆς δημοσίας τάξεως, ἐθεώρει τὴν 'Εκκλησίαν ὡς ἓνα τῶν σπουδαιοτέρων παραγόντων πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν αὐτοῦ τούτων. Εἶναι βέβαιον ὅτι οὐδαμῶς ἀντελαμβάνετο τὴν λεπτὴν σημασίαν τῶν ὑπὸ συζήτησιν ἐπιμάχων θεμάτων, ἀλλ' ὡς ὄξυνούστατος πολιτικὸς διέγνωσεν ὅτι εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς 'Εκκλησίας εἰς ἀντιμαχομένας μερίδας ἐνυπῆρχε σοβαρὸς κίνδυνος διαταράξεως τῆς δημοσίας τάξεως καὶ ἐνήργησε πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο πρὸς ἀποτροπὴν τοιούτων διαιρέσεων. Ἄλλ' ἡ φύσις τῶν δογματικῶν διαφορῶν ἦτο τοιαύτη καὶ ὁ κίνδυνος, ὃν διέτρεχεν ἡ Χριστιανικὴ πίστις ἐξ ἐνδεχομένης ἐπικρατήσεως τῶν ἀντιπάλων τῆς ὀρθοδοξοῦσης μερίδος τόσοσιν μέγας, ἡ δὲ ἐμμονὴ καὶ προσήλωσις ἐκάστης μερίδος εἰς τὰς ἐκυτῆς ἀπόψεις τοσοῦτον ἰσχυραί, ὥστε ἀμεσος συμβιβασμὸς αὐτῶν ὑπῆρξεν ἀδύνατος. Διὰ τὸν Κωνσταντῖνον, ἐν σχέσει πρὸς τὴν 'Αρειανικὴν ἔριν, ἀμφοτέραι αἱ μερίδες ὑπεστήριζον τὴν αὐτὴν διδασκαλίαν, αἱ δὲ διαφοραὶ αὐτῶν ὠφελόντο εἰς σχολαστικὰς λεπτολογίας. Εἰς ἐπιστολὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἐπί-

σκοπον Ἀλεξανδρείας καὶ τὸν Ἀρειον¹ ἐπὶ τῆς διενέξεως αὐτῶν, ἐκθέτει κατὰ θαυμαστὸν τρόπον τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀπόψεις ἐν σχέσει πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς διαφορᾶς αὐτῶν, ὡς καὶ τὴν στάσιν αὐτοῦ ἐναντι τῆς Ἐκκλησίας γενικῶς καὶ ὀρίζει λιαν σαφῶς τὰς κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Ἡ ἔρις, ἣτις ἠγέρθη εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' ὅσον διατάρασσε τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ εἰρήνην καὶ ἐζημίωε τὰς ἀρμονικὰς σχέσεις τῶν πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους, ἐνέπιπτεν ἀναγκαιῶς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τῆς Πολιτείας. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶχεν ἤδη ἀναγνωρισθῆ ὡς ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν τῷ Κράτει καὶ μέγα μέρος τοῦ λαοῦ ἠκολούθει τὴν νέαν πίστιν, ὁ Κωνσταντῖνος δὲ ἐνδιεφέρετο οὐχὶ ἀπλῶς νὰ ἐπιτύχη τὸν συμβιβασμὸν τῶν ἀπόψεων τῶν διαφωνουσῶν μερίδων, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν διαταραχθεῖσαν εἰρήνην, ἣν ἐθεώρει ὡς θελεμιώδη συντελεστὴν τῆς δημοσίας εὐημερίας. Διακατείχετο ἀπὸ ἰσχυρότατον αἰσθημα ἀγάπης πρὸς τοὺς Χριστιανούς, οὓς ἀπεκάλει «λαὸν τοῦ Θεοῦ» καὶ «ἀδελφούς» αὐτοῦ, ὡς καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ πάλιν ἀδιασπάστως ἠνωμένην καὶ τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην μεταξὺ τοῦ λαοῦ ἀνανεουμένην. Ἐνῶ δὲ προσφέρει τὰς καλὰς αὐτοῦ ὑπηρεσίας ὡς εἰρηνοποιοὺς μεταξὺ τῶν διαμαχομένων ἀφ' ἑνός, ὀμιλεῖ, ἀφ' ἑτέρου, μετὰ τινος αὐθεντίας Χριστιανοῦ ἡγεμόνος, οὕτινος δικαίωμα καὶ καθῆκον ἦτο νὰ περιφρουρῇ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν εὐημερίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν λαῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτον τὸ γεγονός ὅτι οὗτος οὐδεμίαν ἐπιθυμίαν ἢ τάσιν ἐκδηλοῖ ἵνα ἐπιβάλλῃ τὴν διευθέτησιν τῆς ἔριδος ὡς τις δικαστής, οὐδὲ διατάσσει ὡς τις κυρίαρχος, καθὼς πιθανῶς τις ἐκ τῶν προκατόχων αὐτοῦ ἤθελε πράξει εὐρισκόμενος εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ. Ἰδεῶδες καὶ ἀρχὴ αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ πίστις ὅτι ἡ ἐξουσία τῆς Πολιτείας δὲν ἔπρεπε νὰ τίθεται ὑπεράνω τῆς ἐξουσίας τῆς Ἐκκλησίας, ἣτις εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίσῃ μόνη ἐπὶ ζητημάτων πίστεως. Συνεπῆς πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην ὁ Κωνσταντῖνος, ὅταν ἐπέισθη ὅτι ἡ Ἀρειανικὴ ἔρις δὲν ἦτο ἐκ τῶν διαφορῶν ἐκείνων, αἵτινες ἠδύναντο εὐκόλως δι' ἀμοιβαίων ὑποχωρήσεων καὶ συμβιβασμῶν νὰ διευθετηθῶσι, καθὼς ἐνόμισεν ἀρχικῶς, συνεκάλεσε τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ἵνα ἀποφανθῶσιν ἀπὸ κοινοῦ ποία θὰ ἦτο ἡ πίστις τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ ἐπιμάχου θέματος. Τὴν ἀρχὴν ταύτην εἶχεν ἀκολουθήσει πρὸ τινων ἐτῶν πρὸς ἄρσιν τῆς διαφωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀφρικῆς εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἐπισκόπου Καικιλιανοῦ² καὶ πρὸς κατὰ-

1. Εὐσεβίου, Βίος Κων. II, 68-72 MPG, 20, 1040B2-1043B.

2. Εὐσεβίου Ἐ. Γ, X, MPG, 20, 885Cεξ. Οἱ Δονατισταὶ διετεινοντο ὅτι ὁ Καικιλιανὸς εἶχε χειροτονηθῆ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Φήλικος, ὅστις κατὰ τὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμὸν εἶχεν ἀποδείξει ἐαυτὸν προδότην τῆς πίστεως, διότι παρέδωκεν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς τὰς ἀγίας Γραφάς. Ἐνεῦθεν ὑπεστήριζον ὅτι ἡ χειροτονία τοῦ Καικιλιανοῦ ἦτο ἄκυρος καὶ ἐγκαταστήσαντες ἰδικόν των ἐπισκοπον εἰς τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ, ὑπῆρξαν αἰτία τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν σχίσματος τῶν Δονατιστῶν.

παυσιν ἄλλων τινῶν ἐρίδων, συγκαλέσας τὴν ἐν Ἀρελάτῃ σύνοδον¹. Εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ Σύνοδον ὁ Κωνσταντῖνος ἐξέθεσε περισσότερο σαφῶς τὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, καὶ ἐξεδήλωσε τὸ μέγιστον ἐνδιαφέρον αὐτοῦ πρὸς διατήρησιν τῆς εἰρηνικῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας. Καίτοι δέ, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὴν σύγκλησιν τῆς Συνόδου εἰσηγήθη ὁ Ὅσιος Κορδούης, τὴν πρωτοβουλίαν ἔσχεν αὐτὸς οὗτος ὁ Κωνσταντῖνος, εἶναι δ' αὕτη λίαν ἐνδεικτικὴ τοῦ ἀσυνήθους ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἐγερθείσης ἐρίδος καὶ ὑπὲρ τῆς προόδου τῆς Ἐκκλησίας. Κατέβαλεν ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θησαυροφυλακίου τὰ ἔξοδα τῆς Συνόδου καὶ ἔλαβε τὰ προσήκοντα μέτρα ἀσφαλείας διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθερίας τῶν συζητήσεων. Προήδρευσεν ὁ ἴδιος καὶ ἐνεκαίνασε τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου, ἐκφωνήσας θαυμάσιον λόγον πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀφῆκε νὰ ἐκχυθῆ ὀλόκληρος ὁ πλοῦτος τῶν ἀνωτέρων αἰσθημάτων ἀγάπης αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ δὲν παρέλειψε νὰ ἐκφράσῃ τὴν βαθεῖαν ἀπογοήτευσιν αὐτοῦ διὰ τὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διάστασιν, ἣν ρητῶς χαρακτηρίζει ὡς βλασφημίαν κατὰ τοῦ θείου νόμου ἐμπνευσθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ κακοῦ καὶ ἀποφαίνεται ὅτι «παντὸς πολέμου καὶ μάχης δεινῆ καὶ χαλεπωτέρα ἢ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἐμφύλιος νενόμισται στάσις καὶ μᾶλλον ταῦτα τῶν ἔξωθεν λυπηρὰ καταφαίνεται». Ἐν τέλει ὑπομνημύνησκει εἰς τοὺς ἐπισκόπους τὸ καθήκον αὐτῶν νὰ διατηρῶσι μεταξὺ αὐτῶν ὁμοφροσύνην, ἵνα δύνανται νὰ κηρύττωσιν ὁμοφροσύνην καὶ εἰς τοὺς ἄλλους καὶ ἐν κατακλιεῖδι ποιεῖται πρὸς αὐτοὺς τὴν ἀκόλουθον θερμὴν ἔκκλησιν: «Μὴ δὴ οὖν μέλλετε, ὦ φίλοι δὴ λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κοινοῦ πάντων ἡμῶν δεσπότητος καὶ σωτῆρος ἀγαθοὶ θεράποντες, τὰ τῆς ἐν ὑμῖν διαστάσεως αἷτια ἐντεῦθεν ἤδη φέρειν εἰς μέσον ἀρξάμενοι πάντα σύνδεσμον ἀμφιλογίας νόμοις εἰρήνης ἐπιλύσασθαι. Οὕτω γὰρ καὶ τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ ἀρεστά διαπεπραγμέναι εἴητε ἂν, κάμοι τῷ ὑμετέρῳ συνθεράποντι ὑπερβάλλουσιν δώσητε τὴν χάριν»².

Ἡ ἀντίληψις τοῦ Κωνσταντίνου ὅτι οὗτος ἦτο «συνθεράπων τῶν ἐπισκόπων» ἐν τῇ διακονίᾳ τοῦ Θεοῦ, ἢ, ταῦτὸν εἰπεῖν, «ἐπίσκοπος τῶν ἐκτὸς»³, τίτλον τὸν ὁποῖον οὗτος ἰδιοποιήθη βραδύτερον, εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς πίστεως αὐτοῦ, ὅτι ὁ ἴδιος ἠδύνατο νὰ ἀσκῆ λειτουργίαν θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος μεγάλης σπουδαιότητος. Ἐν τῷ νῶ αὐτοῦ ὁ λαὸς τῆς αὐτοκρατορίας, ἐφ' ὅσον ἀπετέλει τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, ἦτο ἐν ταῦτῳ τὸ ὑπήκοον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὁ «λαὸς τοῦ Θεοῦ». Ἐφ' ὅσον δέ, ἐξ ἄλλου, ἐπιστεύετο ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἶχε θεῖαν τὴν προέλευσιν, ὁ Κωνσταντῖνος, κατ' ἀκολουθίαν, ἐπίστευσεν ὅτι ὁ ἴδιος ὡς τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἀνώτατος πολιτικὸς ἄρχων, διὰ τοῦ

1. Εὐσεβίου, Ἐ. Ἰ., X, 5 MPG, 20,889Bεξ.

2. Εὐσεβίου, Βίος Κων. ΙΙΙ, 12 MPG. 20,1068-1069.

3. Ὅρα σελ. 64 καὶ 64 σημ. 5.

όποιου ἡσκειτο ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, εἶχεν, ὅπως καὶ οἱ ἐπίσκοποι, ἀφιερωθῆ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ εἰς τὴν ἐπίβλεψιν καὶ διατήρησιν τῆς ἐξωτερικῆς εἰρήνης καὶ τῆς δημοσίας τάξεως καὶ εἰς τὸ νὰ βοηθῆ τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς θείας αὐτῆς ἀποστολῆς ἐν τῷ κόσμῳ πρὸς τὸ κοινὸν ἀγαθόν.

Ἡ ἀπόφασις τοῦ Κωνσταντίνου νὰ συγκαλέσῃ τὴν Σύνοδον τῆς Νικαίας εἶναι καθ' ἑαυτὴν γεγονὸς ὑπερτάτης σπουδαιότητος καὶ δεῖται προσεκτικῆς μελέτης, διότι ἐγκαινιάζει τακτικὴν, ἥτις διὰ πρώτην φορὰν λαμβάνει χώραν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς διοικήσεως τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ, τόσον μάλιστα Ρωμαῖος, ὥστε οὔτε τὴν ἑλληνικὴν ὠμίλει ὀρθῶς. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συγκλήσεως τῶν πόλεων εἰς περιπτώσεις ἀνάγκης ἦτο πράξις ἑλληνικῆς ἐμπνεύσεως ἐντελῶς ἀγνωστος εἰς τοὺς Ρωμαίους. Ἐνῶ δηλαδὴ ἐν Ἑλλάδι αἱ διάφοροι πόλεις καὶ πολιτεῖαι συνῆλθον πολλάκις ἀπὸ κοινού, ἵνα συζητήσωσι προβλήματα πανελληνίου ἐνδιαφέροντος καὶ ἰδιαζόντως εἰς περιπτώσεις πολέμων ἐναντίον τῶν Μήδων, τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ Ρώμη διεκδικοῦσα τὸ δικαίωμα νὰ κυβερνᾷ διὰ τῆς Ρωμαϊκῆς Συκλήτου, κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν Ἰταλίαν, μετὰ ταῦτα δὲ ὀλόκληρον τὸν κόσμον, οὐδέποτε συνεκάλεσε τὰς ἀνά τὴν ἀχανῆ Ρωμαϊκὴν ἐπικράτειαν πόλεις, ἢ τὰ ὑπ' αὐτὴν ἔθνη εἰς κοινὴν σύνοδον¹. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος οὐδεμίαν ἀνάγκην εἶχε νὰ υἱοθετήσῃ ὅ,τι ἐν Ἑλλάδι ἀπετέλει κοινὴν πράξιν εἰς τὰς σχέσεις τῶν διαφόρων πόλεων προκειμένου νὰ λάβῃ ἀποφάσεις ἐπὶ τῆς συγκεκριμένης ταύτης περιπτώσεως. Ἀπλῶς ἐπραξεν ἐκεῖνο, ὅπερ εἶχεν ἐγκαινιασθῆ ὡς νόμιμος ἐκκλησιαστικὴ πράξις ἤδη ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων. Τὸ νέον εἰς τὴν παρούσαν περίπτωσιν εἶναι ὅτι ἡ Πολιτεία θεωρεῖ ὑπέρτατον αὐτῆς καθῆκον νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν Ἐκκλησίαν νὰ φέρῃ ἀποτελεσματικῶς εἰς πέρας τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ μεγαλύτερα συμβολὴ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν Χριστιανισμὸν εὐρηται εἰς τὴν πίστιν, ἣν ἡ Σύνοδος τῆς Νικαίας διεκήρυξε τῇ ὑποστηρίξει αὐτοῦ, χωρὶς βεβαίως ἐπεμβάσεως ἐκ μέρους αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν διατύπωσιν τῶν δογματικῶν ὁρῶν αὐτῆς. Τὸ ἀπέραντον Κράτος, οὗτος ὁ βασιλεὺς συνεκάλεσε τὴν Σύνοδον τῆς Νικαίας καὶ προῆδρευεν αὐτῆς διελύθη πρὸ πολλοῦ. Ἐπὶ τῶν ἐρείπιων αὐτοῦ διάφορα ἄλλα κράτη ἰδρῦθησαν καὶ νέα ἔθνη ἐσχηματίσθησαν. Σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου νέαι τέχνη καὶ ἐπιστῆμαι ἀνεπτύχθησαν καὶ νέοι θεμελιώδεις νόμοι ρυθμίζουσι τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ζωὴν καὶ πολιτικὴν τῶν ἐθνῶν. Νέαι ἀνάγκαι ἐγεννήθησαν καὶ νέαι θεωρίαι καὶ ἀντιλήψεις ἀνεφανίσθησαν, αἱ δὲ ὕλικαι καὶ ἠθικαὶ ἀπόψεις τῶν κατοίκων τοῦ ἡμετέρου πλανήτου ἐντελῶς μετεβλήθησαν. Ἐν τούτοις, ἡ Πίστις τῆς Νικαίας ὁμολογεῖται ἔτι καὶ θὰ ὁμολογῆται ἕως ἔσθου θὰ ὑπάρχωσιν ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης

1. Κ. Παπαρηγόπουλου, Ἱστ. Ἑλλ. Ἔθνων, Πβ, σελ. 117.

ἄνθρωποι, ὑπὸ πασῶν τῶν χριστιανικῶν ὁμολογιῶν εἰς πᾶσαν γωνίαν τῆς οἰκουμένης, εἰς πάσας τὰς γλώσσας τῶν ἀνθρώπων καὶ δι' αὐτῶν τούτων τῶν λέξεων καὶ φράσεων δι' ὧν οἱ ἅγιοι ἐκεῖνοι ἄνδρες διετύπωσαν αὐτήν.¹

Τὸν ὅρον τῆς Πίστεως τῆς Νικαίας ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεκύρωσε διὰ νόμου. Τὸ αὐτὸ ἐπραξε καὶ διὰ πάντας τοὺς ὄρους τῶν ἐπισκόπων τοὺς ἐν Συνόδοις διατυπωθέντας, ἵνα μὴ οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν δύνανται νὰ ἀρνηθῶσι τὸ κῦρος αὐτῶν.²

Ἠθικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἀκολουθίαι τῆς Πίστεως τῆς Νικαίας.

Τὸ ὑπὸ τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας διατυπωθὲν Σύμβολον Πίστεως εἰς Τριαδικὸν Θεόν, ὡς συνεπληρώθη ὑπὸ τῆς Δευτέρας Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὀλίγα ἔτη βραδύτερον διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἄρθρου «εἰς Μίαν, Ἁγίαν, Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν», εἰς εὐρύτεραν ἀνάλυσιν, ὠδήγησεν εἰς ἀκολουθίας μεγίστης ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς σημασίας. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀθανασίου ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι «ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ» καὶ οὐχὶ «ὁμοιος τῇ οὐσίᾳ», ὡς ἐδόξαζεν ὁ Ἄρειος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, ὑπῆρξεν ἡ βάση, ἐφ' ἧς ἔκτοτε ἡ Χριστιανικὴ θεολογία ἐθεμελίωσε τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως. Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης στηριχθεὶς ὁ Ἀθανάσιος ἠδυνήθη νὰ ὑποστηρίξῃ λογικῶς ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, Θεὸς ὢν ἀληθινός, ἐγένετο διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ ἄνθρωπος ἀληθινός, «ἵνα τῷ κατὰ φύσιν τῆς θεότητος συνάψῃ τὸν φύσει ἄνθρωπον, καὶ βεβαία γένηται ἡ σωτηρία καὶ ἡ θεοποίησις αὐτοῦ»³. Ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας ταύτης στηριχθεῖσαι αἱ μεταγενέστεραι Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι ἐπλάτυναν τὸ περιεχόμενον τῆς Πίστεως τῆς Νικαίας ὀρίσασαι ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀνέλαβεν ὀλοκληρον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, συνισταμένην ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς λογικῆς, ἐχούσης νοῦν καὶ ἐλευθέραν βούλησιν, ἥτοι πᾶν ὅ,τι συνιστᾷ τὴν πλήρη καὶ ὀλοκληρωμένην ἀνθρωπίνην προσωπικότητα. Διότι ἐὰν ὁ Λόγος εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἠκρωτηριασμένην κατὰ τὸν νοῦν, ὡς ἐφρόνει ὁ Ἀπολλινάριος, ἢ ἐστερημένην ἀνθρωπίνου θελήματος, ὡς ἐδόξαζον οἱ Μονοθελῆται, πλήρης ἀπολύτρωσις καὶ θεοποίησις τοῦ ἀνθρώπου ἦτο ἀδύνατος. Οὕτως, ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ «ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός» (Λκ. 19. 10), ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ δόγματος τῆς ἐνανθρωπήσεως, οὕτως ὑπὸ τῶν Συνόδων διατυπωθέντος, ἀπέκτησε τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ περιεχόμενον. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος πολὺ ὀλίγην, εἰ καὶ τινα, ἀξίαν ἀπέδιδεν εἰς τὸ

1. Πρβλ. Κ. Παπαρρηγοπούλου, μν. ἔργ. Πβ. σελ. 120.

2. Εὐσεβίου, Βίος Κων. IV, 27 MPG, 20 1176B9: «Τοὺς τῶν ἐπισκόπων ὄρους τοὺς ἐν συνόδοις ἀποφανθέντας ἐπεσφραγίζετο ὡς μὴ ἐξεῖναι τοῖς τῶν ἐθνῶν ἀρχουσι τὰ δόξαντα παραλύειν». Σωζομ. Ἐ. Ἰ, 9 MPG, 67, 884C4: «Ἀμετατρέπτους τε εἶναι τῶν συνόδων τοὺς ὄρους (ἐκέλευσε)». Εὐσεβ. μν. ἔργ., III, 23 MPG, 20, 1084C5: «Καὶ τὰ τῆς συνόδου δόγματα κυρῶν ἐπεσφραγίσασα».

3. Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγος II, 70 MPG, 26, 296B9 ἐξ.

ἄτομον. Ἡ δύνατο ἐλευθέρως καὶ τῇ ἐπινεύσει τοῦ νόμου νὰ περιάγῃ εἰς κατάστασιν δουλείας τὸν ἀδύνατον, νὰ ἐκθέτῃ τὰ τέκνα, νὰ ἐξουθενῇ τὴν γυναῖκα, νὰ ἀντιπαρέρχηται ἀδιάφορος πρὸ τῶν δεομένων βοήθειας λόγῳ ἀσθενείας, ἢ ἐνδείας, ἢ οἰασδήποτε δυστυχίας. Ὑπὸ τὸ φῶς ὅμως τῆς νέας πίστεως, τὸ ἄτομον ἄνθρωπος, ἀδιάφορον ἂν ἰσχυρὸς ἢ ἀδύνατος, πλούσιος ἢ πτωχός, ἐλεύθερος ἢ δούλος, ἄρσεν ἢ θῆλυ, βασιλεὺς ἢ ὑπῆκοος, δίκαιος ἢ ἁμαρτωλός, ἀνεξαρτήτως ἀξιώματος ἢ κοινωνικῆς τάξεως, ἀπέκτησεν ἀνεκτίμητον καὶ ἀναπαλλοτρίωτον ἠθικὴν ἀξίαν. Ἡ ἀξία αὕτη ἐγκρίεται εἰς τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀδελφοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὸν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ιδιότητα αὐτοῦ ὡς κατὰ χάριν υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα τοῦ πρωτοτόκου ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἥτις ἤδη εἶχε πλήρως ἀποκαλυφθῆ εἰς τὰ ὄμματα τῶν πιστῶν. Ἡ δύναμις τῆς πίστεως ταύτης ὑπάρχει ἔκτοτε ἐν ἐνεργείᾳ εἰς τὸ πλυσχιδὲς κοινωνικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν νομοθεσίαν τῆς πολιτείας, εἰς τὴν βαθμιαίαν βελτίωσιν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν δούλων, εἰς τὴν καταδίκην κακῶν συνηθειῶν τοῦ μὴ χριστιανικοῦ κόσμου, αἵτινες κατερράκουν τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ἡ δύναμις αὕτη τῆς κοινῆς πίστεως, ἥτις μυστηριωδῶς, ἀνεπαιθῆτως καὶ ἀθορυβῶς δρῶσα, μετέβαλε τὸν ἐν πορακμῇ παλαιὸν κόσμον εἰς κόσμον νέον, ἀποτελεῖ καὶ σήμερον τὸ θεμέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου θεμελιοῦνται αἱ ἐλπίδες μεγίστης μερίδος τῆς σημερινῆς κοινωνίας περὶ τῆς ὀρθῆς λύσεως τῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἀτομικῶν καὶ κοινῶν, καὶ ἐργάζεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πρὸς μεταβολὴν τῆς ἁμαρτωλῆς σημερινῆς κοινωνίας εἰς βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Σπουδαιότης καὶ ἠθικὸν κῦρος τοῦ κλήρου.

Ὡς ἤδη εἶπομεν, ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ὁ πρῶτος Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ, ὅστις ἐπεκύρωσε τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐπισκοπικῶν συνόδων ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων¹ καὶ περιέβαλεν αὐτὰς μετ' ἴσης ἰσχύος μεθ' ἧς καὶ τοὺς νόμους τῆς Πολιτείας, κατὰ τὸ παράδειγμα δ' αὐτοῦ ἐπολιτεύθησαν καὶ οἱ ἄλλοι μετ' αὐτὸν αὐτοκράτορες. Οὕτως, οἱ ὄροι τῆς πίστεως, οἵτινες διετυπώθησαν ἐν Οἰκουμενικαῖς Συνόδοις ἤρξαντο περιβαλλόμενοι σπουδαιότατον κῦρος κανονικόν τε καὶ νομικόν, ὅπερ ἀνεγνωρίσθη οὐ μόνον ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς Πολιτείας, καὶ ἐθεωρήθησαν ἀλάθητοι, ὡς διατυπωθέντες ὑπὸ τὴν καθοδηγίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος, λόγον ποιούμενος περὶ τῶν ὄρων τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου, ἀποφαίνεται ὅτι αὐ τοῖς τριακοσίοις ἤρσεσαν ἐπισκόποις, οὐδὲν ἔστιν ἕτερον, ἢ τοῦ Θεοῦ γνώμη, μάλιστα γὰρ ἐπὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ποιούτων καὶ τρηλικούτων ἀνδρῶν ταῖς διανοαῖς ἐγ-

1. Εὐσεβίου, Βίος Κων. III, 23, IV, 27, MPG, 20, 1084C5, 1176B9.

κείμενον τὴν θείαν βούλησιν ἐξεφώτισεν»¹, κατ' ἀκολουθίαν δέ, πᾶν τὸ ἐν τοῖς ἀγίοις συνεδρίοις τῶν ἐπισκόπων πραττόμενον, «τοῦτο πρὸς τὴν θείαν βούλησιν ἔχει τὴν ἀναφορὰν»². Ἐπι μεγαλύτερον κύρος προσέδωσαν εἰς τοὺς ὄρους τῶν Συνόδων οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, ἐξ ὧν ὁ μὲν Μέγας Βασίλειος ἐβεβαίωτο ὅτι οἱ τριακόσιοι δέκα ὀκτὼ Πατέρες «οὐκ ἄνευ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐνεργείας ἀπεφθέγγαντο»³, ὁ δὲ Σωκράτης, γράφων πρὸς ἀντίκρουσιν τοῦ Μακεδονιανοῦ ἱστορικοῦ Σαββίνου, ὅστις τοὺς Πατέρας τῆς Νικαίας ἀπεκάλει ἀμαθεῖς, λέγει ὅτι ὁ Σαββῖνος δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ὅτι «ὅτι καὶ ἀπαιδευτοὶ οἱ ἄνδρες τῆς Συνόδου «κατελάμποντο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ οὐδαμῶς ἀστοχῆσαι τῆς ἀληθείας ἐδύναντο»⁴. Παρόμοια ὑπεστήριξαν καὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες καὶ συγγραφεῖς, εἴτε δεχόμενοι τὰς ἀποφάνσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ὡς ἰσοκύρους τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων⁵, εἴτε ἐκδεχόμενοι ταύτας ὡς «θεόθεν ἐμπνευσθείσας»⁶, εἴτε χαρακτηρίζοντες αὐτὰς ὡς «διὰ τοῦ Ἁγίου ἀληθῶς Πνεύματος διατύπωσιν» καὶ ὡς πνευματικὰ θεσπίσματα, ἅτινα οὐδεὶς πρέπει νὰ τολμᾷ νὰ ἀθετῇ⁷, καὶ ὡς «*haereditaria signacula*»⁸. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις περὶ τῶν ἀποφάνσεων τῶν Πατέρων, ὡς ἦτο φυσικόν, προσέδωκε περισσότερον κύρος καὶ μεγαλυτέραν σπουδαιότητα εἰς ὁλόκληρον τὸν κλῆρον. Τὸ γεγονὸς τοῦτο, σὺν τῇ συνεχεῖ ἀυξήσει τῆς ἰσχύος τῆς Ἐκκλησίας, προσεῖλκυσε εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου τοὺς ἰκανωτέρους ἄνδρας τῆς ἐποχῆς καὶ κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες εἰς τε τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν ὑπῆρξαν πολὺ ἰκανώτεροι τῶν συγχρόνων ἐλλήνων ἱερέων, φιλοσόφων ἢ ρητόρων»⁹.

Διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισήμου θρησκείας τοῦ Κράτους τὰ προηγούμενα δικαιώματα τοῦ κλήρου καὶ συγκεκριμένως τὸ δικαίωμα τῆς ἐποπτείας ἐπὶ τῶν ἡθῶν καὶ τὸ καθήκον ἐπεμβάσεως ὑπὲρ τῶν καταπιεζομένων καὶ τῶν δυστυχῶν προσέλαβον πρόσθετον σπουδαιότητα. Οἱ κρατικοὶ λειτουργοὶ, ἀκόμη δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες, ἐφ' ὅσον εἶχον ἀσπασθῆ τὸν Χριστιανισμόν, ὑπήχθησαν εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν ἐπισκόπων

1. Σωκράτους, Ἐ. Ἱ., I, 9 MPG, 67, 85C5 ἐξ.

2. Εὐσεβίου, Βίος Κων., II, 20 MPG, 20, 1080A6, Σωκρ., ἐν. ἐν. MPG, 67, 88B.

3. Ἐπιστ. 114, MPG, 32,529A6.

4. Σωκρ. ἐνθ. ἀν. Πρβλ. Ἰσιδ. Πηλουσιώτου IV, Ἐπιστ. 99 MPG, 78, 1165A3 καὶ Μ. Ἀθανασίου, Περὶ Συνόδων, 43 MPG, 26, 768D ἐξ.

5. Γρηγορίου τοῦ Μεγ. Ἐπιστ. I. 25, III, 10, IV, 38. Πρβλ. Ἰουστ. Νεαράν 131.

6. Ἰσιδ. Πηλουσιώτη IV, Ἐπιστ. 96. Λέοντος Ρώμ. Ἐπιστ. 111 καὶ Mansi, 6, 228.

7. Λέοντος Ρώμης, Ἐπιστ. 105 καὶ 106, Mansi, 6, 196, 201.

8. Ambros., De fide III, 15 MPL, 96, 639. Ὅρα Π. Τρεμπέλα, Οἱ Λαοὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, Ἀθῆναι 1957, ἐκδ. «Ἐνωρίας», σελ. 136/7.

9. H. O. Taylor, The Mediaeval Mind I, σελ. 50.

ὡς ἐποπτῶν τῶν δημοσίων ἡθῶν¹, καὶ πταίνοντες διωρθοῦντο ὑπ' αὐτῶν². Οὕτως ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς ἠδύνατο νὰ λέγῃ εἰς τοὺς ἡγεμόνας καὶ τοὺς πολιτικούς ἄρχοντας: «Ὁ τοῦ Χριστοῦ νόμος ὑποτίθησιν ὑμᾶς τῇ ἐμῇ δυναστείᾳ καὶ τῷ ἐμῷ βήματι. Ἀρχομεν γὰρ καὶ αὐτοί· προσθήσω δέ, ὅτι καὶ τὴν μείζονα καὶ τελεωτέραν ἀρχὴν· ἢ δεῖ τὸ πνεῦμα ὑποχωρῆσαι τῇ σαρκί, καὶ τοῖς γηϊνοῖς τὰ ἐπουράνια»³. Ἡ ἐπέμβασις αὐτῶν εἰς περιπτώσεις καταχρήσεως ἐξουσίας ὑπὸ τῶν ἀρχόντων εἰς βάρος τοῦ λαοῦ ἦτο ἰσχυρὰ καὶ ἀποτελεσματικὴ. Οὕτως ὁ Ἀθανάσιος ἀφώρισε τὸν ἡγεμόνα τῆς Λιβύης διὰ σκληρότητα καὶ κατάχρησιν ἐξουσίας καὶ ἐνεκλίνωσε τοῦτο δι' ἐπιστολῶν εἰς τοὺς ἐπισκόπους τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ Μέγας Βασίλειος ἀπαντῶν αὐτῷ βεβαιοῖ, ὅτι σύμπαν τὸ ποιμνιον τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ θέλει θεωρεῖ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἀφορισθέντα ἄξιον ἀποσοφῆς καὶ οὐδεὶς θέλει δώσει αὐτῷ πῦρ, ἢ ὕδωρ, ἢ θέλει δεχθῆ αὐτὸν ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ στέγην⁴. Περισσότερον ἐνδεικτικὸν τοῦ κύρους καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ κλήρου εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Συνεσίου, ἐπισκόπου Πτολεμαίδος καὶ Πενταπόλεως. Οὗτος ἀπεδύθη εἰς σκληρὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου, κυβερνήτου Πενταπόλεως, ὅστις εἶχε μεταβάλει τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης εἰς εὐκαιρίαν ἀπαισίας βαρβαρότητος. Πρὸς τοῦτο εἶχεν ἐφεύρει νέα ὄργανα βασιανισμοῦ, ἅτινα ἐχρησιμοποιοῖε χωρὶς ἐλέους χάριν ἀνηθίκου χρηματισμοῦ. Ὁ λαὸς ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτοῦ παρεπονέθη εἰς τὸν Συνέσιον. Οὗτος πρέβη πρῶτον εἰς τὰς δεούσας νοθεσίας πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον, ὅστις καίτοι Χριστιανὸς περιεφρόνησε τὰς προτροπὰς τοῦ ἐπισκόπου⁵. Ὁ Συνέσιος τότε ἀφώρισεν αὐτὸν καὶ γνωρίζων εἰς τοὺς ἐπισκόπους τὸ ληφθῆν ὑπ' αὐτοῦ μέτρον κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου παρήγγελλεν αὐτοῖς: «Ἀνδρονίκω καὶ τοῖς αὐτοῦ...μηδὲν ἀνοιγνύσθω τέμενος τοῦ Θεοῦ· ἅπαρ αὐτοῖς ὁ ἱερὸς ἀποκεκλεισθῶ καὶ σηκὸς καὶ περίβολος. Οὐκ ἔστι τῷ διαβόλῳ μέρος ἐν τῷ παραδείσῳ· ὅς κἂν λάθῃ διαδὺς ἐξελαύνεται. Παραινῶ μὲν οὖν καὶ ἰδιώτη παντὶ καὶ ἄρχοντι, μήτε ὁμορφίον αὐτῷ μήτε ὁμοτρόπεζον γενέσθαι· ἱερεῦσι δὲ διαφερόντως, οἳ μήτε ζῶντας αὐτοὺς προσερούσι, μήτε τελευτήσαντας συμπροπέμψουσι»⁶. Βραδύτερον ὁ ἴδιος ἐμεσίτευσεν παρὰ τῷ Θεοφίλῳ, ἐπισκόπῳ Ἀλεξανδρείας, ζητήσας ὑπὲρ τοῦ Ἀνδρονίκου, ἐπιδειχθέντος πραγματικὴν μετάνοιαν, ἐπιείκειαν⁷.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶναι ἐνδεικτικὰ ἕφ' ἑνὸς μὲν τοῦ βαθμοῦ

1. I. Gieseler, μν. ἐργ. § 91, σελ. 369.

2. Ἰσιδ. Πηλοσ V, Ἐπιστ. 268 MPG, 78, 1492D: «Πάλαι μὲν ἱερωσύνῃ πταίουσιν τὴν βασιλείαν διωρθοῦτο καὶ ἐσωφρόνιζε».

3. Λόγος XVII, 8 MPG, 35, 976A12 ἐξ.

4. Βασιλείου, Ἐπιστ. 61 MPG, 32, 446/7.

5. Κ. Ἀμάντου, Ἰστ. Βυζαν. Κράτους (IBK) I, σελ. 63, B. J. Kidd, The History of the Church (HC) I, σελ. 52, J. Gieseler, TBCH, § 91, σημ. 8. Συνεσίου Πτολ. Ἐπιστ. 58 MPG, 66, 1401B.

6. Συνεσίου Πτολ. Ἐπιστ. 58 MPG, 66, 1401C11.

7. Συνεσίου Πτολ. Ἐπιστ. 89 MPG, 66, 1456D.

μέχρι τοῦ ὁποίου ἐξικνεῖτο ἡ κατάχρησις ἐξουσίας ὑπὸ ἀσυνειδήτων καὶ ἀνεξελέγκτων ἀρχόντων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἰδίᾳ εἰς τὰς ἀπομεμακρυσμένας ἐπαρχίας τῆς αὐτοκρατορίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς εὐεργετικῆς διὰ τὸν λαὸν ἐπεμβάσεως ἰσχυρῶν, θαρραλέων καὶ ἀληθῶν ἐπισκόπων. Ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας κατέλαβε τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον κατόπιν ἀγῶνος ἐναντίον τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅστις ἀντιτίθετο εἰς τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Κυρίλλου, κατὰ δὲ τὸν Σωκράτην, «ἐξ ἐκείνου (τοῦ Κυρίλλου) ἡ ἐπισκοπὴ Ἀλεξανδρείας παρὰ τῆς ἱερατικῆς τάξεως καταδυναστεύειν τῶν πραγμάτων ἔλαβε τὴν ἀρχήν»¹. Ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς διηγεῖται ἡμῖν περὶ τῶν ἐρίδων μεταξὺ Κυρίλλου καὶ Ὁρέστου, ἐπάρχου Αἰγύπτου, ὅστις καὶ πρὸ τῆς ἀνόδου τοῦ Κυρίλλου εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας ἀντιτίθετο εἰς τὴν ὑπερβολικὴν δύναμιν τῶν ἐπισκόπων, διότι δὲν ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν τὴν ἐξουσίαν τῶν ὑπὸ τοῦ βασιλέως διαριζομένων εἰς τὰς κρατικὰς θέσεις ἀρχόντων. Κατὰ τοῦ Κυρίλλου δὲ κατεφέρετο ὁ Ὁρέστης, διότι οὗτος διεξεδίκει δι' ἑαυτὸν τὸ δικαίωμα τῆς ἐποπτείας τῶν διαταγῶν τοῦ Διοικητοῦ.²

Τοιοῦτον κῦρος καὶ τοιαύτην ἠθικὴν δύναμιν περιβληθεὶς ὁ κλῆρος καὶ μάλιστα οἱ ἐπίσκοποι, οὐδὲλως ἐδίσταζον νὰ ἀσκῶσιν αὐστηρὰν κριτικὴν τῆς ἀσυμβιβάστου πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἠθικὰς ἀρχὰς πολιτικῆς οὐ μόνον τῶν ἄλλων ἀρχόντων, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος. Οὕτως, ὁ Χρυσόστομος ἠλεγξεν εὐθαρσῶς καὶ δριμύτως τὸν Εὐδοκίαν, σύζυγον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου, λόγῳ τοῦ στηθέντος ἀργυροῦ ἀνδριάντος αὐτῆς ἐξῶθι τῆς ἐκκλησίας «ἢ ἐπώνυμον Σοφία»³. Ὁ Ἀμβρόσιος, ἐπίσκοπος Μεδιολάνων, ἐξηνάγκασε τὸν Θεοδόσιον I νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τοὺς περὶ μεινανίας ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας διὰ τὴν ὀμυδικὴν σφαγὴν ἑπτὰ χιλιάδων ἐν Θεσσαλονίκῃ (390 μ.Χ.) τῇ διαταγῇ αὐτοῦ⁴.

Τὸ καθῆκον τῆς ἐπεμβάσεως τῶν ἐπισκόπων ὑπὲρ τῶν ἀτυχοῦντων, σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου, προσεκτήσατο τὴν ἰσχὺν δικαιώματος πρὸς μεσολάβησιν παρὰ τῇ πολιτικῇ ἐξουσίᾳ, ὅπερ οὗτοι ἤσκουν δυναμικώτατα καὶ μάλιστα ὅταν ἐπρόκειτο περὶ προσώπων περιπεσάντων εἰς τὴν δυσμένειαν τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας καὶ ἔνεκα τούτου ἀντιμετώπιζον τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου, ἣν οἱ Χριστιανοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀπεδοκίμαζον μετ' ἀποτροπιασμοῦ. Τὸ δικαίωμα τῆς μεσολαβήσεως τῶν ἐπισκόπων παρὰ τῇ πολιτικῇ ἀρχῇ ὑπῆρξε συχνότατα λίαν εὐεργετικόν. Οὕτως, ὅταν τῷ ἔτει 383 μ.Χ. ὁ στασιαστὴς

1. Σ ω κ ρ ά τ ο υ ς, Ἐ. Ἰ. VII, 7 MPG, 67, 749C ἐξ.

2. Σ ω κ ρ ά τ., Ἐ. Ἰ. VII, 13 MPG, 67, 764A: «Ὁ Ὁρέστης δὲ καὶ πρότερον μὲν ἐμίσει τὴν δυναστείαν τῶν ἐπισκόπων, ὅτι παρηροῦντο πολὺ τῆς ἐξουσίας τῶν ἐκ βασιλέως ἄρχειν τεταγμένων. Μάλιστα δὲ ὅτι ἐποπτεύειν αὐτοῦ τὰς διατυπώσεις Κύριλλος ἐβούλετο».

3. Σ ω κ ρ ά τ ο υ ς, Ἐ. Ἰ. VI, 18 MPG, 67, 716C ἐξ.

4. R u f i n u s, II, 18 MPL, 21 525B, Σ ω ζ ο μ., Ἐ. Ἰ. VII, 25 MPG, 67, 1493A, Θεοδωρ. V, 17 MPG, 82, 1232C.

Μάξιμος ἐφόνευσε τὸν Γρατιανόν, ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων, τῇ παρακλήσει τῆς βασιλίσσης Ἰουστίνης, μετέβη προσωπικῶς πρὸς συνάντησιν τοῦ Μαξίμου καὶ ἐπεισεν αὐτὸν νὰ ἀπόσχη εἰσβολῆς εἰς τὴν Ἱταλίαν καὶ νὰ σεβασθῇ τὰ βασιλικὰ δικαιώματα τοῦ δωδεκαετοῦς Οὐαλεντινιανοῦ II. Ὁ Μάξιμος πράγματι συνεμορφώθη πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Ἀμβροσίου καὶ ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσιν αὐτοῦ μέχρι τοῦ 389, ὅτε ἐπιχειρήσας νὰ καθυποτάξῃ τὴν Ἱταλίαν κατετροπώθη καὶ κατεστράφη ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου I¹. Ἡ ἀναγνώρισις τοῦ δικαιώματος τούτου εἰς τὸν κληρὸν διηυκόλυε καὶ τὴν μεταβίβασιν τοῦ δικαιώματος τοῦ ἀσύλου ἐκ τῶν ἐθνικῶν ναῶν εἰς τὰς Χριστιανικὰς ἐκκλησίας, ὅπερ μετὰ ταῦτα ἐπεκυρώθη καὶ ἐπίσημως καὶ αὐστηρῶς καθωρίσθη ὑπὸ Θεοδοσίου II κατὰ τὸ ἔτος 431 μ.Χ.².

Τὰ προνόμια ταῦτα τῶν ἐπισκόπων, βεβαίως, εἶχον καὶ ἕν ἄλλο ἀποτέλεσμα, ὅπερ χρήζει ἰδιαιτέρας ἐξετάσεως. Εἰς προγενεστέρους καιροὺς

1. Δ. Μ π α λ ά ν ο υ Πατρολογία, σελ. 445, Σ ω κ ρ ά τ ο υ ς Ἐ. Ἰ. V, 11, 14, MPG, 67, 596B, 600C, Σ ω ζ ο μ. Ἐ. Ἰ. VII, 13, 14 MPC, 67, 1449B, 1452B.

2. Cod. Theod. IX, 45. 1. 4. Τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου, ὅπερ ἄλλοτε εἶχον τὰ ἐθνικὰ ἱερά, διεβιάσθη κατὰ φυσικὸν τινὰ τρόπον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εἰς τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς. Ἡ ἀρχὴ τοῦ θεσμοῦ ἀνατρέχει εἰς τὸ παρελθὸν ὡς δικαίωμα, ὅπερ εἶχον ὀρισμένοι ναοὶ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, καὶ εἶχε σκοπὸν νὰ προστατεύῃ τοὺς ἀτυχοῦντας ἐναντι τῆς βαναυσότητος καὶ θηριαωδίας τῶν δικατῶν αὐτῶν, ἢ νὰ παρέχῃ καταφύγιον εἰς τοὺς ἀθώους κατὰ τῆς παρανόμου βίας, ἢ ἀκόμη νὰ παρέχῃ προστασίαν εἰς τοὺς ἐγκληματίας ἐναντίον τῆς φιλεκδικίου μανίας τῶν ὑπ' αὐτῶν ἀδικηθέντων, μέχρι τῆς δίκης αὐτῶν συμφώνως τῷ νόμῳ. Ἀλλὰ τὸ δικαίωμα τοῦτο, ὡς τοιοῦτον, κατήντησε σὺν τῷ χρόνῳ νὰ θεωρῆται ἐκστίτοτε ὑπὸ τοῦ Κράτους ὡς ἀπαράδεκτος ἐπέμβασις εἰς τὴν φυσικὴν λειτουργίαν τῶν νόμων καὶ τῆς δικαιοσύνης. Οὕτως ὁ Τιβέριος κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἦτο μᾶλλον λυσιτελεῖς νὰ περιορίσῃ, ἢ καταργήσῃ τοιοῦτον δικαίωμα, ὅπερ εἶχον πολλοὶ ἐθνικοὶ ναοὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Ἐπὶ Θεοδοσίου I ἐψηφίσθη νόμος ἐξαίρων τοὺς μεγάλους ἐγκληματίας καὶ τοὺς ὀφειλέτας, οἵτινες προσεποιούντο τοὺς Χριστιανούς, τοῦ προνομίου τοῦ ἀσύλου (Cod. Theod. IX, 45. 1-3). Ἀλλ' ὁ νόμος τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 397, ὃν εἰσηγήθη ὁ Εὐτρόπιος, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ στερήσῃ τοῦ ἀσύλου τὰ θύματα τῆς ζηλοτύπου φιλοδοξίας καὶ φιλαργυρίας αὐτοῦ, διέτασεν ὅπως ὁ κληρὸς ἢ οἱ μοναχοὶ παραδίδωσιν εἰς τοὺς δικαστὰς τοὺς συνάδας ἐκείνους, οἵτινες ἤθελον καταφύγει ζητούντες ἄσυλον εἰς τοὺς ναοὺς ἢ τὰς Μονὰς αὐτῶν, ἀνεγνώριζεν ὅμως εἰς αὐτούς τὸ δικαίωμα νὰ υποβάλλωσιν ἐφέσεις ὑπὲρ αὐτῶν εἰς τὰ δικαστήρια (Cod. Theod. ἐνθ. ἀν., Σ ω κ ρ ά τ ο υ ς Ἐ. Ἰ. VI, 5 MPG, 67, 873A, Σ ω ζ ο μ. Ἐ. Ἰ. VIII, 7 MPG, 67, 1533B4). Πόσον ὅμως ἰσχυρὰ ἦτο ἡ ἐπιρροή τῆς Ἐκκλησίας εἰς τοιαύτας περιπτώσεις μαρτυρεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Εὐτρόπιος, ὅταν ἡ τύχη ἐστράφη ἐναντίον αὐτοῦ, ἐπεκαλέσθη τὴν προστασίαν τῆς Ἐκκλησίας, καίτοι ὁ ἴδιος εἶχε καταργήσει τὸ προνόμιον τοῦ ἀσύλου αὐτῆς. Ὁ Χρυσόστομος δέ, προσφέρων αὐτῷ τὴν προστασίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἦν οὗτος ἐξελιπάρησεν, ἔλεγεν αὐτῷ: Οἱ προσποιούμενοί σοι τοὺς φίλους ἀδραπέτευσαν, ἠρνήσαντο τὴν φιλίαν, ἀσφάλειαν ἑαυτοῖς διὰ τῆς σῆς ἀγωνίας πορίζουσιν. Ἀλλ' οὐχ ἡμεῖς οὕτως, ἀλλὰ καὶ τοῦ δυσχεραίνοντός σου οὐκ ἀποπηδῶμεν, καὶ νῦν πεσόντα περιστέλλομεν καὶ θεραπεύομεν. Καὶ ἡ μὲν Ἐκκλησία παλεμῆβίσα παρὰ σοῦ τοὺς κἀλπους ἤπλωσε καὶ ἀπεδέξατο· τὰ δὲ θεραπευθέντα θέατρα, ὑπὲρ ὧν πολλάκις πρὸς ἡμᾶς ἠγανάκτει, προὔδωκε καὶ ἀπώλεσε» (Πρὸς Εὐτρόπιον Ὀμ. 1η, MPG, 52,392).

ὁ ἀγὼν εἰς ὃν εἶχεν ἐμπλακῆ ὁ Χριστιανισμὸς κατὰ τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν κίνδυνοι ἀπέτρεπον τοὺς ἀδιαφόρους καὶ τοὺς ὑποκριτὰς νὰ κατατάσσωνται εἰς τὰς τάξεις τῶν Χριστιανῶν. Τότε ὁ κλῆρος καὶ ὁ λαὸς ἐξέλεγον τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἐφρόντιζον νὰ ἐκλέγωσι τοὺς καταλληλοτέρους ἀνδρας διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου. Ἄλλ' ὅταν ὁ Χριστιανισμὸς ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς Πολιτείας, ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος, καὶ μάλιστα τῶν πόλεων ἐκείνων, αἵτινες εἶχον σπουδαιότητά τινα ὡς ἔδραι πολιτικῶν διοικήσεων, ἤρχισε νὰ θεωρῆται θέσις ἀνωτέρου ἀξιώματος καὶ ἀντικείμενον ἱκανοποιήσεως φιλοδοξίων. Ἡ δὴ ἢ θέσις τοῦ ἐπισκόπου ἀπέκτησεν ἐπίσης εἰδὸς τι πολιτικῆς σπουδαιότητος καὶ ἔνεκα τούτου αὐτοκράτορες τινες ἐπενέβαινον εἰς τὰ δικαιώματα τοῦ πληρώτους τῶν πιστῶν καὶ διώριζον εἰς τὰς ἐπισκοπὰς ἐπισκόπους τῶν ἰδικῶν των προτιμήσεων, καθὼς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Νεκταρίου, τοῦ προκατόχου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἡ ἱστορία πληροφορεῖ ἐπίσης ἡμᾶς περὶ φιλοδοξῶν καὶ δυναμικῶν προσώπων, ἅτινα ἐποίησαντο χρῆσιν καὶ τῆς βίας ἀκόμη πρὸς κατάληψιν τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος. Τὸ ἐκκλησιαστικὸν πλήρωμα οὐχὶ σπανίως διηρεῖτο εἰς μερίδας ζητούσας νὰ ἀναδείξωσιν ἐπισκόπους τοὺς ἰδικούς των ὑποψηφίους. Ἐνίστε ἢ περὶ τὴν ἐκλογὴν ἐπισκόπου διαμάχη ἐξείλισσето εἰς θυελλῶδεις καὶ αἱματηρὰς ὀχλαγωγίας.¹ Εἰς τοιαῦτα ἀτυχῆ γεγονότα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἀναφερόμενος ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ἀσχεῖ δριμύτατον ἔλεγχον ἐναντίον ἐκείνων, οἵτινες ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν κατάληψιν τῆς ἐπισκοπῆς ὡσεὶ ἐπρόκειτο περὶ κοσμικῆς τινος θέσεως. "Ἴνα κερδήσωμεν, λέγει, δόξαν καὶ τιμὴν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διακινδυνεύομεν τὴν σωτηρίαν ἡμῶν..." Ὑπαρχοὶ καὶ λοιποὶ κοσμικοὶ ἄρχοντες δὲν ἀπολαύουσι τοσαύτης τιμῆς, ὅσης ὁ τῆς Ἐκκλησίας ἄρχων. Ὑπάγετε εἰς τὴν βασιλικὴν αὐλὴν, ἢ εἰς τοὺς οἴκους τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχοντισσῶν καὶ ποῖον εὐρίσκετε ἐκεῖ πρῶτον; Οὐδεὶς ἕτερος τοῦ ἐπισκόπου προτετίμηται.² Ὁ ἴδιος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἀσυνέπειαν ὀρισμένων ἐπισκόπων πρὸς τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, λέγει: "Ἐὰν ἡμεῖς εἴμεθα ὡς πρέπει Χριστιανοί, οὐδεὶς θὰ ἦτο εἰσέτι ἐθνικός. Οὐδεὶς ὅμως προσέρχεται, διότι οἱ διδασκόμενοι δίδουσι προσοχὴν εἰς τὴν ἀρετὴν τῶν διδασκάλων." Ὅταν δὲ βλέπωσι καὶ ἡμᾶς ἔχοντας τὰς αὐτὰς μετ' ἐκείνους ἐπιθυμίας, ἐφιεμένους τοῦ ἄρχειν, τοῦ τιμᾶσθαι ὑπὸ τοῦ κόσμου, πῶς θὰ δυνηθῶσι νὰ θαυμάσωσι τὸν Χριστιανισμόν; βλέπουσι τὸν βίον ἡμῶν ἀξιόμειπτον καὶ τὰς ψυχὰς ἡμῶν γητνας. «Τὰ χρήματα ὁμοίως πρὸς αὐτοὺς θαυμάζομεν. Πολλῶ δὲ καὶ πλέον... Ὅμοίως δόξης ἐρῶμεν καὶ δυναστείας, ὑπὲρ φυλαργυρίας κατακόπτοντες ἑαυτούς»³.

Ἐξ ἄλλων πηγῶν μανθάνομεν ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πολλὰ ἀνάξια πρόσωπα εἶχον ἀναβιβασθῆ εἰς τὰ ἀνώτατα ἐκκλησιαστικά

1. Σωκράτους, Ἐ. Ἰ., IV, 29 MPG, 67, 541Bέξ.

2. Εἰς Πράξεις, Ὁμ. 3η, 5 MPG, 60, 40 ἐξ.

3. Εἰς 1 Τιμ. Ὁμ. 10η, 3 MPG, 62, 551.

ἀξιώματα καὶ ἐγένοντο ποιηταὶ σκανδάλων ἐπὶ μεγίστη ζημίᾳ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὕτω, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς λέγει μετὰ πολλῆς πικρίας. α' Ἡσχύνθη ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ὅσοι, μηδὲν τῶν πολλῶν ὄντες βελτίους, μεγάλα μὲν οὖν εἰ καὶ μὴ πολλῶ χεῖρους, ἀνίπτοις χερσίν, ὃ δὴ λέγεται, καὶ ἀμυήτοις ψυχαῖς τοῖς ἀγιωτάτοις ἑαυτοὺς ἐπεισάγουσι· καὶ πρὶν ἀξιοὶ γενέσθαι προσιέναι τοῖς ἱεροῖς μεταποιοῦνται τοῦ βήματος, θλίβονται τε καὶ ὠθοῦνται περὶ τὴν ἀγίαν τράπεζαν, ὡσπερ οὐκ ἀρετῆς τύπον, ἀλλ' ἀφορμὴν βίου τὴν τάξιν ταύτην εἶναι νομίζοντες, οὐδὲ λειτουργίαν ὑπεύθυνον, ἀλλ' ἀρχὴν ἀνεξέλεγκτον»¹. Ὁσαύτως καὶ Ἰσιδώρος ὁ Πηλουσιώτης θρηνεῖ διὰ τὸ κατάντημα εἰς ὃ περιήχθη τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου, ὅπερ μετέπεσεν ἀπὸ ἱερωσύνης εἰς τυραννίδα, ἀπὸ ταπεινοφροσύνης εἰς ὑπερηφανίαν, ἀπὸ νηστείας εἰς τρυφήν, ἀπὸ ἔργον οἰκονόμου εἰς ἔργον αὐθέντου· διότι οἱ ἐπίσκοποι ἀπαιτοῦσι νὰ ἀρχωσιν οὐχὶ ὡς οἰκονόμοι μυστηρίων Θεοῦ, ἀλλ' ὡς αὐθένται, ἰδιοποιηθέντες δι' ἑαυτοῦς τὴν ἀρχήν².

Δικαστικὴ δικαιοδοσία τῶν ἐπισκόπων.

Ἡ ἠθικὴ ἐπίδρασις τοῦ κλήρου ἐγένετο αἰσθητὴ καὶ ἐπὶ ἐνὸς ἄλλου τομέως τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Ἡ διὰ νόμου ἐπικύρωσις, μεθ' ἧς, ὡς ἦδη εἶπομεν, οἱ αὐτοκράτορες περιέβαλλιν τὰς ἀποφάνσεις τῶν ἐπισκόπων ἐν ταῖς Συνόδοις, τὰς ἀφορώσας εἰς τὴν ρύθμισιν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων προσέδωκεν αὐτοῖς εἰδικήν ἢ διικαστικὴν δικαιοδοσίαν ἐπὶ τοῦ ὑπ' αὐτοὺς κλήρου, ὅστις εἰς περίπτωσιν παραβάσεως τῶν νόμων ὤφειλε νὰ δικάζηται οὐχὶ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν, ἀλλ' ὑπὸ πνευματικῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων³. Μόνον δίκαι κληρικῶν διὰ πολιτικὰ ἢ ποινικὰ ἀδικήματα ἔδει νὰ δικάζωνται ὑπὸ τακτικῶν ἢ ἐκτάκτων δικαστῶν, ἢ ὑπὸ κρατικῶν λειτουργῶν ἀνωτέρου βαθμοῦ⁴. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας οἱ κληρικοὶ ἀπῆλαυον εἰδικῆς προστασίας ὑπὸ τοῦ νόμου ἀπαγορευόντος τὴν κακὴν μεταχείρησιν αὐτῶν, ἀλλ' ἐὰν κατὰ τὴν διαδικασίαν ἀπεδεικνύοντο ἔνοχοι ὑπέκειντο εἰς αὐστηροτάτας ποινάς, διότι εἶχον ποιήσει κακὴν χρῆσιν τῆς προστασίας, ἣν παρέτεχεν αὐτοῖς ὁ νόμος⁵.

Ἄλλ' ἡ δικαστικὴ δικαιοδοσία τῶν ἐπισκόπων δὲν περιορίσθη μόνον εἰς τὸν κλῆρον. Λόγω τῆς γνώμης τοῦ λαοῦ περὶ ἀμεροληψίας τῶν ἐπισκόπων

1. Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς Πόντον φυγῆς, Λόγος 2ος, 8 MPG, 35, 416B7.

2. Ἰσιδ. Πηλουσι. V, Ἐπιστ. 21 MPG, 78, 1337C. "Ὅρα πλείστους χαρακτηρισμοὺς ἀνάξιων ἐπισκόπων παρὰ Γρηγορίῳ Ναζιανζηνῷ «Ἐπος εἰς ἑαυτὸν καὶ περὶ ἐπισκόπων» (MPG, 37, 1166βξ.), ὧν οἱ χαρακτηριστικώτεροι ἐν στίχοις 640, 647, 430-1, 432 ἐξ., 425βξ., καὶ 334-341.

3. Cod. Theod. XVI, 41-42.

4. Cod. Theod. XVI, 2, 23.

5. Cod. Theod. XII, 105-115.

καὶ τοῦ σεβασμοῦ οὗτοι ἀπῆλθον παρὰ τῷ λαῷ, ἡ κοινὴ γνώμη ἐξεδήλου πολλάκις τὴν προτίμησιν αὐτῆς νὰ ἔχη διαιτητὰς τοὺς ἐπισκόπους εἰς περιπτώσεις ἀσικῶν διαφορῶν, οὕτως ὥστε οἱ ἐπίσκοποι ἤσκουν καὶ εἰδικὴν τινα δικαστικὴν λειτουργίαν¹, ἀναγνωρισθεῖσαν καὶ ὑπὸ τῆς Πολιτείας, αἱ δὲ ἀποφάσεις αὐτῶν δὲν ὑπέκειντο εἰς ἔφεσιν². Τὸ προνόμιον τοῦτο ἀπενεμήθη αὐτοῖς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅστις, κατ' Εὐσέβιον, τοὺς ἱερεῖς ἀνεγνώριζεν ὡς παντὸς δικαστοῦ δοκιμωτέρους³. Περισσότερον σαφῆς ἐπ' αὐτοῦ εἶναι ὁ Σωζόμενος βεβαιῶν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς διαδίκους ἂν ἐπεθύμουν νὰ παραιτῶνται τῆς κρίσεως τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων καὶ νὰ ἐπικαλῶνται τὴν κρίσιν τῶν ἐπισκόπων καὶ ἐθέσπισεν ὅπως αἱ δικαστικαὶ ἀποφάσεις τῶν ἐπισκόπων εἶναι ἐπίσημοι καὶ ἰσχυρότεροι ἢ αἱ τοιαῦται τῶν πολιτικῶν δικαστῶν, ὡσεὶ εἶχον ἐξενεχθῆ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ βασιλέως⁴. Τὸ πρόνομιον τοῦτο ἐπεκυρώθη ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου II⁵, τῇ εἰσηγήσει τοῦ Ἀνθεμίου, ὅστις ἦτο εἷς τῶν ἀνωτέρων πολιτικῶν ἀξιωματοῦχων τῆς αὐτοκρατορίας, ἀπολαύων, λόγῳ τῆς εὐνοϊκῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας, ἐξαιρετικῆς τιμῆς ἐκ μέρους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν⁶. Διὰ τοῦ νόμου τούτου ὁ Θεοδόσιος ἀνεγνώριζε τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἐπισκόπων ἐπὶ τῶν πολιτικῶν ἀξιωματοῦχων καὶ ἐπεκύρου τὴν δικαστικὴν δικαιοδοσίαν αὐτῶν⁷.

Κρατικαὶ ἐπεμβάσεις ἐπὶ θεμάτων Ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας.

Ἐν τούτοις δεόν νὰ σημειωθῆ ὅτι τὸ σύστημα σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ὡς τοῦτο διεμορφώθη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἐνεῖχε καὶ εἰδῶς τι ἐξαρτήσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῆς Πολιτείας εἰς πολλὰς περιπτώσεις. Εἰς τοὺς αὐτοκράτορας παρεῖχοντο πολλάκις, ἀκόμη καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων, εὐκαιρίαι ἐπεμβάσεων εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας πράγματα. Εἰς περιπτώσεις δογματικῶν ἐρίδων, παραδείγματος χάριν, ἐφ' ὅσον οὗτοι συνεφώνουν πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἱεραρχίας, ὄφειλον νὰ ἀνέχωνται μόνον τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν,

1. J. Gieseler, TBCH, § 91, σ. 361 σημ. 4.

2. Cod. Theod., I καὶ IV.

3. Εὐσέβιου, Βίος Κων IV, 27 MPG, 20, 1176B13.

4. Σωζομ., Ἐ. I, 1, 9 MPG, 67, 884B12 ἐξ.

5. Cod. Just., I, 4. 8.

6. Ὁ Χρυσόστομος, ὁμιλῶν περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀνθίου καὶ τῶν ἀξιωματῶν, δι' ὧν οὗτος εἶχε τιμηθῆ ὡς ἀνώτατος κρατικὸς λειτουργός, λέγει περὶ αὐτοῦ. Τὰ ἀξιώματα δὲν κοσμοῦσί σε, ὦ Ἀνθέμιε, ἀλλὰ τὰ ἀξιώματα τιμῶνται ὑπὸ σοῦ· διότι ἡ ἀρετὴ εἶναι τόσον λεπτὸν πρᾶγμα, ὥστε δὲν δανεῖζεται τιμὰς ἔξωθεν, ἀλλὰ προσθέτει ταύτας ἑαυτῇ ἔσωθεν. Παρέχει τιμὴν εἰς τὰ ἀξιώματα, ἐνῶ αὐτὴ οὐδεμίαν τιμὴν ἀρύεται ἐξ αὐτῶν... Δὲν ἀγαπῶμεν τὸν ὑπαρχον καὶ τὸν ὑπατον, ἀλλὰ τὸν δεσπότην μου, τὸν ἡμερώτατον Ἀνθέμιον, τὸν πολλῆς μὲν συνέσεως, πολλῆς δὲ γέμοντα φιλοσοφίας (Ἐπιστ. 147., MPG, 52, 699).

7. Κ. Ἀμάντου. Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους, σελ. 99.

τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο διεξεδίκουν δι' ἑαυτὰς πελλαὶ μερίδες. 'Επίσης τῇ αἰτήσει τῆς ἱεραρχίας οἱ αὐτοκράτορες συνεκάλουν τοὺς ἐπισκόπους εἰς Συνόδους¹, ἵνα ἀποφανθῶσι ποία τῶν διαμαχομένων μερίδων ἐπρέσβευε τὴν ἀληθῆ πίστιν καί, κατ' ἀκολουθίαν, εἰς ποίαν ἐξ αὐτῶν ἤρμοζεν ἡ προσηγορία Καθολικὴ 'Εκκλησία². 'Εξ ἄλλου καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπίσκοποι ἐθεώρουν ἐπιβεβλημένον εἰς ἑαυτοὺς νὰ ὑποβάλλωσι τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν εἰς τοὺς αὐτοκράτορας, ἵνα προσδιδῶσιν αὐταῖς καὶ πολιτικὸν κύρος³. 'Ο αὐτοκράτωρ ἀφ' ἑτέρου, εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν 'Εκκλησίαν, ἤδη ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἐξέλαβεν ἑαυτὸν ὡς τινὰ «κοινὸν ἐπίσκοπον ἐκ Θεοῦ καθεσταμένον», οὕτινος καθήκον ἦτο ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης εἰς περιπτώσεις δογματικῶν ἐρίδων διὰ τῶν γενικῶν ἐκκλησιαστικῶν Συνόδων, ἅς συνεκάλει καὶ ὑπεστήριζεν οἰκονομικῶς⁴. 'Ο Εὐσέβιος πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι ἤκουσεν ἰδίως ὡσὶ τὸν Κωνσταντῖνον λέγοντα πρὸς ἀριθμὸν τινὰ ἐπισκόπων, οὓς εἶχε προσκαλέσει εἰς κοινὸν δεῖπνον. «Ἵμετε μὲν τῶν εἴσω τῆς 'Εκκλησίας, ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτὸς ὑπὸ Θεοῦ καθεσταμένους ἐπίσκοπος ἄν εἴην»⁵. Συνεπῆς πρὸς τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ

1. Σ ω κ ρ ά τ ο υ ς, 'Ε. 'Ι., Υ, Προοίμ. (MPG, 67, 565B9: «'Αφ' οὗ χριστιανίζειν ἤρξαντο (οἱ βασιλεῖς) τὰ τῆς 'Εκκλησίας πράγματα ἡρητο ἐξ αὐτῶν καὶ αἱ μέγιστα σύνοδοι τῇ γνώμῃ αὐτῶν γεγονάσι καὶ γίνονται».

2. Πρβλ. J. Gieseler, μν. ἔργ. § 92.

3. Οὕτως, ἡ Δευτέρα Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἔγραψε πρὸς τὸν Θεοδοσίον Ι: «Δεόμεθα τῆς σῆς ἡμερότητος γράμμασι τῆς σῆς εὐσεβείας ἐπικυρωθῆναι τῆς συνόδου τὴν ψῆφον ἕν ὡσπερ τῆς κλήσεως γράμμασι τὴν 'Εκκλησίαν τετίμηκας, οὕτω καὶ τῶν δοξάντων ἐπισφραγίσῃς τὸ τέλος» (Mansi, III, σελ. 557).

4. Εὐ σ ε β ί ο υ, Βίος Κωνστ. Ι, 44 MPG, 20, 957C118ξ. Πρβλ. Σ ω κ ρ ά τ ο υ ς, 'Ε. 'Ι., Υ, 7 MPG, 67, 573B11.

5. Εὐ σ ε β ί ο υ, Βίος Κων. VI, 24 MPG, 20, 1172A78ξ. Εἶναι πολλὸ πιθανὸν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἰδιοποιήθη τὸν τίτλον «ἐπίσκοπος τῶν ἐκτὸς» εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ τίτλου «pontifex maximus», ὃν ὤφειλε νὰ ἀποβάλλῃ ὡς ἀνακόλουθον πρὸς τὸν Χριστιανισμόν (S. H. Latourelle, HEC σελ. 277). 'Ο τίτλος οὗτος ἐν πάσει περιπτώσει δὲν ἔφερε χαρακτηριστὴρα ἱερωσύνης, ἀλλ' ἐσήμαινεν ἀπλῶς τὸ ὑπὲρ τῆς 'Εκκλησίας ἐνδιαφέρον τῆς Πολιτείας καὶ τὴν καλὴν θέλησιν τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς συνεργασίαν μετὰ τῆς 'Εκκλησίας εἰς τὴν ἀσκήσιν ἱερᾶς ἀποστολῆς σκοποῦσης τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς κοινωνικῆς τάξεως (πρβλ. J. Gieseler, TBCH, σελ. 537). Τῶ ὄντι πληροφοροῦμεθα ὅτι ἐν ἔτει 448 ἡ ὑπὸ τοῦ Φλαβιανοῦ συγκροτηθεῖσα ἐνδημοῦσα Σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπευφήμησε τὸν αὐτοκράτορα Ζήνωνα διὰ τῶν λέξεων «πολλὰ τὰ ἔτη τῶ ἀρχιερεῖ βασιλεῖ» (Mansi, VI, σελ. 733), ὡς καὶ οἱ μετασχόντες τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐπίσκοποι προσεφώνησαν τὸν βασιλέα «τῶ ἱερῷ, τῶ βασιλεῖ» (Mansi, VII, σελ. 177), ὁ δὲ χαιρετισμὸς οὗτος ἀπενέμετο ἐφεξῆς αὐτῶ παρόντι εἰς δημοσίας ἑορτάς. Συμφώνως πρὸς ταῦτα, ὁ Λέων ὁ Ἰσαυρος περὶ τῶ 730 ἔγραψε τῶ Πάπα Γρηγορίῳ: «Βασιλεὺς εἰμι καὶ ἱερεὺς» (Mansi, XII, σελ. 976). 'Αλλ' οἱ τίτλοι οὗτοι «βασιλεὺς» καὶ «ἱερεὺς» ἦσαν σημαντικοὶ τοῦ εἶδους τῶν πρὸς τὸν λαὸν προσφερομένων ἐξωτερικῶν ὑπηρεσιῶν, αἵτινες ἀσφαλῶς οὐδεμίαν ἔθνικαν μυστηριακὴν ἱερωσύνην εἶχον, ὡς ἐσφαλμένως ὑπέθεσεν ὁ J. Gieseler (μν. ἔργ. § 92). Εἶναι ἐπιμένως προφανές ὅτι ὁ Gieseler καὶ μετ' αὐτοῦ καὶ πολλοὶ ἄλλοι

ταύτην ὁ Κωνσταντῖνος ἐπόπτευεν ἐφ' ὅλων τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ καὶ παρώτρυνεν αὐτοὺς ὅπως διάγωσιν εὐσεβῶς πάσει δυνάμει.

Εἰς πολλὰς περιπτώσεις οἱ αὐτοκράτορες ἤσκησαν ὁμολογουμένως πίεσιν ἐπὶ τῶν ἐπισκόπων νὰ ἀποδεχθῶσι τὰς ἀπόψεις αὐτῶν εἰς ζητήματα εὐταξίας, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ εἰς ζητήματα πίστεως. Καὶ αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς αὐτοῦ, τελῶν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ἡμιαιριανῶν φίλων αὐτοῦ καὶ μάλιστα τοῦ ἐπιστηθίου φίλου καὶ βιογράφου αὐτοῦ Εὐσεβίου, ἀπέστειλεν, εἰς Αἴγυπτον Διονύσιον τὸν ἀπὸ ὑπατικῶν, ἐξουσιοδοτήσας αὐτὸν ὅπως ἐξαναγκάσῃ διὰ τῆς βίας ὄρισμένους ἐπισκόπους, ὁπαδοὺς τοῦ Ἀθανασίου, ὡς καὶ αὐτὸν τὸν Ἀθανάσιον, νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐνώπιον τῆς Ἀρειανῆς Συνόδου ἐν Τύρῳ (335 μ. Χ), ἵνα δικασθῶσιν ὑπ' αὐτῆς.¹ Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπίσης, ὡς φανατικὸς Ἀρειανός, ἐξώρισε τὸν Ἀθανάσιον καὶ ἐξησφάλισε τὴν καταδικην αὐτοῦ ἐν Μεδιολάνοις κατόπιν πιέσεων καὶ ἀπειλῶν πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, πρὸς οὓς ἔγραψεν· «Ὅπερ ἐγὼ βούλιμαι, τοῦτο κανὼν νομιζέσθω· οὕτω γὰρ μου λέγοντος ἀνέγονται οἱ τῆς Συρίας λεγόμενοι ἐπίσκοποι· ἢ τοίνυν πείθεσθε, ἢ καὶ ὑμεῖς ὑπερόριοι γενήσεσθε»². Ὁ ἴδιος ἀπειραθῆ δι' ἀπειλῶν νὰ πείσῃ τὸν Ὅσιον Κορδοῦης νὰ δώσῃ τὴν ψῆφον αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἀπαφάσεως τῆς ἐν Σιρμίῳ (357 μ.Χ.) συνόδου. Ὁ Ἀρχάδιος (383-408) ἐξώρισε καὶ ἐπανάληψιν τὸν Χρυσόστομον, παρασυρθεὶς εἰς τοῦτο ὑπὸ τῆς συζύγου αὐτοῦ Εὐδοξίας³. Βραδύτερον ὁ Ζήνων, σκοπῶν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἔνωσιν τῶν διισταμένων μερίδων ἐν Ἀνοτολῇ, ἐξέδωκε διάταγμα, τὸ ὑπὸ τῆς ἱστορίας γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος» (482 μ.Χ.)⁴, καὶ ἐπειράθη νὰ ἐπιβάλῃ τοῦτο ὡς καθολικὴν πίστιν. Καὶ ὁ Οὐαλεντιανιανὸς III, τῷ 445 ἐπενέβη εἰς τὴν ἔριν μεταξὺ Πάπα Λέοντος καὶ ἐπισκόπου Ἰλαρίωνος, νομοθετήσας τὸ πρωτεῖον τοῦ Πάπα⁵.

Ἀληθῶς εἰπεῖν, τινὰς τῶν ἐπεμβάσεων τούτων τῆς Πολιτείας εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας προुकάλει αὐτὴ αὐτὴ ἡ Ἐκκλησία, ἰδίως εἰς ζητήματα πειθαρχίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας. Τοιαύτην ἐπέμβασιν, μεταξὺ ἄλλων, προुकάλεσε δι' αἰτήσεως αὐτῆς ἡ ἐν Ρώμῃ Σύνοδος τῷ 382

ξένοι συγγραφεῖς, παρεξήγησε τὴν ἐκ παραδόσεως εὐγένειαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν ὡς θελοδουλιαν. Ἐὰν ὑπὸ τῆς Γραφῆς οἱ Χριστιανοὶ ὡς ἀποτελοῦντες συλλήβδην τὸ Χριστιανικὸν πλῆρωμα καλοῦνται «βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἔθνος ἄγιον» (1 Πέτρ. 6.9) καὶ «βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς» (Ἀποκ. 5.10), ἐν τῇ ἐνοσίῃ ταύτῃ ἠδύναντο οἱ τίτλοι «ἀρχιερεῖς», «βασιλεῖς» καὶ «ιερεῖς» νὰ ἀποδίδωνται ἐξ Ἰσοῦ ὀρθῶς καὶ εἰς πάντα Χριστιανὸν βασιλέα.

1. Εὐσεβίου, Βίος Κων., IV, 42 MPG. 20 1192B11 ἐξ., Σωκράτους, Ἐ. Ἰ., 28 MPG, 67, 157 ἐξ.

2. Μεγ. Ἀθανασίου, Ἱστορία Ἀρειανῶν, 33, MPG 25, 73C.

3. Σωκράτους, Ἐ. Ἰ. VI, 15, 18 MPG, 67, 708B ἐξ., 716C ἐξ.

4. Εὐαγρίου, Ἐ. Ἰ., III, 14 MPG, 86^a, 2620C ἐξ.

5. Λέοντος, Ἐπιστ. 11 MPL. 44, 639 ἐξ.

πρὸς τὸν Οὐαλεριανὸν ΙΙ, ἵνα καθορίσῃ τὴν ἀπαίτησιν τῆς ἔδρας τῆς Ρώμης περὶ δικαιοδοσίας αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς Δύσεως¹. Πρέπει ὅμως νὰ διευκρινισθῇ, ὅτι αἱ ἐπεμβάσεις αὗται τῆς Πολιτείας, σκοποῦσαι τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἀποτελοῦσι πράξιν γενικῶς ὑπὸ τῆς Πολιτείας ἀσκουμένην, πολλῶ δ' ἤττον κατάστασιν κανονικῶς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀναγνωριζομένην. Τοῦναντίον μάλιστα αὗται ὑπῆρξαν μεμονωμένα παραδείγματα ἐκτροπῶν ἀπὸ τῶν κανονικῶν καὶ νομίμων σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, εἰς τοιαύτας δὲ περιπτώσεις ἡ Ἐκκλησία ἀντέδρασεν ἰσχυρῶς καὶ ὑπεστήριξε σθεναρῶς τὸ δικαίωμα τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς. Μεταξὺ πολλῶν παραδειγμάτων τὸ μᾶλλον γνωστὸν εἶναι τὸ τοῦ περιωνόμου Ὀσίου, ἐπισκόπου Κορδοῦης. Ἀπαντῶν, οὗτος εἰς τὸν Κωνσταντῖον, ὅστις ὡς ἤδη παρετηρήσαμεν, ἐπειράθη δι' ἀπειλῶν νὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτὸν νὰ κοινωνήσῃ πρὸς τοὺς Ἀρειανούς, ἀπέστειλεν αὐτῷ ἐπιστολὴν ἐν τῇ ὁποίᾳ κατ' ἐξαιρετον τρόπον περιγράφει τὴν ἀντίληψιν τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο ἐξουσιῶν καὶ ἦτις ἔχει ὡς ἑξῆς. «Παῦσαι, παρακαλῶ, καὶ μνήσθητι ὅτι θνητὸς ἄνθρωπος τυγχάνεις· φοβήθητι τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως· φύλαξον σεαυτὸν εἰς ἐκείνην καθαρὸν. Μὴ τίθει σευτὸν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά, μηδὲ σὺ περὶ τούτων ἡμῖν παρακλεύου· ἀλλὰ μᾶλλον παρ' ἡμῶν σὺ μάνθανε ταῦτα. Σοὶ βασιλείαν ὁ Θεὸς ἐνεχείρισεν· ἡμῖν τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπίστευσε. Καὶ ὡσπερ ὁ τὴν σὴν ἀρχὴν ὑποκλέπτων ἀντιλέγει τῷ διαταξαμένῳ Θεῷ, οὕτω φοβήθητι μὴ καὶ σὺ, τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἔλκων εἰς ἑαυτὸν, ὑπεύθυνος ἐγγλήματι μεγάλῳ γένῃ. Ἀπόδοτε, γέγραπται, τὰ καίσαρος καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. Οὔτε τοίνυν ἀρχειν ἡμῖν ἐπὶ τῆς γῆς ἔξεστιν, οὔτε σὺ θυμιᾶν ἐξουσίαν ἔχεις, βασιλεῦ. Ταῦτα μὲν κηδόμενος τῆς σῆς σωτηρίας γράφω· ἐγὼ οὔτε Ἀρειανοῖς συγκατατίθεμαι, ἀλλὰ καὶ τὴν αἵρεσιν αὐτῶν ἀναθεματίζω. Οὔτε κατὰ Ἀθανασίου γράφω, ὃν ἡμεῖς τε καὶ ἡ Ρωμαίων Ἐκκλησία καὶ πᾶσα ἡ σύνοδος ἐκαθάρισεν»². Ὁμοίως καὶ ὁ Λεόντιος, ἐπίσκοπος Τριπόλεως τῆς Λυδίας, τὴν πρόθεσιν ταύτην τοῦ Κωνσταντίου πρὸς ὑποταγὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰς ἑαυτοῦ θελήσεις ἐλέγχων, λέγει πρὸς αὐτὸν παρρησίᾳ ἐνώπιον ἐπισκόπων· «Θαυμάζω ὅπως ἕτερα· διέπειν ταχθεὶς ἑτέροις ἐπιχειρεῖς, στρατιωτικῶν μὲν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων προεστηκώς, ἐπισκόποις δὲ περὶ τῶν εἰς μονοὺς ἐπισκόπους ἡκόντων ὁραττομένους»³. Παρόμοιοι εἶναι καὶ τὸ παράδειγμα Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, ἐπισκόπου Καισαρείας. Ὃταν ὁ αὐτοκράτωρ Οὐάλης, σκοπῶν τὴν ἐπιβολὴν τοῦ Ἀρειανισμοῦ κατὰ πάντα δυνατὸν τρόπον, ἀπέστειλε τὸν Μόδεστον ἵνα ἐξαναγκάσῃ δι' ἀπειλῶν τὸν Βασίλειον νὰ ὑποταγῇ εἰς τὰς θελήσεις αὐτοῦ, ὁ Βασίλειος ἀπήντησεν εὐθαρσῶς. «Πῦρ καὶ ξίφος καὶ θῆρες καὶ οἱ τὰς σάρκας τέμνοντες ὄνυχες, τρυφή

1. Παρὰ MPL, 13,381.

2. Παρ' Ἀθανασίῳ, Ἱστορία Ἀρειανῶν, 44, MPG, 25, 745 ἑξ.

3. Παρὰ Σουτδῆ, λεξὶν Λεόντιος.

μᾶλλον ἡμῖν εἰσιν ἢ κατάπληξις. Πρὸς τοῦτο ὕβριζε, ἀπειλεῖ, ποίει πᾶν ὅ,τι οὖν ἂν ἦ βουλομένῳ σοι, τῆς ἐξουσίας ἀπόλαυε. Ἀκουέτω τοῦτο καὶ βασιλεὺς, ὡς ἡμᾶς γε οὐχ αἰρήσεις, οὐδὲ πεισεις συνθέσθαι τῇ ἀσεβείᾳ κἂν ἀπειληῆς χαλεπώτερα»¹.

Τὸ «Ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος» ἀντεμετωπίσθη ἐπίσης μετὰ μεγάλης ἀντιδράσεως, μάλιστα δὲ ἐν τῇ Δύσει, καὶ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀντιδράσεως ταύτης ὁ Πάπας Σιμπλίκιος ἀφώρισε τοὺς Πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀλεξανδρείας καὶ αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα². Ἡ ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικῇ Σύνοδος διὰ τῆς τετάρτης πράξεως αὐτῆς³ ἠκύρωσεν αὐτοκρατορικὸν διάταγμα περὶ προαγωγῆς τοῦ ἐπισκόπου Βηρυτουῦ εἰς Μητροπολίτην, ὅστις κατόπιν τούτου ἐπεζήτησε νὰ καταπατήσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ Μητροπολίτου Τύρου, ὑφ' ὧν τέως δετέλει, καὶ διὰ τοῦ ΙΒ' κανόνος αὐτῆς⁴ καθώρισεν ὅτι ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἐπισκοπὴ τις προβιβασθῆ διὰ βασιλικῶν γραμμάτων εἰς Μητρόπολιν, τὰ ἐπ' αὐτῆς δικαιώματα τοῦ παλαιοῦ Μητροπολίτου παραμένουσιν ἄθικτα καὶ ἀκέραια.⁵

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αἱ ἐπεμβάσεις αὗται τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, ἐντελῶς μεμονωμένοι καθ' ἑαυτὰς ἐν τῇ ροῇ τῆς ἱστορίας τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, δὲν ἀπετέλουν γενικὸν καὶ μόνιμον κανόνα. Ἐφ' ὅσον οἱ κύκλοι τῆς δράσεως ἀμφοτέρων τῶν ἐξουσιῶν ἐν πολλοῖς συνέπιπτον, ἀμφοτέρων δὲ αἱ ἐνέργειαι ἀφεώρων εἰς τὴν αὐτὴν κοινωνίαν ἀνθρώπων, καὶ ἐφ' ὅσον αἱ λειτουργίαι αὐτῶν ἠσχοῦντο ὑπὸ ἀτελῶν ὀργάνων, ὡς ἦσαν οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἡγέται, συγκρούσεις μεταξὺ αὐτῶν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἦσαν ἀναπόφευκτοι. Ἡ ὀρθὴ ὁδὸς πρὸς τὴν πρόοδον, κατ' ἀπαραβάτον τινα νόμον, διανοίγεται πάντοτε κατόπιν σκληροῦ ἀγῶνος καὶ διὰ μέσου μακρᾶς πείρας, ἥτις καίτοι σκληρὰ καὶ ἐπίπονος, εἶναι, οὐχ ἤττον, διὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸν λόγον, τὰ μέγιστα δ' δακτικὴ καὶ λυσιτελής. Ἡ ἐκκλησία, προσπαθοῦσα νὰ ἐξασφαλίσῃ καὶ κατοχυρώσῃ τὴν θέσιν αὐτῆς ἐν μιᾷ κοινωνίᾳ ὑπὸ συνθήκας αἰτινες ὑπῆρχον εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος καὶ ἐξηκολούθησαν ὑφιστάμεναι κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ εἰς αὐτὸ τὸ Χριστιανικὸν Κράτος τῶν πρώτων χρόνων, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποφύγῃ τὸν νόμον τοῦτον τοῦ ἀγῶνος. Οὕτω παρεκκλίσεις ἀπὸ τῶν κυρίων καὶ θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος τῶν δύο ἐξουσιῶν ἐλάμβανον ἐνλοτε χῶραν. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἡγέται εἰς περιπτώσεις ἐσωτερικῶν ἐκκλη-

1. Γ ρ η γ . Ν α ζ ι α ν ζ η ν ο ὡ , Ἐπιτάφιος εἰς Βασίλειον, 50, MPG, 36,561A9.

2. H. Bettenson, Christian Documents, σελ. 125. "Ορα περισσώτερας λεπτομερείας παρὰ C. J. Hefele, HCC, vol. IV, σελ. 28εξ.

3. Mansi, VII, σελ. 88-97.

4. Ρ ἄ λ λ η καὶ Π ο τ λ ῆ Σύνταγμα Ἱερῶν Κανόνων (ΠΗ) Β'. σελ. 246.

5. Πρβλ. Π. Τ ρ έ μ π ε λ α, «Ἀρχαὶ κρατήσασαι ἐν τῇ ἀνακηρῦξει τοῦ αὐτοκεφάλου» ἐν περιοδ. «Θεολογία», τομ. ΚΗ', τεύχ. Α, σελ. 10 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Οἱ λαϊκοὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἔκδοσις «Ἐνωρίας, Ἀθήναι 1957, σελ. 157 ἐξ.

σιαστικῶν ἐρίδων προυκάλουν τὴν ἐπέμβασιν τῆς Πολιτείας, ἵνα τῇ βοήθειᾳ αὐτῆς ἐπιβάλλωσι τὰς ἑαυτῶν δογματικὰς ἀντιλήψεις, καὶ ἡ ἀσθενεστέρα τῶν διωταμένων μερίδων ἐζήτει ἐπίσης τὴν προστασίαν τῆς Πολιτείας ἐναντίον τῶν διωγμῶν τῆς ἰσχυροτέρας. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον ἡ ὀρθὴ πίστις τῆς Ἐκκλησίας, παρ' ὅλας τὰς κρατικὰς ἐπεμβάσεις ἐπεκράτησεν, αἱ σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐπανῆλθον εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσότητος καὶ τῆς εἰλικρινοῦς συνεργασίας τῶν δύο ἐξουσιῶν.

Γενικὴ ἀνασκόπισις τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας.

Ἄνασκοποῦντες τὴν ἱστορίαν τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: Ἡ κυρία βάσις ἐφ' ἧς θεμελιώθησαν αἱ σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ὑπῆρξεν ἡ πολιτικὴ, ἣν ἐνεκαινίασεν ὁ πρῶτος Χριστιανὸς αὐτοκράτωρ, ὁ Κωνσταντῖνος. Ἡ ἀρετὴ τῆς πολιτικῆς τοῦ Κωνσταντίνου ἐναντι τῆς Ἐκκλησίας ἐγκριταὶ εἰς ὅ,τι οὗτος ἐπραξεν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς ὅ,τι ἀπέφυγε νὰ πράξῃ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ἀνεγνώρισεν τὴν *de facto* θέσιν τῆς Ἐκκλησίας ὡς *imperii in imperio*. Ἐξετίμησε δεόντως καὶ καθώρισεν διὰ τῆς ἑαυτοῦ πράξεως τὴν ὀρθὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν τῆς ὑπ' αὐτὸν Πολιτείας. Ἀπέφυγε νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τῶν ἰδίων προνομίων, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναπτύξῃ πρωτοβουλίαν, ἐνίοτε δὲ καὶ νὰ ἐπεμβαίῃ, ὅταν ἐνόμιζε τοῦτο ἀναγκαῖον. Ἀκριβῶς εἰπεῖν, ἡ προσωπικὴ πολιτεία τοῦ Κωνσταντίνου δὲν εἶναι τελείως ἀπηλλαγμένη παραβιάσεων τῶν κανόνων, τῶν διεπόντων τὰς ὀρθὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ἃς οὗτος ἐνεκαινίασεν, ἀλλ' αἱ παραβάσεις αὗται ἦσαν ἐλάχισται. Ἐκεῖνο ὅμως εἰς τὸ ὁποῖον δέον νὰ δοθῇ μεγαλυτέρα ἔμφασις, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι αἱ θεμελιώδεις ἀρχαί, αἵτινες ὀφείλον νὰ ρυθμίζωσι τὴν συνεργασίαν Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, εἶχον ἤδη πλήρως καθορισθῆ, τὸ δὲ σύστημα τῶν σχέσεων ἀμφοτέρων τῶν ἐξουσιῶν τούτων, ὅπερ εἰσήγαγεν ὁ Κωνσταντῖνος, ἐτηρέθη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καὶ ὑπὸ τῶν περισσοτέρων Χριστιανῶν αὐτοκρατόρων.

Ἡ θεωρία περὶ Κράτους ὡς ἐξουσίας ἀπὸ Θεοῦ καθεσταμένης, τροποποιεῖται βαθμηδὸν συμφώνως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις. Εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο συνέβαλον δύο λόγοι. Ὁ εἰς λόγος εἶναι ὅτι πᾶσα ἡ κρατικὴ ἐξουσία, νομοθετικὴ, ἐκτελεστικὴ, πολιτικὴ, στρατιωτικὴ καὶ θρησκευτικὴ, εἶχε συγκεντρωθῆ εἰς ἓν πρόσωπον, τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ ἄλλος λόγος εἶναι τὸ γεγονός ὅτι καὶ ἡ Ἐκκλησία ὀργανώθη τόσον τελείως καὶ ἤτο τόσον αὐτόνομος ὅσον καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ Κράτος. Ἡ μόνη διαφορὰ ὑπῆρχεν εἰς τὸ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἤξιστο ἐξ ὀλοκλήρου δι' ἑαυτὴν τὴν θρησκευτικὴν ἐξουσίαν. Ἀπαξ δὲ τὸ Κράτος ἐγένετο Χριστιανικὸν καὶ ἀνεγνώρισεν τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν ὡς ἰδίαν θρησκείαν, οὐδαμῶς ἤτο δύσκολον εἰς τὸν Χριστιανὸν αὐτοκράτορα νὰ

μεταβιβάζει τὸ προνόμιον τῆς θρησκευτικῆς ἐξουσίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς ἐπραξεν ὁ Κωνσταντῖνος. Ἐκτοτε ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία ἀπέβησαν δύο διακεκριμένα ἀλλήλων δυνάμεις, ἴσαι πρὸς ἀλλήλας, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἀξιοῦ δι' ἑαυτὴν τὴν ἀσκησιν ὠρισμένης ἐξουσίας ἐν τῇ αὐτῇ κοινωνίᾳ. Ἀμφότεραι καταλαμβάνουσι τὸν αὐτὸν χῶρον, ἀλλ' ἐκτελοῦσι διαφορετικὰς λειτουργίας. Ἡ μία εἶναι ἐλλιπὴς ἄνευ τῆς ἄλλης. Ἡ Ἐκκλησία οὐδὲν ὀφείλει νὰ πράττῃ τὸ εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῆς πολιτικῆς κυβερνήσεως ἀναγόμενον. Ἡ ἄμυνα τῆς ἐπικρατείας κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, ἡ δατήρησις τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας καὶ τάξεως, ἡ δίωξις καὶ ἡ τιμωρία τοῦ ἐγκλήματος καὶ ἡ προστασία τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ ἀνήκουσιν εἰς τὸ Κράτος. Ἐνθα ἡ δύναμις τῆς Πολιτείας ἐξαντλεῖται, ἐκεῖ ἀρχεται ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Καῖσαρ δύναται νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἐξωτερικὴν ὑπακοὴν διὰ τοῦ ξίφους. Ἡ Ἐκκλησία οὐδαμῶς ἀναμειγνύεται εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ἀλλὰ προχωροῦσα περαιτέρω διδάσκει τοὺς πολίτας νὰ ἀναγνωρίζωσι τὰς ὑφισταμένας πολιτικὰς ἐξουσίας ὡς ἀπὸ Θεοῦ τεταγμένας (Ρωμ. 13.1) καὶ ἐξαίρει ὡς καθῆκον τὴν ἐκουσίαν εἰς αὐτὰς ὑποταγὴν, «οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργάν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν» (Ρωμ. 13.5). Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δύναται νὰ καταστέλλῃ καὶ τιμωρῇ τὸ ἐγκλημα, εἰ καὶ οὐχὶ πάντοτε, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ καταστειλῇ τὸ ἠθικὸν κακόν, ἢ νὰ θέσῃ χεῖρα ἐπὶ τῆς ἀμαρτίας. Ἡ Ἐκκλησία κύριον ἔργον αὐτῆς ἔχει τὴν καταπολέμησιν τῆς ἀμαρτίας, ἥτις εἶναι ἡ ρίζα πάσης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναταραχῆς. Ἐν συντόμῳ εἰπεῖν, τὸ Κράτος δύναται νὰ ἐπιλαμβάνηται τῆς θεραπείας κακῶν, σχέσιν ἐχόντων πρὸς τὰ ὕλικά διαφέροντα καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ζωὴν τῶν πολιτῶν, ἐνῶ ἡ πίστις, αἱ ἐλπίδες καὶ αἱ πνευματικαὶ ἐπιδιώξεις τῆς ψυχῆς, αἵτινες εἶναι κατ' οὐσίαν τὰ ἐσωτερικὰ κίνητρα καὶ οἱ ρυθμισταὶ τῆς ἐξωτερικῆς ζωῆς, εἶναι ἀντικείμενα ὑπαγόμενα ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ πνευματικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ ταῦτα, σύγκρουσις τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ Χριστιανικοῦ Κράτους καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ, ὑπὸ τὸν ὄρον βεβαίως, ὅτι ἐκάστη τῶν δύο ἐξουσιῶν ἀναγνωρίζει ἐκουσίως τὰ δικαιώματα τῆς ἄλλης ἐντὸς τῆς σφαίρας τῆς ἰδίας αὐτῆς ἀρμοδιότητος.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν τῷ προχριστιανικῷ κόσμῳ.

Ἀνατρέχοντες εἰς τὸ παρελθὸν πληροφορούμεθα ἔκ τε τῆς μυθολογίας καὶ τῆς ἱστορίας ὅτι ἡ οἰκογένεια ὑπῆρξεν ὁ ἀρχαιότερος κοινωνικὸς θεσμὸς καὶ ἡ πρωταρχικὴ βᾶσις καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ πρωτογόνου ἀνθρωπίνου βίου. Εἰς πᾶσαν πρωτόγονον κοινωνίαν ὁ μόνος ἐν ἰσχύι νόμος, ὅστις ἐρρύθμιζε τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον, ἦτο ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀνεξέλεγκτος πατρικὴ ἐξουσία ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς περουσίας τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας. Τὴν πρωτόγονον ταύτην ἐξουσίαν τοῦ ἀνδρός, ὡς ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας, ἀπαντῶμεν καὶ εἰς αὐτὰς ἔτι τὰς ὀργανωμένας καὶ πολιτικῶς προηγμένας κοινωνίας, ὡς ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ, κατωχυρωμένην καὶ νομικῶς.

Τῆς ἰδέας ταύτης περὶ ἀπολύτου καὶ ἀνεξέλεγκτου ἐξουσίας τοῦ ἀνδρός, ὡς κεφαλῆς τῆς οἰκογενείας, ἀναγκαία συνέπεια ὑπῆρξεν ἡ θεωρία ὅτι ἡ γυνὴ ὑπελείπετο οὐχὶ μόνον φυσικῶς, οὐσα ἀσθενεστέρα τοῦ ἀνδρός¹, ἀλλ' ὅτι καὶ νομικῶς ἦτο κατωτέρα αὐτοῦ. Οὕτως, ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἀπέβη οὐχὶ ἀπλῶς ὑποδεεστέρα τῆς τοῦ ἀνδρός ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πράξει ὑπελαμβάνετο ὡς κτῆμα καὶ δούλη τοῦ ἀνδρός καὶ κατήντησεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ παίγιον καὶ ὄργανον ἰκανοποιήσεως τῶν κατωτέρων ὀρμῶν αὐτοῦ, ὑπολαμβανομένη ὡς παιδοποιητικὴ μηχανή, δοχεῖον ἡδονῆς καὶ πρὸς πᾶν κακὸν εὐεπίφορος καὶ ἐπιτηδεῖα². Ἀκόμη καὶ νομοθετῶν, φιλόσοφοι καὶ ποιηταί, ὡς ὁ Σόλων, ὁ Σωκράτης, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Μένανδρος καὶ ἄλλοι, δὲν ἦσαν ἀπηλλαγμένοι τοιούτων κατὰ τῆς γυναικὸς προκαταλήψεων. Καὶ ὁ μὲν Σόλων ἐφρόνει ὅτι ἡ γυνὴ εἶναι «φορτίον χαλεπὸν»³, ὁ δὲ Φιλῆμων «ἀθάνατόν ἐστι κακὸν ἀναγκαῖον γυνή» (ἐννοεῖται ἡ γαμετή)⁴. Ὁ Σωκράτης ἐρωτηθεὶς ποτε «ποῖοι τῶν ἀνθρώπων μεταμέλλονται;» «οἱ γήμαντες»⁵, ἀπεκρίθη. Ὁ κωμικὸς Ἰππῶναξ (ἀπ. 29) ἔλεγεν ἐπίσης· «δύ' ἡμέραι γυναικὸς εἰσιν ἡδίσται, ὅταν γαμῆ τις κάκφερῆ τεθνηκυῖαν», πρὸς ὃν συνεφώνει καὶ ὁ Χαϊρήμων, λέγων· «γυναίκα θάπτειν κρεῖτόν ἐστιν ἢ γαμεῖν»⁶. Ἰὼν αὐτῶν ἀντιλήψεων ἐχόμενος καὶ ὁ Μένανδρος ἔλεγεν εἰς τὸν μέλλοντα νὰ ἔλθῃ εἰς γάμον νέον· «γαμεῖν

1. Ἀριστοτέλους, Πολιτικά, I, β. 12.

2. Π. Μπρατσιώτου. Ἡ γυνὴ ἐν τῇ Βίβλῳ, σελ. 9.

3. Παρὰ Χ. Βουλοδήμου, Δοκίμιον ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1903, σελ. 4, 5.

4. Ἐνθ. ἀν., σελ. 4.

5. Ἀπόστολι, σελ. 5.

6. Ἀπόστολι, σελ. 6.

κεκριτότα δεῖ σε γινώσκειν ὅτι ἀγαθὸν μέγα ἔξεις ἂν λάβῃς μικρὸν κακίον»¹, ἐνῶ ὁ Φιλῆτας ἐβεβαίωσεν αὐτόν· «βίον καλὸν ζῆς, ἐὰν γυναῖκα μὴ λάβῃς»². Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ γυνὴ ἐθεωρεῖτο ὡς παιδοποιητικὴ μηχανὴ παρεβάλλετο περιφρονητικῶς πρὸς τὴν ἀροτριουμένην γῆν, ὡς γίνεται δῆλον καὶ ἐκ τῆς φράσεως «ἐπὶ γησιῶν παίδων ἀρότρῳ»³, ἥτις εἶχε καταστῆ λίαν συνήθης ἔκφρασις, δηλωτικὴ τοῦ προορισμοῦ τῆς γυναικὸς ἐν τῷ γάμῳ. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ πατήρ, ἐκδίδων τὴν θυγατέρα αὐτοῦ εἰς γάμον ἔλεγε πρὸς τὸν νυμφίον· «παίδων ἐπ' ἀρότρῳ γησιῶν διδωμί σοι τὴν ἐμὴν θυγατέρα» (Μενάνδρου ἀπ. 704)⁴.

Ἄσπονδ' ἀφορᾷ εἰς τὸν δημόσιον βίον, οὐδεμία εἰς αὐτὸν συμμετοχὴ ἦτο ἐπιτετραμμένη εἰς τὴν γυναῖκα, ἥτις ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ παραμένῃ ἐργαλειστος ἐν τῷ οἴκῳ, συμφώνως πρὸς παλαιότατον πάγκοινον ἔθος. Μόνον εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις, ἰδίᾳ ὅταν ἡ πόλις ἐκινδύνευε νὰ πέσῃ εἰς χεῖρας ἐπερχομένων ἐχθρῶν, ἐπετρέπετο εἰς τὴν γυναῖκα νὰ ἐξέλθῃ τοῦ οἴκου τῇ συνοδείᾳ θεραπεινίδων. Παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἡ παιδεία ἐθεωρεῖτο ὡς στερουμένη σπουδαιότητος ἢ καὶ ἐπιζημία διὰ τὴν γυναῖκα. Ἐνεκα τούτου, ὡς παραδίδει ὁ Ξενοφῶν⁵, ἐλαμβάνετο πρόνοια ὅπως ἡ γυνὴ βλέπῃ, ἀκούῃ καὶ λέγῃ ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτερα. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι παραδείγματα μεμορφωμένων γυναικῶν εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον δὲν ἦσαν σπάνια, ὡς τὸ τῆς ποιητρίας Σαπφούς τῆς Λεσβίας, τῆς φιλοσόφου Ἀσπασίας τῆς Μιλησίας, συζύγου τοῦ Περικλέους, καὶ ἄλλων, ἀλλὰ τὰ παραδείγματα ταῦτα ἦσαν ὀλίγα ἐξαιρέσεις ἐπικυροῦσαι μᾶλλον τὸν γενικὸν κανόνα.

Περισσότερον δυσμενὴς ἦτο ἡ θέσις τῆς γυναικὸς παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κομφουκίου, ἡ γυνὴ ὀφείλει ὑπακοῆν εἰς τὸν ἄνδρα καὶ βοηθεῖ αὐτὸν νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχάς. Ἐνεκα τούτου οὐδὲν δύναται νὰ ἀποφασίσῃ περὶ ἑαυτῆς καὶ ὑπόκειται εἰς τὸν κανόνα τῶν τριῶν ὑπακοῶν, καθ' ὃν ἡ μὲν ἄγαμος ὀφείλει νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν πατέρα καὶ τὸν πρεσβύτερον ἀδελφόν, ἡ δὲ ὑπανδρος εἰς τὸν ἄνδρα αὐτῆς καὶ ὅταν ὁ σύζυγος αὐτῆς εἶναι γέρον ὀφείλει νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς⁶. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διδασκαλίας ταύτης ἡ γυνὴ ἐστερεῖτο ἰδίας προσωπικότητος καὶ ἐτέ-

1. Α ὕ τ ὅ θ ι.

2. Ἐνθ. ἀν., σελ. 6.

3. Α ὕ τ ὅ θ ι, σελ. 4, 7.

4. Παρὰ τὰς δυσμενεῖς ταύτας περὶ γυναικὸς κρίσεις ὑπῆρχον παρ' Ἑλλήσιν καὶ ἄλλοι, οἵτινες οὐδαμῶς ἐδίστασαν νὰ πλέξωσι τὸ ἐγκώμιον τῆς ἀγαθῆς γυναικὸς, ὡς παράγοντος εὐτυχίας ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ. Οὕτως ὁ Ἡσίοδος (Ἔργα καὶ ἡμέραι 702) λέγει· «οὐ μὲν γάρ τι γυναικὸς ἀνὴρ ληΐζετ' ἄμεινον τῆς ἀγαθῆς, τῆς δ' αὖτε κακῆς οὐ ρίγιον ἄλλο» Τὰ αὐτὰ φρονοῦσι καὶ οἱ Σιμωνίδης (ἀπ. 6) Σοφοκλῆς (ἀπ. 617) καὶ Εὐριπίδης (Ὀρέστης 602, ἀπ. 497), ὁ δὲ Θεόγυις (1225) ρητῶς λέγει, ὅτι «οὐδὲν ἀγαθῆς γλυκερώτερον ἐστὶ γυναικός».

5. Παρὰ Χ. Β ο υ λ ο δ ῆ μ ω, μν. ἔργ. τόμ. Α', ἐν Ὀδυσσῶ 1875, σελ. 176.

6. Παρὰ C. Brace, Gesta Christi, σελ. 455.

λει αποκλειστικῶς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνδρός. Ἐντεῦθεν οὐδαμῶς εἶναι ἄπορον ὅτι ἐν Κίνα καὶ Ἰνδίας ὑφίστατο ἐν ἐφαρμογῇ τὸ βάρβαρον καὶ ἀπάνθρωπον ἔθιμον τῆς ἐκουσίας ἢ ἀκουσίας ταφῆς τῆς καταλειφθείσης ἐν ζωῇ γυναικὸς μετὰ τοῦ ἀποθανόντος ἀνδρός αὐτῆς, καὶ μάλιστα δταν οὗτος κατεῖχεν ἐξέχουσάν τινα θέσιν¹. Ἐπίσης ἐκ τοῦ Ἡροδότου μαθηθῆναι ὅτι παρὰ τοῖς Βαβυλωνίοις ὑπῆρχεν ἐν ἰσχύι νόμος, «ὁ ἀλχιστος τῶν νόμων», ὡς οὗτος χαρακτηρίζει αὐτόν, δυνάμει τοῦ ὁποίου πᾶσα γυνὴ ὑπεχρεοῦτο νὰ εἰσέλθῃ ἄπαξ τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ζωὴν αὐτῆς εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης, ἐκ τοῦ ὁποίου δὲν ἐπετρέπετο εἰς αὐτὴν νὰ ἐξέλθῃ πρὶν ἢ συνέλθῃ μετ' ἀνδρὸς ξένου².

Ἐλαφρῶς πλεονεκτικώτερα ἦτο ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ὑπὸ τὸν Μωσαϊκὸν Νόμον. Ἡ Ἰουδαία γυνὴ ἀπήλαυε δικαιωμάτων τινῶν ἰσότητος πρὸς τὸν ἄνδρα. Ἀμφότεροι, ἄνῆρ καὶ γυνή, ἐν τῷ δεσμῷ τοῦ γάμου ἦσαν ἐξ ἴσου ὑποχρεωμένοι νὰ φυλάττωσιν ἀμοιβαίαν πίστιν καὶ ἐν περιπτώσει μοιχείας ὁ νόμος ἐπέβαλλε τὴν αὐτὴν ποινὴν τοῦ θανάτου εἰς ἀμφοτέρους τοὺς παραβάτας (Λευτ. 22.22). Ὁ ἄνῆρ, ὅστις ἤθελε στερῆσαι βιαίως παρθένον τινὰ τῆς παρθενίας αὐτῆς ὑπεχρεοῦτο ὑπὸ τοῦ νόμου, ἐκτὸς τῆς ἀποζημιώσεως τῶν πενήτηκοντα σίκλων εἰς τὸν πατέρα τῆς ἀδικηθείσης, νὰ νυμφευθῇ αὐτὴν, μὴ δυνάμενος νὰ διαζευχθῇ αὐτὴν διὰ βίου (Δευτ. 22.28-29). Ἡ ἀρετὴ τῆς γυναικὸς ἀνεγνωρίζετο πλήρως καὶ ἐνίοτε ἐξέχουσαι γυναῖκες ἀναφέρονται ὡς ὑπερακοντίσασαι εἰς ἀρετὴν καὶ ἰκανότητα τὸ ἄρρεν φύλον, ἀποδείξασαι ἑαυτὰς δοκιματώτατας χειριστριάς τῶν τυχῶν τοῦ Ἰσραήλ. Ἡ ἴδρυσις τῆς οἰκογενείας καὶ ἡ δημιουργία καὶ προαγωγή τῆς οἰκογενειακῆς εὐτυχίας ἐξηρτᾶτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς γυναικὸς, ὡς ἡ μακρὰ πείρα ἀπεδείκνυε, πρὸς ἣν συνεπῆς ἡ λαϊκὴ σοφία ἐδίδασκε «σοφαὶ γυναῖκες ὠκοδόμησαν οἴκους, ἡ δὲ ἄφρων κατέσκαψε ταῖς ἰδίαις χερσὶν αὐτῆς» (Παρμ. 14.1).

Ἐν τούτοις καὶ ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ κοινωνίᾳ ἡ θέσις τῆς γυναικὸς δὲν ἦτο τόσον πλεονεκτικὴ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τοιαύτην τῆς ὁμοφύλου αὐτῆς εἰς τὰς ἄλλας κοινωνίας, ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται. Καὶ παρ' Ἰουδαίους ὑπῆρχε νόμος καθιδρυμένη ἡ πολυγαμία, ἥτις καθίστα τὴν ζωὴν τῆς γυναικὸς ἐν τῷ οἴκῳ μαρτυρικὴν³. Ἡ θέσις αὐτῆς ἐν τῷ γάμῳ ἦτο πάντοτε ἀβεβαία, ἐφ' ὅσον ὁ σύζυγος αὐτῆς εἶχεν ἐκ τοῦ νόμου τὸ δικαίωμα νὰ ἀποπέμπῃ αὐτὴν κατὰ βούλησιν, ὑποχρεούμενος μόνον νὰ παραδίδῃ εἰς χεῖρας αὐτῆς ἔγγραφον τὴν ἀποπομπῆν (Δευτ. 24.1). Σὺν πᾶσι τούτοις, ἡ γυνὴ ἔκυπτε πάντοτε ὑπὸ τὸ βάρος τῆς παραβάσεως τῆς προμήτορος αὐτῆς Εὐας⁴, ἔνεκα δὲ τούτου καὶ πρὸς τιμωρίαν αὐτῆς ἐτέλει κατὰ τὸν νόμον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς

1. Δ η μ. Μ π α λ α ν ο υ, Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς κλπ., ἐν Ἀθήναις 1910, σελ. 5.

2. Ἱστοριῶν I, 199.

3. Ἡβλ. Β. Βέλλα, «Ὁ Ἰσραήλ. Γάμος», σελ. 186ξ.

4. Γεν. 3.6., Σοφ. Σειράχ. 25.24. Ἀπήχησις τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ἀπαντᾷ πιθανῶς καὶ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην· πρβλ. 1 Τιμ. 2.14 καὶ 2 Κορ. 11.3.

(Γεν. 3.16). Ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος μεταξύ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ἣν εἰς ὠρισμένης περιπτώσεις ἐπέβαλλεν ὁ νόμος, οὐδέποτε σχεδὸν ἐτηρεῖτο ἐν τῇ πράξει, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας. Ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου τῆς ἐπ' αὐτοφώρῳ καταληφθείσης μοιχαλίδος (Ἰω. 8.3-11), πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ τιμωρία τοῦ ἐγκλήματος τῆς μοιχείας, ἣν προέβλεπεν ὁ νόμος, δὲν ἐπεβάλλετο εἰς ἀμφοτέρους τοὺς παραβάτας, ὡς εἶναι πρόδηλον ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι ἤγαγον πρὸς τὸν Ἰησοῦν τὴν δυστυχῆ ἐκείνην γυναῖκα μόνην καὶ οὐχί, ὡς ὁ νόμος ἐπέτασεν, μετὰ τοῦ ἀνδρὸς, μεθ' οὗ κατελήφθη ἐπ' αὐτοφώρῳ ἀτιμάζουσα τὸν ἄνδρα αὐτῆς. Ἐν συνεχείᾳ οὗτοι ἐπικαλοῦνται τὸν νόμον, ὡς δῆθεν ἐντελλόμενον «τὰς τοιαύτας λιθάζειν» (Δευτ. 22. 21), ἐνῶ ἐν τῇ πραγματικότητι ὁ νόμος τὴν ποινὴν ταύτην ἐπέβαλλεν εἰς τὴν γυναῖκα ἐκείνην, ἥτις κατὰ τὸν γάμον ἤθελεν εὐρεθῆ «μὴ παρθένος» καὶ οὐχὶ τὴν ἄλλην διάταξιν τοῦ νόμου, ἥτις ἐπέβαλλε τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ἐπὶ μοιχείᾳ καταλαμβανομένους. (Δευτ. 22. 22), ἣν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπικαλεσθῶσιν εἰς τὴν εἰδικὴν ταύτην περίπτωσιν, ὅπερ δείκνυσιν ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐν τῇ πράξει ἐξῆρεῖτο τῆς ποινῆς διὰ τὸ ἀδίκημα τῆς ἐπ' αὐτοφώρῳ μοιχείας. Ἐπομένως, ἡ θέσις τῆς Ἰουδαίας γυναικός δὲν ἦτο καὶ κατὰ πολὺ ἀνώτερα τῆς μὴ Ἰουδαίας, τοῦλάχιστον ἀπὸ τινῶν ἀπόψεων¹. Οὕτω, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰησοῦ ἀπαντᾷ καὶ παρ' Ἰουδαίους τοιαύτη σκληρότης ἐναντι τῆς γυναικός, οἷα σχεδὸν καὶ παρ' ἔθνοισι. Ὁ σύγχρονος τοῦ Ἰησοῦ Ἰουδαῖος εὗρισκεν ἀπολύτως φυσικὸν δι' ἑαυτὸν καὶ νομικῶς ἐπιτετραμμένον νὰ ἀποπέμψῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ «διὰ πᾶσαν αἰτίαν», οὕτως ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ, ὅταν ἤκουσαν αὐτὸν διδάσκοντα τὸ ἀδιάλυτον τοῦ γάμου, συνεπέραναν· «εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικός αὐτοῦ, οὐ συμφέρει γαμήσαι» (Μαθ. 19.10).

Κατὰ γενικὸν κανόνα, ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ ἡ γυνὴ ἐντὸς τῆς οἰκογενείας ἔδει νὰ τελῆ ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τῶν ἀρρένων συγγενῶν αὐτῆς, ἵνα ἡ περιουσία αὐτῆς παραμένῃ εἰς τὴν κυριότητα τῆς οἰκογενείας καὶ ἵνα μὴ ἡ γυνὴ δύναται νὰ μετέχῃ ἀνεξελέγκτως τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ δημοσίου βίου. Ὑπὸ τὸν Ρωμαϊκὸν νόμον, ἐφ' ὅσον ἦτο ἄγαμος, ἡ ἰδιοκτησία αὐτῆς δὲν ἠδύνατο νὰ διατεθῇ ὑπ' αὐτῆς ἀνευ τῆς συναίνεσεως τοῦ ἐπιτρόπου αὐτῆς. Δὲν ἠδύνατο νὰ συμμετέχῃ εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς οἰκογενείας, οὔτε εἰς τὰς οικονομικὰς ὑποθέσεις, οὔτε εἰς τὰς λοιπὰς ἐκδηλώσεις τοῦ δημοσίου βίου καὶ, πρὸς τούτοις, οἰκογενειακὸν δικαστήριον ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῇ τὰς βαρυτάτας τῶν ποινῶν εἰς περιπτώσεις ὠρισμένων παραβάσεων². Ὡς μήτηρ, οὐδεμίαν ἐξουσίαν ἤσκει ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτῆς τέκνων οὐδὲ εἶχε δικαίωμά τι κληρονομικὸν ἐπὶ τῆς περιουσίας αὐτῶν. Τὰ τέκνα δὲν ἀνήκον εἰς τὴν οἰκογένειαν αὐτῆς, ἀλλ' εἰς τὴν οἰκογένειαν

1. Πλείονα περὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικός ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ κοινωνίᾳ ὅρα Β. Β ἐ λ λ α «Ὁ Ἰσραηλιτικὸς Γάμος», Ἀθῆναι 1935.

2. C. B r a c e, Gesta Christi, σελ. 19.

τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Κατ' ἀκολουθίαν ἐάν τι ἐκ τῶν τέκνων αὐτῆς ἐπιθυμεί νὰ ἔλθῃ εἰς γάμον οὐδεμίαν ἀνάγκην εἶχε τῆς συγκαταθέσεως αὐτῆς. Ὡς σύζυγος, κατὰ τὸν Ρωμαϊκὸν νόμον, ὑπέκειτο εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ὅστις εἶχε δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου ἐπ' αὐτῆς καὶ ἤσκει ἀπόλυτον ἐλεγχον ἐπὶ τῆς περιουσίας αὐτῆς. Ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνδρὸς ὁ νόμος ὑπελάμβανεν αὐτὴν οὐχὶ ἴσην πρὸς τὸν ἄνδρα, ἀλλὰ ὡς θετὴν θυγατέρα αὐτοῦ καὶ ὡς ἀδελφὴν τῶν ἑαυτῆς τέκνων καὶ ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην ἐκληρονόμει τὸν ἄνδρα αὐτῆς¹. Ἐπειδὴ δὲ ἡ νομικὴ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὸν ἄνδρα ἦτο σχέσις θυγατρὸς πρὸς πατέρα, πᾶσα ἡ προῖξ ἢ ἡ περιουσία αὐτῆς μετεβιβάζετο εἰς τὴν κυριότητα τοῦ συζύγου αὐτῆς, εἰς ὃν ἀνήκε καὶ πᾶν ὅ,τι αὐτὴ ἐκέρδιζεν ἐκ προσωπικῆς ἐργασίας, οὕτως ὥστε αὐτὴ οὐδὲν εἶχεν ἴδιον². Καθὼς τὰ τέκνα καὶ οἱ δοῦλοι, οὕτω καὶ ἡ γυνὴ ἅμα τῷ γάμῳ ἀπέβαλλεν ὅλα τὰ δικαιώματα αὐτῆς, οἱ δὲ ἐκ πατρὸς συγγενεῖς αὐτῆς ἀπεστεροῦντο τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπιτροπείας ἐπ' αὐτῆς, πᾶν δ' ὅ,τι, ἀνήκεν εἰς αὐτὴν οὐδεμιᾶς αἰτίας ἔνεκα ἐπεστρέφετο εἰς αὐτούς³. Οἰοσδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ σκοπὸς τῶν μέτρων τούτων, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ταῦτα ὑπηγορεύθησαν ὑπὸ λανθανούσης τινὸς προκαταλήψεως τοῦ νομοθέτου, ἐνδεικτικῆς τῆς ἄκρας περιφρονήσεως, ἣν ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἠσθάνετο διὰ τὴν γυναῖκα, παντάπασι ξένης πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν, οἰκειίας δὲ μᾶλλον τῆ Στωϊκῆ Σχολῆ⁴, καθ' ἣν ἡ ἐπιτροπεία τῆς γυναικὸς ἦτο ἀναγκαῖα λόγῳ τῆς ἐλαφρονοίας αὐτῆς καὶ τῆς ἀσταθείας τῶν ἑαυτῆς προθέσεων⁵. Ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς βαθείας καταπτώσεως τῆς Ρωμαίας γυναικὸς λαμβάνομεν ἐκ τῶν ἀντιλήψεων ἠθικολόγων καὶ φιλοσόφων τινῶν τῆς ἐποχῆς, ἀντιπροσωπευτικαὶ τῶν ὁποίων εἶναι αἱ ἰδέαι τοῦ Πορκίου Κάτωνος (234-149 π.Χ.) καὶ τοῦ Σενέκα (4. π.Χ. -65), ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος ἐμέμφετο τὰς γυναῖκας διότι, ὅταν ἀπέκτων ἐλευθερίαν, ἐπεδίδοντο εἰς παντὸς εἶδους ἀκολασίας καὶ διότι παρεγνώριζον τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνδρὸς καὶ παρημέλουν τὴν ἀξιοπρέπειαν αὐτοῦ, ὁ δὲ δεῦτερος στιγματίζει τὴν γυναῖκα ὡς ἀνόητον καὶ ἄγριον πλᾶσμα, ἀνίκανον νὰ χαλιναγωγῆσῃ τὴν φιληδονίαν αὐτῆς⁶.

Τοιαύτη, ἐν συντόμῳ, ἦτο ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν ταῖς προχριστιανικαῖς κοινωνίαις, ἧς αἱ ἄμεσοι συνέπειαι ἦσαν εἰδεχθεῖς κοινωνικαὶ πληγαὶ καὶ κακίαι, ὡς ἡ πολυγαμία, ἡ ἱερὰ πορνεία⁷, ἡ δημοσία πορνεία, ὁ ἑταιρισμὸς καὶ ἡ παιδραστία, αἵτινες κατέτρωγον τὴν καρδίαν τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἀπετέλουν ὄνειδος διὰ πεπολιτισμένας κοινωνίας, ὡς ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ·

1. G a i., 2, 139, 140, 159.

2. G a i., 2, 89. 90. 68, U l p., 19, 18. 19.

3. C. B r a c e, Gesta Christi, σελ. 20.

4. C. B r a c e, ἐνθ. ἀν.

5. G a i., Comm. I, 144, παρὰ C. B r a c e, ἐνθ. ἀν.

6. Παρὰ C. B r a c e Gesta Christi, σελ. 24.

7. Τὸ ἐν Κορίνθῳ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης, ὡς παραδίδει ὁ Στράβων, (σελ. 378), «οὕτω πλούσιον ὑπῆρξεν, ὥστε πλείους ἢ χιλίας ἱεροδούλους ἐπέκρητο ἑταίρας».

Θέσις τῆς γυναικὸς κατὰ τὴν Χριστιανικὴν διδασκαλίαν.

Ἡ Χριστιανικὴ ἀντίληψις περὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικὸς ἦτο ἀκριβῶς ἀντίθετος ἐκείνης τοῦ μὴ χριστιανικοῦ κόσμου. Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας ἡ γυνὴ εἶναι ἠθικῶς ἀπολύτως ἴση καὶ ἰσότημος πρὸς τὸν ἄνδρα. Ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἰσοτιμία ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐν τῷ γάμῳ ἐμφαίνεται σαφῶς ἐκ τῆς διηγήσεως περὶ δημιουργίας ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς τῆς Ἀγίας Γραφῆς (Γεν. 2.21-24), ἣν ὑπηνίχθη καὶ ὁ Ἰησοῦς (Μτ. 19.4), ὅτε ἐνομοθέτει τὸ ἀδιάλυτον τοῦ γάμου, καὶ κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ γυνὴ ἐδημιουργήθη οὐχὶ διὰ κεχωρισμένης δημιουργικῆς πράξεως, ὡς ὁ ἀνὴρ, ἀλλ' ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνδρὸς. Καὶ πρὸς κατασφάλισιν τῆς ἰσοτιμίας ταύτης ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἔλαβεν εἰδικὴν μέριμναν πρὸς βεβαίωσιν ἡμῶν, ὅτι ἡ γυνὴ εἶναι ὁσοῦν ἐκ τῶν ὁσῶν καὶ σάρξ ἐκ τῆς σαρκὸς τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς (Γεν. 2.23), ἵνα ἡ ἰσότης καὶ ἰσοτιμία ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς μὴ δύναται ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἀμφισβητηθῇ. Τὸ γεγονός δ' ὅτι ὁ Δημιουργὸς ἐδημιούργησε τὴν γυναῖκα ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνδρὸς κέκτῃται μεγίστην καὶ σπουδαιότατην σημασίαν. Δὲν ἔλαβε δηλαδὴ ὁ Θεὸς τὴν πρὸς δημιουργίαν τῆς γυναικὸς ὕλην ἐκ τῆς γῆς, ἵνα μὴ ὁ ἀνὴρ ξένην πρὸς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν θεωρήσῃ αὐτήν, ἀλλ' ἐχρήσατο μέρος τοῦ σώματος τοῦ ἀνδρὸς, ἵνα τὴν ἐνόητα καὶ ταυτότητα τῆς φύσεως ἀμφοτέρων δηλοτέραν καταστήσῃ. Δὲν ἔλαβε δὲ πάλιν τὴν πρὸς δημιουργίαν αὐτῆς ὕλην ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀνδρὸς, ἵνα μὴ τὴν γυναῖκα εἰς κυρίαν καὶ κυβερνήτην τοῦ ἀνδρὸς προαγάγῃ, οὐδὲ ἐκ τῶν ποδῶν, ἵνα μὴ αὐτὴν ὑποτελῇ, ἢ δούλην, ἢ ὑποπόδιον αὐτοῦ καταστήσῃ ἀλλ' ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ, ἵνα ἐντονώτερον καὶ σαφέστερον δηλώσῃ τὴν πρὸς ἀμφοτέρους ἰσότητα καὶ ἵνα θέσῃ τὴν γυναῖκα παρὰ τὸ πλευρὸν καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἀνδρὸς, ὡς τὴν ἀνεκτίμητον αὐτοῦ σύντροφον καὶ βοηθόν. Ἡ ἰσότης καὶ ἰσοτιμία αὕτη γίνεται ἔτι περισσότερον πρόδηλος ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀμφοτέροι, ὅ τε ἀνὴρ καὶ ἡ γυνή, ἐδημιουργήθησαν «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» (Γεν. 1.27). Ἄλλ' ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ὡς ἠθικῆς προσωπικότητος, κατὰ τὴν Χριστιανικὴν ἀντίληψιν, ἀποκατεστάθη πλήρως ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς ἐνανθρωπήσεως, εἰς ἣν ἡ γυνὴ προσέφερον εἰδικὴν καὶ σπουδαίαν συμβολὴν ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Παρθένου Μαρίας, τῆς Μητρὸς τοῦ Ἰησοῦ. Εἶναι, τῷ ὄντι, ἐξαιρετικὴ ἡ τιμὴ καὶ μεγάλη ἡ χάρις, ἣν εὔρεν ἡ γυνὴ παρὰ τῷ Θεῷ εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγεννήθη ἐκ τῆς ταπεινῆς μὲν καὶ ἀγνώστου, ἀλλ' εὐλογημένης ἐν γυναιξί, τῆς σεμνῆς καὶ ἀγνῆς Παρθένου τῆς Ναζαρέτ Μαρίας, τοῦ ἀληθοῦς τούτου ἐγκαλλωπίσματος τοῦ γυναικείου φύλου. Ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Παρθένου Μαρίας ἡ πτώσις τῆς προμήτορος αὐτῆς Εὐας ἐπληρωθῆθη πλήρως καὶ ἡ γυνὴ ἀνέκτησε τὴν πρώτην αὐτῆς τιμὴν καὶ ἀξιοπρέπειαν.

Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς περὶ γυναικὸς ἀντίληψις οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει πρὸς ἐκείνην τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς νέας

πίστεως και υπό τὸ φῶς τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς ἡ Χριστιανὴ γυνὴ εὔρε τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ἠθικὴν ἄνοδον, ἥτις ἦτο ἐντελῶς ἄγνωστος εἰς τὸν ἔθνικὸν κόσμον. Ἡ ἱστορία διέσωσε μέχρι ἡμῶν παραδείγματα γυναικῶν διαγουσῶν προηγουμένως ἀμαρτωλὸν βίον, αἵτινες ἄμα ὡς ἐπληρίασαν τὸν Χριστὸν καὶ ἠσπάσθησαν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, ἀνεγεννήθησαν ἐντελῶς καὶ ἀπέβησαν ἄξιοι τοῦ κοινοῦ σεβασμοῦ. Τὰ δικαιώματα αὐτῆς ἐν τῇ οἰκογενεῖα ἀποκατεστάθησαν πλήρως. Ἡ ἰδέα περὶ ἀγορᾶς τῆς γυναικὸς ἐν τῷ γάμῳ παρεχώρησε τὴν θέσιν αὐτῆς εἰς τὸ ἔθος τῆς προικός¹. Ἡ γυνὴ καὶ κατὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν ὀφείλει ὑποταγῆν εἰς τὸν ἄνδρα αὐτῆς, ὅστις εἶναι ἡ κεφαλὴ αὐτῆς (Ἐφ. 5.22, 23.33), ἀλλ' ἡ ὑποταγὴ αὕτη ἔχει ἤδη ἐξιδανικευθῆ ὑπὸ τοῦ Χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ κατέληξε νὰ σημαίνῃ σχέσιν μεταξὺ δύο οὐσιωδῶν συστατικῶν μερῶν συγκεκριμένης τινὸς ἐνότητος τεθεμελιωμένης ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀγάπης, ὅπως ἡ ἐνότης μεταξὺ Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας (Ἐφ. 5.23). Σημαίνει ἀκόμη τὴν ἱεραρχίαν τῆς διοικήσεως τῆς οἰκογενείας καὶ οὐδὲν συγγενὲς ἔχει πρὸς τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν τοῦ Ρωμαίου *patris familias*. Ἡ σύζυγος δὲν θεωρεῖται δούλη, ἢ θετὴ θυγάτηρ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ὡς ὁ Ρωμαῖος νομοθέτης ὑπελάμβανεν αὐτήν, ἀλλ' ἀληθῆς συντελεστής εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς οἰκογενείας. Ὅφείλει ὑπακοὴν εἰς τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα, ἀλλὰ διὰ τοῦ εὐγενοῦς χαρακτῆρος καὶ τῶν ἀρετῶν αὐτῆς δύναται νὰ ἀποβῆ ἀνεκτίμητος σύμβουλος τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς καὶ νὰ ἐμπνέῃ καὶ κατευθύνῃ αὐτὸν πρὸς ἀνώτερον ἠθικὸν βίον².

Κατὰ τὴν Χριστιανικὴν ἀντίληψιν, τὰ τέκνα δὲν ἀνήκουσι πλέον εἰς τὸν πατέρα μόνον, ὡς κατὰ τὸν Ρωμαῖον νομοθέτην, ἀλλ' εἰς ἀμφοτέρους τοὺς γονεῖς, ἡ δὲ μήτηρ ἀποβαίνει ἡ πραγματικὴ τροφὸς καὶ παιδαγωγὸς αὐτῶν. Τῷ ὄντι δὲ αἱ Χριστιαναὶ γυναῖκες ὡς μητέρες ἀνέδειξαν ἑαυτὰς ἰδεώδεις παι-

1. E. Oliver, *The Social Achievements of the Christian Church*, σελ. 73.

2. Ἴδου πῶς ζωγραφίζει τὴν προσωπογραφίαν τῆς χριστιανῆς συζύγου ὁ ἀμίμητος τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου χρωστήρ· Ἡ γυνὴ, λέγει, αὐτὸν πλεῖονα χρόνον ἐνδον κάθηται, καὶ δυνατὸν αὐτὴν τε φιλοσοφεῖν, καὶ τὸν ἄνδρα δεχομένην, τεταραγμένον καταστέλλειν, ρυθμίζειν, περιπέμπειν αὐτοῦ τὰ περιττά καὶ ἄγρια τῶν λογισμῶν, καὶ οὕτω πάλιν ἐπιπέμπει, ἕως μὲν ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς ἐφελκύσαστο κακὰ ἀποθέμενον, ὅσα δὲ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἔμαθε καλὰ μετ' ἑαυτοῦ φέροντα· οὐδὲν γὰρ ἰσχυρότερον γυναικὸς εὐλαβοῦς καὶ συνετῆς πρὸς τὸ ρυθμίζειν ἄνδρα καὶ διαπλάττειν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ἐν οἷς ἂν θέλῃ. Οὔτε γὰρ φίλων, οὔτε διδασκάλων, οὔτε ἀρχόντων οὕτως ἀνέξεται, ὡς τῆς συνοικοῦ παρανουήσης, καὶ συμβουλευούσης. Ἔχει γὰρ τινα καὶ ἡδονὴν ἢ παραίνεσις διὰ τὸ σφόδρα φιλεῖσθαι τὴν συμβουλευούσαν... Ὅταν σὲ μὴ πονηρὰν οὖσαν ἴδῃ, μὴδὲ πολυτελεῖ καὶ φιλόκοσμον, μὴδὲ προσόδους χρημάτων ἀπαιτοῦσαν περιττάς, ἀλλ' ἀρκουμένην τοῖς οὔσι... οἷον ὅταν χρυσοῦ μὴ ζητῆς, μὴδὲ μαργαρίτας, μὴδὲ ἱματισμῶν πολυτέλειαν· ἀλλ' ἀντὶ τούτων κοσμιότητα, σωφροσύνην, εὐνοίαν καὶ παρὰ σαυτῆς ταῦτα εἰσάγῃς καὶ παρ' ἐκείνου ταῦτα ἀπαιτῆς... τότε καὶ συμβουλευούσης ἀνέξεται... Ἴστε εἰ βούλει ἀνδρὶ ἀρέσκειν, κόσμει τὴν ψυχὴν σωφροσύνη, εὐλαβεία, προστασίᾳ οἰκελούς... Οὐ γὰρ γῆρας καταλύει τὸν κόσμον τοῦτον, οὐ νόσος ἀπόλλυσι» (Εἰς Ἰω. Ὀμ. 62α, 3 καὶ 4 MPG, 59, 340-341).

δαγωγούς τῶν ἑαυτῶν τέκνων οὕτως, ὥστε νὰ μὴ εἴμεθα ἐκτὸς τῆς ἀληθείας ἐὰν εἴπωμεν ὅτι οἱ μεγαλείτεροι Χριστιανοὶ ἡγέται πάσης ἐποχῆς εἶχον ἀνατραφῆ ὑπὸ μεγάλων Χριστιανῶν μητέρων. Παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἡ σεμνότης τῆς γυναικὸς ἐνομιζέτο ὡς τι τὸ ἀνάρμοστον, καὶ ὅμως ἡ σεμνοπρέπεια, ὁ ἀγνὸς καὶ εὐγενὴς βίος τῶν Χριστιανῶν γυναικῶν, ἤσκει τοιαύτην ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῶν ἔθνικῶν, ὥστε ὁ Λιβάνιος, παρὰ τὴν σφοδρὰν αὐτοῦ προκατάληψιν ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ ἀναφωνήσῃ πρὸ τῆς ὑπερόχου ἠθικῆς τῶν Χριστιανῶν γυναικῶν· «Βαβαί! οἶαι γυναῖκες παρὰ Χριστιανοῖς εἰσιν!

ἘΟ θεσμὸς τοῦ γάμου

Ἐξ ὧσων ἤδη ἐλέχθησαν περὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικὸς κατέστη ἀρκούντως φανερὸν ὅτι ἡ ἔννοια περὶ τῆς ἀξίας τοῦ γάμου καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἦτο σχετικὴ πρὸς τὰς ἰδαζούσας περὶ γυναικὸς ἀντιλήψεις, αἵτινες ἐπεκράτουν εἰς ἐκάστην ἐποχὴν ἢ κοινωνίαν.

Αἱ πρῶται μορφαὶ τοῦ γάμου εἰς τὰς πρωτογόνους κοινωνίας ὑποτίθεται ὅτι ἦσαν ἐκεῖναι καθ' ἃς ὁ βουλόμενος νὰ ἔλθῃ εἰς γάμου κοινωνίαν ᾤφειλεν ἢ νὰ ἀπαγάγῃ¹ ἢ νὰ ἀγοράσῃ τὴν γυναῖκα, ἣν ἐπρόκειτο νὰ νυμφευθῇ. Ἀναμφιβόλως ἡ δευτέρα ἦτο ἡ συνηθεστέρα μορφή γάμου, ἣτις εἰς χρόνους ἀμέσως πρὸ τῆς ἱστορικῆς περιόδου ἦτο ἐν κοινῇ χρῆσις². Μανθάνομεν ἐκ τοῦ Ὁμήρου ὅτι ὁ νυμφίος ἔδιδεν εἰς τὴν νύμφην ἕ δ ν α³, ἣτοι δῶρα, τὰ ὅποια ὁ πατὴρ αὐτῆς ἠδύνατο νὰ οἰκειοποιηθῇ ὡς τὴν ἀξίαν τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ. Τοιαῦτα δῶρα μονομονεύονται ἐπίσης καὶ ὑπὸ μεταγενεστέρων ποιητῶν, ὡς τοῦ Αἰσχύλου⁴, τοῦ Πινδάρου⁵ καὶ τοῦ Εὐριπίδου⁶. Ἐνίοτε ὁ πατὴρ τῆς νύμφης προσέφερεν εἰς τὸν γαμβρὸν μ εἰ λ ι α⁷ (προγαμιαῖα δῶρα) καὶ ἐνταῦθα πιθανῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναζητηθῇ ἡ ἀρχὴ τοῦ περὶ προικὸς ἔθους.

Κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὁ θεμελιώδης σκοπὸς τοῦ γάμου ἦτο ἡ τεκνογονία⁸, καὶ μάλιστα ἡ εἰς ἄνδρα ἀύξεισις τῆς στρατιωτικῆς

1. Τοιοῦτον τι ἔθος ὑφίστατο παρὰ Λακεδαιμονίους, ὡς παραδίδει ὁ Πλούταρχος (Λυκούργου, 15).

2. Πρβλ. Β. Βέλλα, μν. ἔργ., σελ. 17.

3. Ὀδύσσεια α 276έξ.

4. Προμηθεύς, στ. 558.

5. Πυθ., στ. 176.

6. Ἀνδρομάχη, 2.

7. Ἰλιάς, Ι 147, 289.

8. Πρβλ. Πυθαγόρου παρ' Ἰαμβλίχου, Βίος Πυθαγόρου, 18, 83, Πλούταρχου, Σόλων, 20, Πλάτωνος, Συμπόσιον 206C, E, Νόμ. 4, 721C, Δημοσθ. Κατὰ Νεαίρας, 1386, 122, Ἀριστοτέλους, Περὶ Ψυχῆς, II, 4, 2. Ὁ Ἀριστοτέλης, ἂν καὶ θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὴν τεκνογονίαν διὰ τὴν πλήρη εὐτυχίαν τῶν συζύγων (Ἠθ. Νικ. I, 8, 15) καὶ τὴν σταθερότητα τοῦ γάμου, τῆς πείρας μαρτυρούσης, ὅτι «θῆττον οἱ ἄτεκνοι

δυνάμεως τῆς πόλεως, σκοπὸς πρὸς τὸν ὁποῖον ἦτο ἀπολύτως ἀσυνεπῆς ἢ καὶ ὑπὸ τῆς πολιτείας ἀναγνωριζομένη ἀρχὴ τῆς ἀνεξελέγκτου ἐξουσίας τοῦ πατρὸς νὰ φονεύῃ ἢ, ἐκθέτῃ τὰ τέκνα αὐτοῦ ἄνευ αἰσθήματός τινος ἐνοχῆς. Ὁ γάμος ἐπομένως ὑπελαμβάνετο ὡς καθῆκον τοῦ πολίτου πρὸς τὴν πολιτείαν. Ἐν Ἑλλάδι, καὶ μάλιστα ἐν Ἀθήναις καὶ Σπάρτῃ, ὁ νόμος προέβλεπε περὶ γ ρ α φ ῆ ς ἄ γ α μ ί ο υ¹, τουτέστι περὶ ἀπαγγελίας κατηγορίας ἐναντίον τῶν πολιτῶν ἐκείνων, οἵτινες ἀπέφευγον τὸν γάμον, καὶ περὶ γ ρ α φ ῆ ς κ α κ ο γ α μ ί ο υ, ἦτοι περὶ ἀπαγγελίας κατηγορίας κατ' ἐκείνων, οἵτινες συνῆπτον ἀναρμόστους γάμους. Ἐν Σπάρτῃ ὁ νόμος προέβλεπεν ἐπὶ πλεόν καὶ περὶ γ ρ α φ ῆ ς ὀ ψ ι γ α μ ί ο υ, δηλαδή περὶ κατηγορίας ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐτέλουν γάμους εἰς προκεχωρημένην ἡλικίαν. Αἱ νομικαὶ διατάξεις αὗται, περιοριστικαί, τῶ ὄντι, τῆς ἀτομικῆς τοῦ πολίτου ἐλευθερίας ἐπὶ σοβαρωτάτου καὶ καθαρῶς προσωπικοῦ θέματος, ἐδικαιολογοῦντο ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τόσον ὁ ἐλαττωματικὸς γάμος, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ νέους πολίτας πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους, ὅσον καὶ ἡ ἀγαμία, διὰ τὸν αὐτὸν ἐπίσης λόγον, ἐχαρακτηρίζοντο ὡς μορφαὶ παραμελήσεως ὑψίστου πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς θεοὺς καθήκοντος². Ἐν τούτοις, πολίται τῆς ἀνωτέρας τάξεως εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν, ἐπετρέπετο νὰ ἔχωσι παλλακάς, ὡς ἐπίσης καὶ σχέσεις μετὰ ἐταίρων, αἵτινες συνήθως ἦσαν δοῦλαι³.

Καθὼς παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις, ὁ γάμος ἐθεωρεῖτο καθῆκον τῶν πολιτῶν, ἵνα δίδωσιν υἱοὺς καὶ θυγατέρας εἰς τὴν πατρίδα. Ἐνεκα τοῦ λόγου τούτου ὁ γάμος ὑπελαμβάνετο οὐ μόνον ὡς ὁ θεμέλιος λίθος τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ ὡς αὐτὸ τοῦτο τὸ θεμέλιον τοῦ Κράτους, ἐφ' ὅσον ἐπρομήθευεν εἰς αὐτὸ νέους πρὸς συνεχῆ καὶ σταθερὰν ἀνανέωσιν τῆς εἰς ἄνδρας δυνάμεως τῶν Ρωμαϊκῶν στρατιῶν⁴. Τὸ καθῆκον τοῦτο τοῦ Ρωμαίου πολίτου ὑπερετόνιζεν ἡ ἀντίστοιχος ὑπαρξίς καὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις νόμων, οἵτινες ἐπέβαλλον βαρυτάτας ποινὰς εἰς τοὺς ἀπαιδὰς⁵.

διαλύονται· τὰ γὰρ τέκνα κοινὸν ἀγαθὸν ἀμφοῖν· συνέχει δὲ τὸ κοινόν», ἐν τούτοις φρονεῖ ὅτι καὶ ἄλλοι σκοποὶ, πλὴν τῆς τεκνογονίας, δύνανται νὰ ἐξυπηρετῶνται ἐν τῷ γάμῳ (Ἡθ. Νόμ. VII, 12, 7).

1. Πρβλ. Π λ ἄ τ. Νόμ. 4, 721 D : «Μὴ πειθόμενος δ' αὐ (τῷ νόμῳ) μηδὲ γαμῆν ἔτη τριάκοντα γεγονὸς καὶ πέντε, ζημιούσθω μὲν κατ' ἐνιαυτὸν τόσῳ καὶ τόσῳ, ἵνα μὴ δοκῇ τὴν μοναχίαν κέρδος καὶ ραστώνην φέρειν».

2. Ὁ Πλάτων διδάσκει ὅτι οἱ γονεῖς διὰ τῆς τεκνογονίας μετέχουσι τῆς ἀθανασίας, διότι διὰ τῶν τέκνων μεταβιβάζουσι τὴν λαμπάδα τῆς ζωῆς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, γεννῶντες δὲ καὶ ἐκτρέφοντες παῖδας θεραπεύουσιν αἰεὶ θεοὺς καὶ νόμους (Νόμ. 6.776B).

3. Πρβλ. Δ η μ ο σ θ ἔ ν ο υ ς, Κατὰ Νευίρας, 1386, 122· «Τὰς μὲν ἐταίρας ἠδονῆς ἔνεκ' ἔχομεν, τὰς δὲ παλλακάς τῆς καθ' ἡμέραν θεραπείας τοῦ σώματος, τὰς δὲ γυναῖκας, τοῦ παιδοποιεῖσθαι γνησίως καὶ τῶν ἔνδον φύλακα πιστὴν ἔχειν».

4. J. B. Firth, Constantine the Great, New York 1905, σελ. 349.

5. Ε ὄ σ ε β., Βλὸς Κων. IV, 26, MPG, 20 1173B, Σ ω ζ ο μ. Ἐ. Ἱ, I, 9, MPG, 67,881Cεξ.

Ἐν Ρώμῃ ὑπῆρχον τρεῖς μορφαὶ γάμου· α) ὁ θρησκευτικὸς γάμος (comfarreatio)¹, β) ὁ δι' ὠνήσεως γάμος (coemptio), συνιστάμενος εἰς εἰκονικὴν ἀγορὰν τῆς γυναικὸς ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς², καὶ γ) ὁ γάμος κατόπιν τῆς λόγῃ συνουκίσεως ἐπὶ ἓν τουλάχιστον ἔτος ὑπαγωγῆς τῆς γυναικὸς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνδρὸς (usus)³. Καὶ τὰ τρία ταῦτα εἶδη τοῦ γάμου ἀνεγνωρίζοντο ὑπὸ τοῦ νόμου, ὅστις παρεῖχεν εἰς τὸν ἄνδρα ἀπόλυτον ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ⁴. Ἡ σύζυγος οὐδὲν ἠδύνατο νὰ κερδίξῃ ἐκ προσωπικῆς ἐργασίας, ἢ ἄλλως νὰ κατέχῃ τι, δι' ἑαυτήν. Πάντα τὰ ἑαυτῆς ἀνήκον εἰς τὸν σύζυγον. Εἰς περίπτωσιν θανάτου τοῦ συζύγου ἡ σύζυγος ἠδύνατο νὰ μετέχῃ τῆς περιουσίας αὐτοῦ μόνον ὡς συγκληρονόμος μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς⁵, ἐνῶ ἐὰν αὕτη ἀπέθνησκε πρώτη, πάντα τὰ ἑαυτῆς, ἀκόμῃ καὶ ἡ προῖξ αὐτῆς, περιήρχοντο εἰς τὴν κατοχὴν καὶ κυριότητα τοῦ συζύγου.

Παραλλήλως πρὸς τὰ εἶδη ταῦτα τοῦ γάμου, μία νέα μορφή γάμου, ὁ ἐλεύθερος γάμος (sine manu), παρουσιάσθη βαθμηδὸν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς γυναικὸς, ὡς εἶδος τι ἀντιδράσεως πρὸς τὰς προηγουμένας μορφὰς γάμου, αἵτινες ἠνύθουν τὸν ἄνδρα. Καίτοι ὁ ἐλεύθερος γάμος δὲν ἐθεωρεῖτο πάντοτε ἄξιος σεβασμοῦ, ἐν τούτοις εἶχεν ἀναγνωρισθῆ ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τὰ ἐκ τῆς τοιαύτης ἐνώσεως τέκνα ἐθεωροῦντο νόμιμα καὶ ὑπέκειντο εἰς τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν. Ἡ γυνὴ συνέζη μετὰ τοῦ συζύγου αὐτῆς, ἀλλ' ἦτο ἐλευθέρη νὰ λατρεύῃ τοὺς ἰδίους αὐτῆς θεοὺς, νὰ κατέχῃ καὶ διαχειρίζεται τὴν ἑαυτῆς περιουσίαν καὶ νὰ ἐξακολουθῇ ἔτι νὰ διατηρῇ τοὺς δεσμοὺς μετὰ τῆς πατρικῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Τόσον ὁ σύζυγος ὅσον καὶ ἡ σύζυγος ἐκέκτηντο ἰδίαν περιουσίαν καὶ ἠδύνατο νὰ ἐγεῖρωσιν ἀγωγὴν διὰ χρηματικὰς διαφορὰς ἐναντίον ἀλλήλων. Ἐν τῷ εἶδει τούτῳ τοῦ γάμου ἡ γυνὴ ἐκαλεῖτο uxor, ἢ matrona, ἐνῶ ἐν τῇ ἀρχαιοτέρῃ μορφῇ γάμου ἀπενέμετο αὐτῇ ὁ εὐγενὴς καὶ ὑπερήφανος τίτλος mater familias. Ἡ παλαιότερα μορφή τοῦ γάμου usus ἠδύνατο νὰ μεταβληθῇ εἰς ἐλεύθερον γάμον, ἐὰν ἡ σύζυγος ἀπουσίαζε τῆς συζυγικῆς στέγης τουλάχιστον τρεῖς ἄνευ ἀποχωρῶντος λόγου⁶, ὅπως ἀντιθέτως ὁ ἐλεύθερος γάμος (sine manu) ἠδύνατο δι' ἀμοιβαίας συναινέσεως τῶν συζύγων νὰ μεταβληθῇ εἰς αὐστηρὸν καλούμενον γάμον διὰ τοῦ usus⁷. Ἐκτὸς τῶν εἰδῶν τούτων γάμου ἐπὶ Αὐγούστου ἐγένετο τὸ πρῶτον παραδεκτὴ ὑπὸ τοῦ νόμου ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα *πα λ λ α κ ε ἰ α* (concubinatus) παράνομος πρότερον θεωρουμένη ἄνευ τελέ-

1. Διογ. 2, 25.

2. Gaius, 1, 114-115.

3. Gaius, 1, 111. Παρὰ Κ. Φρεαρίτη, Πολιτικὴ Ρωμαϊκὴ Νομοθεσία (IIPN), σελ. 427/8, ὑπόσημ. (α-γ).

4. C. Brace, Gesta Christi, σελ. 20.

5. Gai. 2, 139, 140, 159, παρὰ Κ. Φρεαρίτη IIPN, σελ. 426, σημ. (β) (συνέχεια ἐκ σελ. 425).

6. C. Brace, Gesta Christi, σελ. 21.

7. Κ. Φρεαρίτου, IIPN, σελ. 429.

σεως νομίμου γάμου άνδρὸς καὶ γυναικὸς συμβίωσις, ἥτις βραδύτερον διὰ τοῦ Ἰουλίου καὶ Παπίου Ποππαίου νόμου (L. 3. D. de concub.) ἔλαβε τὸ πρῶτον σύστασιν καὶ χαρακτῆρα νόμιμον¹. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ρώμῃ ὁ αὐστηρὸς γάμος ἦτο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸ μόνον εἶδος γάμου, ἔπειτα ὅμως ὁ ἐλεύθερος γάμος, εἰσαχθεὶς εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν νομοθεσίαν ὑπὸ τῶν Ἐτρούσκων, ἐγένετο ἐπικρατέστερος, ἕως οὗτος τέλος ἀπέβη καὶ ὁ μόνος (Tacit. Annal. 4, 16), ὡς συμφωνότερος πρὸς τὰ ἤθη τῆς ἐποχῆς².

Οὕτως, ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Πολιτείᾳ ἐδημιουργήθησαν δύο ἄκρα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ γάμου· ἡ ὑπέρμετρος ἐξουσία τοῦ ἀνδρὸς, συμφώνως πρὸς τὰς παλαιὰς μορφὰς τοῦ γάμου, καὶ ἡ καθ' ὑπερβολὴν χαλαρότης τοῦ γαμικοῦ δεσμοῦ, συμφώνως πρὸς τὸν ἐλεύθερον γάμον, ὅστις ἀπέβαινε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κοινὸν ἔθος. Αἱ διάφοροι μορφαὶ γάμου εἶναι ἐν μέτρῳ τινὶ ἐνδεικτικαὶ τῆς χαλαρότητος τῶν ἠθῶν τῆς Ρωμαϊκῆς κοινωνίας καὶ τῆς διαφθορᾶς ἐξ ἧς ἔπασχεν ἡ Ρωμαϊκὴ οἰκογένεια κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Χριστιανικῆς ἐποχῆς. Τὸ αἶσθημα τῆς ἀγνότητος ἐν τῷ γάμῳ εἶχεν ἐντλῶς ἀπολεσθῆ καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, οὕτως ὥστε ἡ Ρωμαϊκὴ σύγκλητος, ἐν ἔτει 19 μ.Χ., ὑπεχρεώθη νὰ θεσπίσῃ νόμον, καθ' ὃν ἀπηγορεύετο εἰς γυναῖκα, ἥς ὁ πάππος, ἡ ὁ πατήρ, ἢ ὁ σύζυγος ἐχρημάτισε Ρωμαῖος ἀξίωμα τοῦχος, νὰ ἐκδίδῃ ἑαυτὴν ἐπὶ χρήμασι. Τὸ μέτρον τοῦτο ἦτο ἀπολύτως δεδικαιολογημένον, καθ' ὅσον ὑπῆρχον παραδείγματα Ρωμαίων δεσποινῶν, αἵτινες, ἀδιαφοροῦσαι διὰ τὴν κοινωνικὴν αὐτῶν καταγωγὴν, ἠτίμαζον διὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῶν τὰς ἑαυτῶν οἰκογενείας, αἵτινες εἶχον προσφέρει ὑπηρεσίας εἰς τὴν Πολιτείαν. Φαίνεται δὲ ὅτι δὲν ἦσαν σπάνια τὰ παραδείγματα, ὡς ἐκεῖνο Ρωμαίας τινὸς γυναικὸς, ἥς ὁ πατήρ ἔφερε τὸ ἀξίωμα τοῦ πραιτωρός, παρουσιασθείσης εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχάς, ἵνα ζητήσῃ ὅπως ἐπιτραπῆ εἰς αὐτὴν νὰ ἀσκήσῃ δημοσίᾳ τὸ ἐπάγγελμα τῆς ἐλευθερίας γυναικὸς³. «Εἶναι ἐνδεχόμενον», ὡς λέγει ὁ Bracc, «νὰ ὑπερβάλλωμεν τὴν διαφθορὰν τῆς ἐποχῆς κρίνοντες μᾶλλον ἐκ τῶν ἐπιγραμμάτων, τῶν σατυρικῶν καὶ τῶν συμπύκνων φράσεων τῶν ἱστορικῶν, ἐν τούτοις, τοιαῦτα νομοθετικὰ μέτρα, ἅτινα παρεθέσαμεν παραλαβόντες ἐκ τοῦ Τακίτου, εἶναι εἰδὸς τι μαρτυρίας, ἥτις δὲν δύναται εὐκόλως νὰ ἀνατραπῆ»⁴.

Ὅπως τὸναντίον πρὸς τὸ καθεστὼς τοῦ γάμου ὑπὸ τὸν Ρωμαϊκὸν νόμον, οἱ Χριστιανοὶ ἐπίστευον ὅτι ὁ γάμος δὲν ἦτο ἀπλῶς θεσμὸς θεμελιούμενος ἐπὶ τοῦ ἀστικοῦ νόμου, ἀλλὰ μυστικὴ ἔνωσις ἱερωτάτου χαρακτῆρος. Σκοπὸς αὐτοῦ δὲν ἦτο μόνον ἡ διαιώνισις τοῦ εἶδους, ὡς ἐφρόνει ὁ ἀρχαῖος κόσμος, ἀλλ' ἐπίσης ἡ πραγμάτων τῆς ἐν τελείᾳ ἀγάπῃ ἐνώσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, ἥτις ἀντιπροσωπεύει τὸν τέλειον τύπον τῆς ὡς ἐν ὅλον θεωρουμένης

1. Κ. Φρεαρίτου, ΠΡΝ, σελ. 431, 432/3.

2. Κ. Φρεαρίτου, ΠΡΝ, σελ. 427, σημ. (α) (συνέχεια ἐκ σελ. 425).

3. C. Bracc, Gesta Christi, σελ. 24.

4. Gesta Christi, ἐνθ. ἀν.

ἀνθρωπίνης φύσεως. Διότι, κατὰ τὴν Χριστιανικὴν ἀντίληψιν, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ὡς ὅλον συνίσταται οὐχὶ ἐκ τοῦ ἀτόμου μόνον, ἀλλ' ἐκ τῶν δύο φύλων. Τὸ ἄτομον καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι τέλειον καὶ τοῦτο δείκνυται ἐκ τῆς ἀνικανότητος αὐτοῦ νὰ ἀναπαραγάγῃ ἑαυτὸ μόνον. Τὸ ζεῦγος, τουτέστιν ἡ ἔνωσις δύο ἀτόμων, ἐνὸς ἄρρενος καὶ ἐνὸς θήλεος, ἐν τῇ τοῦ γάμου κοινωνίᾳ, συμπληρούντων ἄλληλα σωματικῶς καὶ πνευματικῶς, συνίστησι τὴν τελείαν ἔνωσιν, τὴν μόνην ἱκανὴν νὰ ἀναπαραγάγῃ καὶ διαιωνίση τὸ γένος καὶ ἀποτελεῖ τὰ δύο ἀναγκαῖα συστατικὰ μέρη τῆς πρώτης κοινωνικῆς ἐνότητος, τῆς οἰκογενείας, ἣτις εἶναι τὸ στερεὸν βῆθρον, ἐφ' οὗ θεμελιούται πᾶσα κοινωνία, καὶ τὸ μοναδικὸν περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἄρχεται, καλλιεργεῖται καὶ προάγεται ὁ κοινωνικὸς καὶ θρησκευτικὸς βίος. Ἡ τοιαύτη ἔννοια τοῦ γάμου στηρίζεται ἐπὶ τῆς πίστεως περὶ τοῦ γαμικοῦ δεσμοῦ ὡς μυστικῆς καὶ ἱερᾶς ἐνώσεως, συσταθείσης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δημιουργοῦ, ὅστις ἅμα τῇ δημιουργίᾳ τοῦ πρώτου ἀνθρωπίνου ζεύγους, «ἠυλόγησεν» αὐτὸ καὶ εἶπεν «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε» (Γεν. 1.27-28). Τὸν γάμον, ὡς ἱερὸν θεσμὸν θρησκευτικοῦ καὶ ἱεροῦ χαρακτήρος, ἐμφαίνει καὶ ἡ εἰς τὸν ἐν Κανᾶ γάμον παρουσία καὶ τὸ κατὰ τὸν γάμον ἐκεῖνον πρῶτον θαῦμα τοῦ Σωτῆρος (Ἰω. 2. 1-11), ἰδιαίτατα δὲ ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ὅτι ἐν τῷ γάμῳ ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ «οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία» (Μτ. 19.6), οὐχὶ ἀπλῶς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς παροδικῆς φυσικῆς ἐνώσεως κατὰ τὴν σαρκικὴν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ὁμιλίαν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς διαρκοῦς καὶ ἀδιαλύτου ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς εἰς ἓν σῶμα συζεύξεως, πραγματοποιουμένης μυστηριωδῶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὴν διὰ τῆς συζεύξεως ταύτης ἔνωσιν ἡ σὰρξ τῆς γυναικὸς, ἀπὸ τε ἠθικῆς καὶ δογματικῆς ἐννοίας, ταυτίζεται πρὸς τὴν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τάνάπαλιν (Ἐφ. 5.28-31). Διὰ τοῦτο, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς περαιτέρω, ἵνα μὴ οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν καταλίπη περὶ τοῦ ἀληθοῦς νοήματος τῶν λόγων αὐτοῦ, ἐντέλλεται συμπερασματικῶς: «Ὁ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω» (Μτ. 19. 6). Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ σῶμα τοῦ εἰς Χριστὸν πιστεύοντος ὑπολαμβάνεται ὡς «ναὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος» (1 Κορ. 6:19), ὁ γάμος δὲν ἦτο ἀπλῶς φυσικὴ τις τῶν δύο φύλων καὶ νόμιμος κοινωνία, ἀλλ' ἱερὰ ἔνωσις, καθὼς ἡ ἔνωσις Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας (Ἐφ. 5.23-24), ἐνῶ πάντα τὰ ἄλλα εἶδη παρανόμου σαρκικῆς ὁμιλίας ἀπεδοκιμαζόντο ὡς βεβήλωσις τοῦ γάμου. Ἐντεῦθεν ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ ἀπῆρτε πρὸ τοῦ γάμου μὲν ἄκραν καθαρότητα βίου ἀπὸ τε τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα¹, μετὰ δὲ τὸν γάμον ἀπόλυτον συζυγικὴν πίστιν εἰς ἀλλήλους. Ἡ ἀρχὴ δ' αὕτη δὲν παρέμενε γράμμα νεκρὸν, ἀλλ' ὑπῆρχεν ἐν ἐφαρμογῇ εἰς τὸν προσωπικὸν βίον παντὸς ἀληθοῦς Χριστιανοῦ. Οὕτως, ἡ ἀνορθωτικὴ καὶ ὑγιῆς αὕτη ἀρχὴ περὶ ἠθικῆς καθαρότητος, ἐξ Ἰσοῦ ἀπέχουσα τῶν δύο ἄκρων, τῆς αἰσθησιακρα-

1. Πρβλ. Χρυσόστομου, Εἰς 1 Τιμ. Ὁμ. 9η, 2 MPG, 62,546: «Ταχέως αὐτοῖς (τοῖς νέοις) γυναῖκας ἄγωμεν ὥστε καθαρὰ αὐτῶν τὰ σώματα καὶ ἀνέπαφα δέχεσθαι τὴν νόμφνην».

τίας και τοῦ ἀσκητισμοῦ, ἥς φορεὺς και ἔδαφος πρὸς περαιτέρω ἀνάπτυξιν και καλλιέργειαν ὑπῆρξεν ὁ καθόλου Χριστιανικὸς βίος, ἀπέβη ἐν τῇ πραγματικὸ-κότῃτι ὁ νέος και πανίσχυρος παράγων, ἐργαζόμενος βαθμιαίως τὴν κάθαρσιν και τὸν ἐξαγνισμόν τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς κοινωνίας ἐκ τοῦ δυσώδους φυράμα-τος τῶν ποικίλων ἐλαττωμάτων και τῶν κακῶν συνηθειῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἡ ἰδέα περὶ τῆς ἱερότητος ἐν τῇ ἐνώσει τοῦ γάμου ὑπῆρξεν ἐπὶ τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε πλεῖστοι Χριστιανοὶ ἐπίστευον, ὅτι ὁ δεσμὸς τοῦ γάμου ἦτό τι πε-ρισσότερον τῆς ἀπλῆς ἐνώσεως σωμάτων και ὅτι, κατ' ἀκολουθίαν, ἢ ἐν τῷ γάμῳ λαμβάνουσα χώραν ἐνωσις ἐξακολουθεῖ ὑφίσταμένη και μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐνὸς τῶν συζύγων. Ἐπιστεῦετο δηλαδὴ ὅτι ὁ ἐν τῇ ζωῇ καταλειφθεὶς ἕτερος τῶν συζύγων ἠδύνατο ἔτι και μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεθ' οὗ εἶχε συνδεθῆ διὰ τοῦ δεσμοῦ τοῦ γάμου νὰ ἐπικοινωνῇ μετ' αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ και προσευχῇ. Ὁ Τερτυλλιανὸς προχωρῶν περαιτέρω ἐδίδασκεν ὅτι κατὰ τὴν ἀνάστασιν ὁ ἀνὴρ και ἡ σύζυγος αὐτοῦ ἔμελλον νὰ συναντηθῶσιν εἰς αἰώνιαν πνευματικὴν ἔνωσιν¹. Μία δὲ ἐκ τῶν μᾶλλον προτιμωμένων ἐπιταφίων ἐπιγραφῶν, ὡς ἐκ τούτου δὲ συχνότατα ἀπαντῶσα, εἰς ἐπιτυμβίους πλάκας τῶν χριστιανικῶν τά-φων τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἦτο ἢ περιέχουσα τὴν ἰδέαν, ὅτι «ὁ κοιμηθεὶς (ἢ ἢ κοιμηθεῖσα) ἔχρημάτισε σύζυγος μιᾶς μόνον γυναικὸς (ἢ σύζυγος ἐνὸς μόνον ἀνδρὸς) κατὰ τὸν ἐπὶ γῆς βίον»², ἥτις ἐμφαίνει ὅτι ἡ πίστις αὐτῆ ἦτο συνήθης. Ἡ ἀντίληψις αὐτῆ ὠδήγησεν ἀμέσως εἰς τὴν πίστιν, ὅτι ὁ πρῶτος γάμος εἶναι ἐπιτετραμμένος, ἐνῶ ὁ δεύτερος, καθόσον ἐπιστεῦετο ὅτι ὁ μεταφυσικὸς δε-σμὸς τοῦ πρῶτου γάμου παρεβιάζετο δι' αὐτοῦ, ἐνομιζέτο ἐφάρματος³ και ἐνε-κα τούτου κατεδικάζετο. Οὕτως ἢ ἐν Νεοκαισαρεῖα Σύνδοδος (314-315) ἐπιτάσ-σει τὸν ἱερέα ὅπως μετὰ τὴν ἱερολογίαν ἀπέρχηται και μὴ λαμβάνῃ μέρος εἰς τὸ γαμήλιον γεῦμα τοῦ τελέσαντος δευτέρου γάμου⁴. Ἡ μαρτυρία αὐτῆ περὶ τῆς ἱερολογίας ὡς συστατικῆς τοῦ γάμου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ-ῶνος ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ ἱερολογία τοῦ Χριστιανικοῦ γάμου ὑφίστατο πρὸ πολλοῦ ἤδη. Ὅντως δὲ ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις ὅτι ὁ γάμος παρὰ Χριστιανοῖς ἱερολογεῖ-το ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς συστάσεως τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ περὶ γά-μου ἀντίληψις ὡς θεοσυστάτου θεσμοῦ, γραφικῶς μαρτυρομένου (Γεν. 1.27-28,

1. De monogamia X, MPL, 2,992.

2. C. B r a c e, Gesta Christi, σελ. 32.

3. Ὁ Ἀ θ η ν α γ ὀ ρ α ς, (Πρεσβεία MPG, 6,965) θεωρεῖ τὸν δευτέρου γάμου εὐ-πρεπῆ μοιχείαν, ὁ δὲ Μ. Βασίλειος (MPG 32,672) κωλύει τοὺς διγάμους τῆς θείας κοι-νωνίας ἐπὶ ἐν ἔτος. Πρβλ. και Σιν. Λαοδ. καν. 1ον.

4. Κανὼν 7. Πρβλ. και Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας, ἀπόκρισιν εἰς ἐρ. ΙΑ' τῶν 150 Πα-τέρων (381), ΡΠ, Δ', σελ. 337. Ὁ Ἀριστηνός, ἐρμηνεύων τὸν κανόνα τοῦτον λέγει ὅτι ἀό ἱερεὺς εὐλογῆσας τὸν δίγαμον τῆς τραπέζης ὀφείλει ὑπαναχωρεῖν, και μὴ συνεστιασθῆναι αὐτῷ (ΡΠ, ΙΙΙ, σελ. 82). Ὁ κανὼν οὗτος φαίνεται ὅτι ἔσχε προσωρινὴν μόνον ἰσχύν, διότι, ὡς λέγει ὁ Βαλσαμῶν (ΡΠ, ΙΙΙ, σελ. 81), ἀμῆδὲ τῶν ἀπάντων δευτερογαμήσαντα ἐπι-τιμηθῆναι ποτε, μῆδὲ τὴν τοιαύτην ἱερολογίαν ἐμποδίζεσθαι, μᾶλλον μὲν οὖν και ἔστιν ὅτε

2.22-24, Mt. 19.6, 1 Κορ. 7. 10), ἀσφαλῶς ἀπῆλθει τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ταμιούχου τῆς χάριτος δι' εὐλογίας ἔνωσιν τῶν εἰς γάμον συζευγνυμένων. Ἦδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου αἰῶνος ὁ Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας ἀπαιτεῖ «τοῖς γαμουμένοις καὶ ταῖς γαμουμέναις μετὰ γνώμης ἐπισκόπου τὴν ἔνωσιν ποιεῖσθαι, ἵνα ὁ γάμος ᾖ κατὰ Κύριον καὶ μὴ κατ' ἐπιθυμίαν»¹, ὑπαινισσόμενος προφανῶς παρεκκλίσεις ἐξ ὑφισταμένου ἤδη ἐκκλησιαστικοῦ ἔθους. Ἡ φράσις μάλιστα αὐτοῦ «ἵνα ὁ γάμος ᾖ κατὰ Κύριον καὶ μὴ κατ' ἐπιθυμίαν» δὲν εἶναι ἀπλῶς ἔνδειξις, ἀλλὰ σαφῆς μαρτυρία ὅτι οὐ μόνον ἡ γνώμη τοῦ ἐπισκόπου, ἀλλὰ καὶ εἶδος τι ἱερολογίας ἦτο ἀπαραίτητον διὰ τὴν «κατὰ Κύριον» σύναψιν γάμου. Ἐνα περίπου αἰῶνα βραδύτερον συναντῶμεν παρὰ Τερτυλλιανῶ (160-230) τὴν γνώμην ὅτι αἱ κρύφιοι ἐνώσεις, αἱ μὴ πρότερον εἰς τὴν ἐκκλησίαν δηλωθεῖσαι, εἶναι ἀσεβεῖς καὶ ὅμοιαι πρὸς πορνείαν². Μεταγενέστεραι μαρτυρίαι, ἀπηχοῦσαι παλαιοτάτην συνήθειαν, πληροφοροῦσιν ἡμᾶς, ὅτι καὶ «στέφανοι ταῖς κεφαλαῖς (τῶν νεονύμφων) ἐπιτίθενται, σύμβολον νίκης, ὅτι ἀήττητοι γενόμενοι οὕτως εἰσέρχονται τῇ εὐνῇ, ὅτι μὴ κατηγωνίσθησαν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς» πρὸ τοῦ γάμου αὐτῶν³.

Παρὰ ταῦτα, μέχρι τοῦ 542 οὐδεὶς λόγος γίνεται ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱερολογίας ὡς οὐσιώδους ὅρου τῆς νομιμότητος τοῦ γάμου. Αὕτη ἐπιτάσσεται ἀπολύτως ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπὸ τῆς 89ης Νεαράς Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ἐν ἔτει 893, ἔκτοτε δὲ πᾶς γάμος ἄνευ ἱερολογίας ἐθεωρεῖτο ἄκυρος. Ἡ Νεαρά ὁμοῦς αὕτη δὲν εἰσῆγαγέ τι νέον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν νομοθεσίαν⁴, ἀλλ' ἀπλῶς περιέβαλε διὰ νομικῆς ἰσχύος τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦτου ὑφισταμένην ἐξ ἀρχῆς ἐκκλησιαστικὴν πράξιν, καθότι ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων ἡ Ἐκκλησία, ὡς ἦδη ἐλέχθη, ἐπενέβαινε καὶ ἠγίαζε διὰ τῶν εὐχῶν αὐτῆς τὴν εἰς γάμου κοινωνίαν τῶν μελῶν αὐτῆς⁵. Ἐντεῦθεν γάμος μὴ δι' ἱερολογίας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀγιασθεὶς ἠδύνατο μὲν νὰ εἶναι πολιτικῶς

ἐπιτρέπεται διὰ πιττακίου χαρτοφυλακικοῦ, εἶδομεν δὲ καὶ πατριάρχην καὶ ἐτέρους ἀρχιερεῖς συνεσθλοντας μετὰ δευτερογάμων βασιλέων καὶ ἄλλων μεγιστάνων, διὸ φαμεν, ὅτι κἂν ἐπιτιμῶν καιρικῆς ἀκοινωνησίας ἐκ τῶν ρηθέντων κανόνων οἱ δευτερογαμησαντες ὑπόκεινται, ἀλλ' ὁ τῆς ἐνώσεως τόμος, ὁ καταστρωθεὶς ὑφ' ἡμῶν εἰς τὸν δ' κανόνα τοῦ ἁγίου Βασιλείου ἐξιώσας τῷ πρώτῳ γάμῳ διόλου τὸν δεύτερον, καὶ εἰπὼν ποτε καὶ οὗτοι ἐπιτιμᾶσθαι ὀφείλουσιν, ἔλυσε τὸ ἐπιτίμιον».

1. Πρὸς Πολύκαρπον, 5, 2 BEIΠ. 2, 283, 318.

2. De pudicitia 4, MPL, 2, 1038B13: «Ideo penes non occultae conjunctiones, id est, non prius abud ecclesiam professe iuxta moechiam et fornicationem iudicari periclitantur».

3. Χρυσόστομος, Εἰς 1 Τιμ., Ὁμ. 9η, 2, MPG, 62, 546, στ. 51.

4. Κ. Φερραρίτου ΠΠΝ, σελ. 445 (σημ. (β) τῆς σελ. 443.)

5. Κ. Φερραρίτου, ἐθ. ἀν., Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός, (BBΠ), Τόμ. 4ος, Ἀθῆναι 1951, σελ. 93 σημ. 2. Πρβλ. καὶ E. Herman, De benedictione nuptiali quit statuerit jus byzantinum, sive ecclesiasticum sive civile, ἐν Orient. Christ. Period. 4 (1938), 199-234, ἐνθα ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ εὐλογία τοῦ γάμου ὑπὸ τῆς

ισχυρός, ἠθικῶς ὅμως καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἐθεωρεῖτο ἐλάχιστα διαφέρων τῆς πορνείας¹.

Εἰς τὴν κλίμακα τῆς ἱεραρχίας τῶν ἀξιῶν ὁ γάμος ὡς μυστήριον ἐτίθετο εἰς κατωτέραν μοῖραν ἢ ἡ ἱερωσύνη. Οὕτω, μολοντί ἠδύνατο καὶ ἔγγαμοι ἄνδρες νὰ χειροτονηθῶσιν ἱερεῖς ἢ ἐπίσκοποι, μετὰ τὴν χειροτονίαν ἀπηγορεύετο αὐτοῖς νὰ ἔλθωσιν εἰς γάμον². Ἐν τῇ πράξει ἡ Ἐκκλησία ἀπεδέχθη τὸν δευτερον γάμον μόνον διὰ τοὺς λαϊκοὺς, ἀπαγορεύσασα τὴν χειροτονίαν εἰς τοὺς ἀνωτέρους βαθμοὺς τῆς ἱερωσύνης (ἀπὸ τοῦ διακόνου καὶ ἄνω) ἐκείνων, οἵτινες μετὰ τὸ βάπτισμα εἶχον τελέσει δευτερον γάμον, ἢ γάμον μετὰ χήρας ἢ διεζευγμένης³, κληρικοὶ δὲ κατώτεροι, οἵτινες εἶχον ἔλθει δις εἰς γάμον, ἢ ἔστω καὶ εἰς πρῶτον γάμον μετὰ χήρας γυναικός, δὲν ἐπετρέπετο νὰ προαχθῶσιν εἰς τοὺς ἀνωτέρους βαθμοὺς τῆς ἱερωσύνης⁴. Ὁ τρίτος γάμος ἐθεωρήθη ἐπιτετραμμένος ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' οἱ τρίγαμοι ἐτιμωροῦντο δι' ἀποχῆς ἐκ τῆς θείας κοινωνίας ἐπὶ δύο ἕως πέντε ἔτη⁵.

Ἡ ἀντίληψις περὶ προσωπικῆς ὑποχρεωτικῆς καθαρότητος ὠδήγησέ τινες εἰς τὸν ὑπερτονισμόν τῆς καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀπαντώσης ἰδέας τῆς ἀγαμίας (Μτ. 19. 12, 1 Κορ. 7.8, 32, 34), ἣν οὗτοι ἐθεώρησαν ὡς τὸν ἀρμόζοντα εἰς τὸν ἀληθῆ Χριστιανὸν βίον⁶. Τὸ γεγονός τοῦτο πάλιν παρέσχεν ἔδαφος πρὸς ἐκδήλωσιν δύο τάσεων, τῆς ἀποστροφῆς τοῦ γάμου ὡς τινος πράγματος βδελυκτοῦ καὶ τοῦ ἀσκητισμοῦ ἢ μοναχισμοῦ. Ἡ Ἐκκλησία κατεδίκασε τὴν πρῶτην τάσιν καὶ ἠνόνησε τὸν δευτέραν. Οὕτως ἡ ἐν Γάγκρα Σύνοδος

¹ Ἐκκλησίας ὑπῆρχεν ἤδη ἑνωρὶς (παρ' Ἰερ. Κοτσώνη, Προβλήματα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας» ἐν Ἀθήναις 1957, σελ. 205 σημ. 630).

1. Tertul. Ad uxorem, II, κεφ. τελευταῖον, Κλημ. Ἀλεξανδρέως, Παιδαγ. III, 14, MPG. 8,637B4, Συν. Καρχηδ. (389), καν. 13.

2. ΣΤ' Οἰκ. Συν., καν. 6. Πρβλ. C. Hefele, The History of the Christian Councils from the Original Documents (HCC), I, σελ. 435. Τὴν τοιαύτην διάκρισιν ἀγνοεῖ πως ὁ 10ος κανὼν τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ συνόδου, ἐπιτρέπων εἰς τὸν ἤδη κεχειροτονημένον πρεσβύτερον ἢ διάκονον νὰ ἔλθῃ εἰς γάμον, ἐὰν κατὰ τὴν χειροτονίαν εἶχε δηλώσει τοῦτο. Τὸν κανόνα ὅμως τοῦτον καθήρησεν ὁ 6ος κανὼν τῆς ΣΤ' Οἰκ. Συνόδου, ὅρισας ὅτι μετὰ τὴν χειροτονίαν ὁ ὑποδιάκονος, ὁ διάκονος καὶ ὁ πρεσβύτερος «μηδαμῶς ἔχειν ἄδειαν ἐαυτῶ συνιστᾶν συνοικέσιον».

3. Ἁγίων Ἀποστόλων, καν. 17 καὶ 18, ΣΤ' Οἰκ. Συν. καν. 3.

4. Σύνοδος ἐν Orange (441 μ.Χ.), καν. 25. Μία κατηγορία ἐναντίον τοῦ Νεστορίου ἦτο καὶ ὅτι οὗτος εἶχε νυμφευθῆ δις ὡς λαϊκός. Ὁ Θεοδόρητος, ὑπερασπιζόμενος τὸν Νεστόριον διὰ τὸν μέγαν ζῆλον καὶ τὴν ἀγάπην αὐτοῦ πρὸς τοὺς πτωχοὺς, παρατηρεῖ ὅτι καὶ εἰς προγενεστέρους χρόνους εἶχόν τινες χειροτονηθῆ λόγω τῶν ἐξαιρετικῶν αὐτῶν ἀρετῶν, μολοντί εἶχον, ὡς καὶ ὁ Νεστόριος, νυμφευθῆ δις (C. Hefele, HCC, III, σελ. 184).

5. C. Hefele, HCC, III, σελ. 225.

6. Ἡ τάσις αὕτη ἀπαντᾷ κυρίως παρὰ τοῖς αἰρετικαῖς Μαρκεσιταῖς Μανικαίοις καὶ Εὐσταθιανοῖς, οἵτινες κατεδίκαζον τὸν γάμον ὡς θετικὴν ἁμαρτίαν (πρβλ. C. Hefele, μν. ἔργ. II, σελ. 331).

(μέσα δ' αἰ.) ἀναθεματίζει τὴν γυναῖκα, ἥτις ἐγκαταλείπει τὸν σύζυγον αὐτῆς καὶ χωρίζεται ἐαυτὴν λόγῳ ἀποστροφῆς τοῦ ἐγγάμου βίου¹, ὡς καὶ πάντα ὅστις περιφρονεῖ τὸν γάμον, ἀποστρέφεται καὶ μέμφεται τὴν γυναῖκα, ἥτις συγκοιμᾶται τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς ὡς τινα μὴ δυναμένην νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ². Ὁ 51ος κανὼν τῶν ἀγίων Ἀποστόλων ἐπιβάλλει τὴν ποινὴν τῆς καθαιρέσεως εἰς τὸν ἐπίσκοπον ἢ τὸν πρεσβύτερον, ἢ τὸν διάκονον, καὶ τὴν τοῦ ἀφορισμοῦ εἰς τὸν λαϊκόν, ὅστις ἀπέχει τοῦ γάμου, οὐχὶ χάριν ἀσκήσεως, ἀλλὰ λόγῳ ἀποστροφῆς, διότι τοιαύτη τις ἀντίληψις ἐνέχει μομφὴν κατ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐδημιούργησε τὸν ἄνθρωπον ἄρσεν καὶ θῆλυ. Ὁ ἀσκητισμὸς, ὅστις ἐξεδηλώθη ἐν ἀρχῇ ὡς διαμαρτυρία κατὰ τῆς ἐπικρατούσης ἐκλύσεως τῶν ἡθῶν, καὶ οὐτινος ἡγετικάι μορφαὶ ἦσαν ὁ Παχώμιος, ὁ Παῦλος ἐκ Θηβαίδος τῆς Αἰγύπτου καὶ ὁ μέγας Ἀντώνιος, ταχέως ἀνεπτύχθη καὶ ὠργανώθη εἰς τὸ μοναχικὸν σύστημα, ὑπερ ἀληθῶς ἐπαίξε σπουδαιότατον ρόλον ἀπὸ τε ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀπόψεως³. Τὸ μοναστικὸν κίνημα περιλαμβάνεται εἰς εἰδικὸν κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὡς τοιοῦτον κεῖται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς παρουσίας ἐρεῦνης. Πρέπει ὅμως ὀπωσδήποτε νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι τὸ μοναστικὸν ἰδεῶδες ἤσκησεν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς στάσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐναντι τοῦ γάμου. Οὕτως, ἡ Ἐκκλησία, ἐνῶ ἀρχικῶς κατεδίκαζεν ἐκείνους, οἵτινες προὔτιμων τὴν ἀγαμίαν διότι ἐβδελύττοντο τὸν γάμον, ἐθέσπισε βραδύτερον τὴν ὑποχρεωτικὴν ἀγαμίαν, τῶν ἐπισκόπων ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ὀλοκλήρου τοῦ κλήρου ἐν τῇ Δύσει. Τοῦτο δὲ διότι ἐκρίθη λυσιτελέστερον νὰ μένῃ ὁ κληρὸς ἐλεύθερος καὶ ἀπερίσπαστος οἰκογενειακῶν μεριμνῶν, ἵνα δύναται νὰ ἀφιερῶται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Εὐαγγελίου, εἰδικῶς δὲ ἐν τῇ Δύσει διότι ἐπιστεῦετο ἐπιπροσθέτως ὅτι καὶ εἶδος τι ἡθικῆς μολύνσεως προσήπτετο τῇ ψυχῇ μέσῳ τῆς σαρκικῆς ὁμιλίας τῶν συζύγων. Ἡ ἀρχαιότερα διάταξις, ἡ καθιερούσα ὑποχρεωτικὴν τὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου ἐν τῇ Δύσει εὑρηται εἰς τὸν 33ον κανόνα τῆς ἐν Ἐλβίρα Συνόδου (305-306). Κατὰ τὸν περίφημον τοῦτον κανόνα, οἱ ἐπίσκοποι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ διάκονοι, καὶ γενικῶς ὅλοι οἱ κληρικοὶ εἰς οὓς ἔχει εἰδικῶς ἀνατεθῆ νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὸ θυσιαστήριον, ἄφειλον ἐπὶ ποινῇ καθαιρέσεως νὰ ἀπέχῳσι τοῦ λοιποῦ τῶν συζυγικῶν αὐτῶν σχέσεων ἐὰν ἦσαν ἐγγαμοὶ πρὸ τῆς χειροτονίας αὐτῶν. Ἡ ἀπαγόρευσις ἢ ἀφορώσα τοὺς κληρικοὺς «εἰς οὓς ἔχει ἀνατεθῆ νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὸ θυσιαστήριον» εἶναι ἐνδεικτικὴ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Σύνοδος ἐπρέσβευεν ὅτι εἶδος τι ἡθικῆς μολύνσεως λαμβάνει χώραν κατὰ τὴν σαρκικὴν ὁμιλίαν τῶν συζύγων, ἥτις καθιστᾷ τὸν ἐγγαμον κληρικὸν ἀνίκανον, ἢ καὶ ἀνάξιον, νὰ

1. Κανὼν 14.

2. Κανὼν 1.

3. Περὶ τῆς κοινωνικῆς σημασίας τοῦ Μοναχικοῦ βίου βρα E. Oliver SACC, σελ. 66-68 καὶ W. Stephens, Saint John Chrysostom, His Life and Times, σελ. 59-64 καὶ 72-77.

ὕπηρετῆ εἰς τὸ θυσιαστήριον. Διάφοροι ἄλλαι Σύνοδοι ἐν τῇ Δύσει συνηγόρησαν ὑπὲρ τοῦ μέτρου τούτου¹ καὶ ἡ Δευτέρα ἐν Ἀρελάτῃ Σύνοδος, τῆ 452, ἐθέσπισεν ὅπως αὐτοὶ ἐγγαμος προάγεται εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ πρεσβυτέρου, ἐκτὸς ἐὰν προηγουμένως δώσῃ ὄρκον ἀγνότητος². Βραδύτερον ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου ἐπεκράτησεν ὡς νόμος, γενόμενος γενικῶς ἀποδεκτὸς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Δύσει, εἰς ὃν ὑπήχθησαν καὶ οἱ κατώτεροι κληρικοί³.

Ἐν Ἀνατολῇ ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου οὐδέποτε ἐπεβλήθη ὑποχρεωτικῶς ὑπὸ ἐκκλησιαστικοῦ τινος νόμου. Πᾶν τούναντίον πρὸς τὰ ἐν τῇ Δύσει θεσπισθέντα ὁ 5ος κανὼν τῶν Ἀποστόλων ἀπαγορεύει εἰς τὸν ἐπίσκοπον ἢ τὸν πρεσβύτερον ἢ τὸν διάκονον νὰ ἀποπέμπῃ τὴν σύζυγον αὐτοῦ ἐπὶ προφάσει ἐγκρατείας (ἀγνότητος) καὶ ἀπειλεῖ καθαίρειν ἢ ἀφορισμὸν κατὰ παντός, ὅστις ἤθελεν ἐπιμεινεῖν εἰς τὴν ἀποδοκιμαζομένην ταύτην πράξιν⁴. Ὅταν δὲ διὰ πρῶτην φορὰν πρότασις νόμου ὑπεβλήθη, πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Ὀσίου Κορδοῦης⁵, εἰς τὴν ἐγκρισιν τῆς ἐν Νικαίᾳ Ἀ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου περὶ εἰσαγωγῆς τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀγαμίας τοῦ κλήρου, συνήντησε τοσαύτην ἀντίδρασιν κατὰ τὴν ἐπ' αὐτῆς γενομένην συζήτησιν, ὥστε τελικῶς ἀπερρίφθη ὑπ' αὐτῆς. Αἱ λεπτομέρειαι τῆς συζητήσεως ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου διεσώθησαν μέχρι ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους⁶, τοῦ Σωζομένου⁷, καὶ τοῦ Γελασίου Κυζικηνοῦ⁸, περιλήψις τῆς ὁποίας, κατὰ τὸν Hefele⁹, ἔχει ὡς ἀκολούθως:

Ὁ νόμος οὗτος εἶχε σκοπὸν νὰ ἀπαγορεύσῃ εἰς πάντας τοὺς ἐπισκόπους, ἱερεῖς καὶ διακόνους, οἵτινες ἦσαν κατὰ τὴν χειροτονίαν αὐτῶν ἐγγαμοί, νὰ συνεχίσωσι ζῶντες μετὰ τῶν συζύγων αὐτῶν. Ἀλλά, λέγουσιν οἱ ἱστορικοὶ οὗτοι, ὁ νόμος ἐπολεμήθη μετὰ παρρησίας καὶ ἀποφασιστικότητος ὑπὸ τοῦ

1. Ἐν ἔτει 386 μ.Χ., σύνοδος τις ἐν Ρώμῃ συμβουλευθεὶς ὅπως ἱερεῖς καὶ λευῖται μὴ ζῶσι μετὰ τῶν συζύγων αὐτῶν (καν. 9, παρὰ C. Hefele, μν. ἔργ. II, σελ. 387). Τῆ 389, ἡ ἐν Καρθαγένῃ Σύνοδος (καν. 3 καὶ 4) ὑποχρεοῖ τοὺς ἐπισκόπους, τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς διακόνους νὰ ἀπέχωσι τῶν συζύγων αὐτῶν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν 5ον κανόνα τῶν Ἀποστόλων, ἐπιτάσσοντα: «Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα μὴ ἐκβαλέτω προφάσει εὐλαβείας». Τῆ 402, ἡ ἐν Ρώμῃ Σύνοδος ὑπὸ τὸν Ἰννοκέντιον I διέτασεν ὅπως οἱ ἐπίσκοποι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ διάκονοι δέον νὰ ᾧσιν ἀγαμοί, οἱ δὲ κανόνες 22 καὶ 23 τῆς ἐν Orange (441 μ.Χ.) Συνόδου ἐπιβάλλουσιν εἰς τὸν κλῆρον νὰ διῶν ὄρκον ἀγνότητος ἐπὶ πονῆῃ καθαίρεισως (C. Hefele, HCC, II, σελ. 429, III, σελ. 163).

2. Κανὼν 2.

3. Πρβλ. ΣΤ' Οἰκ. Συν. καν. 3.

4. Πρβλ. ΣΤ' Οἰκ. Συνόδου καν. 12 καὶ 13.

5. Πρβλ. C. Hefele, HCC, I, σελ. 436.

6. Ἐ. Ἰ., I, 11 MPG, 67, 101 C ἐξ.

7. Ἐ. Ἰ., 23 MPG, 67, 925 B ἐξ.

8. Σύνταγμα τῶν κατὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ Ἀγίας Συνόδου προαχθέντων II, 32 MPG,

84, 1336 ἐξ. καὶ παρὰ Mansi, 2, 906.

9. C. Hefele, HCC, I, σελ. 435 ἐξ.

Παφνουτίου, ἐπισκόπου πόλεως τινος τῆς ἀνω Θηβαΐδος τῆς Αἰγύπτου, ἀνδρὸς μεγάλης φήμης, ἀπολέσαντος ἓνα τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ κατὰ τὸν ἐπὶ Μαξιμιανοῦ διωγμὸν¹. Οὗτος ἦτο ἐπίσης ὀνομαστός διὰ τὰ θαύματα αὐτοῦ καὶ ἀπήλασε τοσοῦτου σεβασμοῦ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι, ὥστε οὗτος συχνάκις ἠσπάζετο τὸ κενὸν κοίλωμα τοῦ ἀπολεσθέντος ὀφθαλμοῦ αὐτοῦ². Ὁ Παφνούτιος ἐβόησε γεγωνυῖα τῇ φωνῇ, ὑποστηρίξας ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ μὴ θέσῃ ἐπὶ τῶν ἔμωων τοῦ κλήρου ζυγὸν ὑπεράγαν βαρύν, διότι ὁ γάμος καὶ ἡ γαμικὴ σχέσις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς εἶναι πράγματα καθ' ἑαυτὰ τίμια καὶ ἀμίαντα, οὐδεμίαν ἠθικὴν κηλῖδα προσάπτοντα· ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ μὴ ζημιώσῃ ἑαυτὴν διὰ τῆς καθιερώσεως ἑνὸς τοιοῦτου μέτρου. καθόσον δὲν δύνανται πάντες νὰ ἀντέχωσιν εἰς τὴν τῆς αὐστηραῆς ἐγκρατείας ἀσκησιν, οὐδὲ ἴσως θέλει οὕτω διαφυλαχθῆ ἡ τῆς ἐκάστου γυναικὸς σωφροσύνη. Τοιοιτοτρόπως (διὰ τῆς μὴ ἀπαγορεύσεως τῆς γαμικῆς σχέσεως) ἡ ἀρετὴ τῆς συζύγου τοῦ κληρικοῦ θέλει ἀσφαλέστερον περιφρουρεῖται, διότι ἐὰν ὁ σύζυγος αὐτῆς ἀπέχη τῶν συζυγικῶν αὐτοῦ καθηκόντων, αὐτὴ πιθανῶς νὰ εὔρη ζημίαν ἀλλαχόθεν. Ἡ σαρκικὴ ὁμιλία τοῦ ἀνδρὸς μετὰ τῆς νομίμου αὐτοῦ συζύγου εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τόσον ἀγνή ὅσον καὶ ἡ ἀπ' αὐτῆς ἀποχὴ. Θὰ ἦτο ἐπομένως ἀρκετόν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐὰν εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἐχειροτονήθησαν ἄγαμοι, ἀπαγορευθῆ ὁ γάμος μετὰ τὴν χειροτονίαν, ἀλλ' ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐτέλεσαν γάμον μόνον ἅπαξ ὡς λαϊκοί, μὴ ὑποχρεωθῶσι νὰ χωρίσωσι τὰς συζύγους αὐτῶν.

Ὁ λόγος οὗτος τοῦ Παφνουτίου ἐνεποίησε μεγάλην ἐντύπωσιν, καθ' ὅσον οὗτος οὐδέποτε ἔζησεν ἔγγαμον βίον, ἢ ἄλλως πως εἶχε ποτε σαρκικὴν μετὰ γυναικὸς ὁμιλίαν. Ἡ Σύνοδος ἔλαβε σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τοὺς λόγους τούτους τοῦ Αἰγυπτίου ἐπισκόπου, ἐθεώρησε τὴν ἐπὶ τοῦ νόμου συζήτησιν περαιωθεῖσαν καὶ ἀφῆκεν εἰς ἕκαστον κληρικὸν τὴν εὐθύνην νὰ ἀποφασίσῃ τὰ καθ' ἑαυτὸν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ὡς ἐνόμιζε καλλίτερον. Ἡ θέσις, ἣν ὑπεστήριξεν ὁ Παφνούτιος, ἐγένετο ἔκτοτε ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῆς κατ' Ἀνατολὰς Ἐκκλησίας ὡς ἐπίσημος ἐκκλησιαστικὴ πράξις. Ἐδέχθη αὐτὴ εἰς τὸν κλῆρον τόσον τοὺς ἀγάμους, ὅσον καὶ τοὺς ἐγγάμους, καὶ διὰ λόγους ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας υἰοθέτησε βραδύτερον ἐν τῇ πράξει τὴν προαγωγὴν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου μόνον ἀγάμων κληρικῶν³. Ἀπηγόρευσε τὸν γάμον μετὰ τὴν χειροτονίαν, ἐκτὸς ἐὰν ὁ κληρικὸς ἦτο ἀναγνώστης ἢ ψάλτης⁴, ἀλλ' οὐδέποτε ἠμφεσβήτησε τὴν ἀγνότητα καὶ καθαρότητα τοῦ ἐγγάμου βίου.

1. Rufinus I, 4 MPL 21, 479C5.

2. Rufinus I, 4 MPL 21, 471A.

3. ΣΤ' Οἰκ. Συν., καν. 12. Πρβλ. καὶ καν. 13 τῆς αὐτῆς Συνόδου.

4. Ἀγίων Ἀποστ., καν. 27(25).

Τὸ διαζύγιον.

Ὡς ἤδη ἀνωτέρω εἶπομεν, ὁ γάμος παρὰ τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ ἦτο ἐπὶ τοσοῦτον ἐπισφαλής, ὥστε ὁ ἀνὴρ ἠδύνατο κατὰ βούλησιν νὰ διαζευχθῇ τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἀκόμη καὶ δι' ἀσημάντους ἀφορμάς. Ἀληθῶς εἰπεῖν, ὁ Ρωμαϊκὸς νόμος ἦτο λίαν αὐστηρὸς εἰς τὰς διατάξεις αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸ διαζύγιον καί, ὡς λέγεται, ἐπὶ ἑξακόσια ἔτη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ρώμης τὸ διαζύγιον ἦτο σχεδὸν ἀγνωστον εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν κοινωσίαν¹. Ἀλλὰ διαρκοῦντος τοῦ πρώτου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ καὶ τοῦ πρώτου αἰῶνος μετὰ Χριστὸν ἡ διαφθορὰ τῶν ἠθῶν ἦτο τόσον μεγάλη καὶ ὁ δεσμὸς τοῦ γάμου ἀπέβη ἐπὶ τοσοῦτον χαλαρὸς, ὥστε τὸ διαζύγιον εἶχε καταντῆσει ὑπόθεσις μεγίστης εὐκολίας. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων αἰτίων, ὁ ἐλεύθερος γάμος παρέσχε φυσικῶς τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν ἀνεξέλεγκτον ἐλευθερίαν πρὸς διαζύγιον. Αἴτησιν διαζυγίου ἠδύνατο νὰ ὑποβάλλῃ ἐκάτερος τῶν συζύγων ἐκφράζων γραπτῶς τὴν πρὸς τοῦτο ἐπιθυμίαν αὐτοῦ. Συνήθως αἱ γυναῖκες ἐποίουν χρῆσιν τοῦ δικαιώματος τούτου συχνότερον ἢ οἱ ἄνδρες καὶ ἐπὶ Αὐγούστου ὁ ἀριθμὸς τῶν διαζυγίων ἠυξήθη εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε οὗτος μάρτυρ ἐπειράθη νὰ περιορίσῃ τὸ κακὸν νομοθετικῶς². Ὁ Σενέκας ὀμιλεῖ περὶ καθημερινῶν διαζυγίων (*quotidiana repudia*) καὶ λέγει χαρακτηριστικῶς, ὅτι αἱ ἐκ καταγωγῆς εὐγενεῖς Ρωμαῖαι δέσποιναι ἠρίθμου τὰ ἔτη τῆς ἡλικίας αὐτῶν οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπάτων, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συζύγων, οὐς εἶχον ἢ ὑπὸ τῶν ὁποίων εἶχον διαζευχθῆ³. Ὁ Πλούταρχος⁴ ἱστορεῖ, ὅτι ὁ Αἰμίλιος Παῦλος, Ρωμαῖος ὑπάτος, διέλυσε τὸν γάμον αὐτοῦ μετὰ τῆς Παπιρίας, θυγατρὸς τοῦ ὑπατικοῦ Μάσωνος, «καίπερ ἐξ αὐτῆς καλλιτεκνότητος γενόμενος», ἀνευ σοβαρᾶς αἰτίας, καὶ ὁ Σενέκας ἀναφέρει ἄλλην τινὰ Ρωμαῖαν, ὀνομαζομένην Πάουλαν Οὐαλερίαν, ἣτις διεζεύχθη τὸν ἄνδρα αὐτῆς ἀνευ αἰτίας τινὸς κατὰ τὴν διάρκειαν ἀπουσίας αὐτοῦ εἰς ταξίδιον, ἵνα συζευχθῇ ἕτερον⁵. Ὁ Γίουβενάλιος ὀμιλεῖ περὶ γυναικὸς τινος, ἣτις εἶχε συζευχθῆ καὶ διαζευχθῆ ὁκτὼ ἄνδρας ἐντὸς πέντε ἐτῶν⁶, ὁ δὲ Martial (40—102 μ. Χ.) παρατηρεῖ λίαν ὀρθῶς ὅτι «ἡ γυνὴ ἦτις ὑπανδρεύεται τοσοῦτον

1. Tertul. Apologeticus, 6.

2. Bracc, *Gesta Christi*, σελ. 23.

3. C. Bracc, ἐνθ. ἀν. "Ὅρα καὶ F. Farrar, 'Ὁ Ἀντίχριστος (μετάφρ.) Πειραιεὺς 1924, σελ. 24.

4. Αἰμίλιος Παῦλος, V. 2: «Αἰτία δὲ γεγραμμένη τῆς διαστάσεως οὐκ ἦ)θεν εἰς ἡμᾶς ἀλλ' εἰσικεν ἀληθῆς τις εἶναι λόγος περὶ γάμου λύσεως γενόμενος, ὡς ἀνὴρ Ρωμαῖος, ἀπεπέμπετο γυναῖκα, τῶν δὲ φίλων νοουθετούντων αὐτόν, «Οὐχὶ σάφρων; οὐκ εὐμορφος; οὐχὶ παιδοποιός;» προτείνας τὸ ὑπόδημα (κάλλιον αὐτὸ Ρωμαῖοι καλοῦσιν) εἶπεν «Οὐκ εὐπρεπῆς ὄσιν, σὺ νεοσπῆς; ἀλλ' οὐκ ἂν εἶδεις τις ἄρῶν, καθ' ὃ τι θλίβεται μέρος οὐμὸς ποῦεν».

5. Παρὰ C. Bracc, μν. ἔργ., σελ. 25.

6. Sat. VI. παρὰ C. Bracc, *Gesta Christi*, σελ. 23 ἐξ.

συχνά οὐδαμῶς ὑπανδρεύεται· εἶναι, ἀπλούστατα, πόρνη»¹. Καὶ αὐτὸς ὁ Κικέρων λέγεται ὅτι διεζεύχθη τὴν σύζυγον αὐτοῦ Τερεντίαν καὶ συνεζεύχθη τὴν πλουσίαν Πουπλίαν, ἵνα ἐκ τῆς προικὸς αὐτῆς ἐξοφλήσῃ τοὺς πιστωτὰς αὐτοῦ, ἣν βραδύτερον διεζεύχθη ἐπίσης². Μνημονεύονται ὡσαύτως πρόσωπα, ὧν οἱ γάμοι καὶ τὰ διαζύγια ἐφθانون εἰς ἀριθμὸν ἀπιστεύτως μέγαν, ἐκ τῶν ὁποίων γνωστότερος εἶναι ὁ Μαικήνας, ὅστις, κατὰ τὸν Σενέκαν³, εἶχε χιλιάκις συνάψει γάμον! Τα παραδείγματα ταῦτα εἶναι λίαν ἐνδεικτικὰ τῆς χαλαρότητος τῶν ἡθῶν τῆς Ρωμαϊκῆς κοινωνίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἥτις ὑπῆρξε τοσοῦτον ὑπέμετρος καὶ οἱ Ρωμαῖοι εἶχον ἐπὶ τοσοῦτον ἐξοικειωθῆ πρὸς τὴν εὐκολίαν μεθ' ἧς ἐλάμβανον χώραν τὰ διαζύγια, ὥστε ὁ μὲν Τάκιτος χαρακτηρίζει τὴν συχρότητα τῶν διαζυγίων ὡς *magnum adulterium*⁴, ὁ δὲ Τερτυλλιανός, ὀλίγον βραδύτερον, λέγει ὅτι τὸ διαζύγιον ἀπέβη φυσικὸν ἐπακολούθημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ γάμου⁵.

Εἶναι ἐντεῦθεν οἰκοθεν φανερόν, ὅτι ἡ παρακμὴ τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου παρὰ τῇ Ρωμαϊκῇ κοινωνίᾳ προήγαγε τὴν ἀπροθυμίαν πρὸς ἀνάληψιν τῶν καθήκοντων τῶν γονέων, ἣν τὸ κράτος ὑπελάμβανεν ὡς μέγαν κίνδυνον. Ἦτο ὁμως τόσον ἐλκυστικὸς ὁ βίος ἄνευ τῆς περὶ τῶν τέκνων φροντίδος, ὥστε οἱ νόμοι τοῦ Ἰουλίου ἀπεδείχθησαν ἀνίσχυροι νὰ περιορίσωσι τὸ κακὸν τοῦτο, καθόσον ἡ θεραπεία αὐτοῦ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Τάκιτος, «ἦτο χεῖρων τῆς νόσου»⁶.

Ἀπολύτως ἀντίθετος πρὸς τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἐν σχέσει πρὸς τὸν γάμον καὶ τὴν λύσιν αὐτοῦ προβάλλει ἡ περὶ ἀδιαλύτου τοῦ γάμου Χριστιανικὴ διδασκαλία. Ἦδη ὁ Ἰησοῦς εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὸν γάμον ἀνωτέραν ἀξίαν. Περιέγραψε τὸν γάμον ὡς τὸν πρῶτον θεσμόν, ὃν συνέστησεν αὐτὸς ὁ Θεός, ὅταν «ἀπ' ἀρχῆς ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον ἄρσεν καὶ θῆλυ» (Μτ. 19.4) καὶ εἶπεν ὅτι «ἐνεκεν τούτου καταλείπει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν, ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο ἀλλὰ σὰρξ μία. Ὁ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν ἄνθρωπος μὴ χωρίζετω» (Μτ. 19. 5-6). «Οἱ λόγοι οὗτοι», ὡς λίαν ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Brace, «εἶναι τόσον σαφεῖς καὶ ὀρισμένοι, ὥστε παρανόησις ἢ παρερμηνεῖα αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ ἢ τοῦ ἀντιγραφέως εἶναι σχεδὸν ἀδύνατος. Ὁ Ἰησοῦς ἠρμήνευσε τὸν δεσμόν τοῦ γάμου ὡς συνάπτοντα περισσότερον παντὸς ἄλλου τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν εἰς ἓν. Προεῖδε τὰ ἄπειρα κακά, ἅτινα ἤθελον προκύψει ἐν τῷ κόσμῳ ἐκ τῆς χαλαρότητος τοῦ δεσμοῦ τούτου, οἷον τὴν διάλυσιν οἰκογενειῶν, τὴν παραμέλησιν καὶ τὴν δυστυχίαν τῶν τέκνων, τὴν ὑποδεεστέραν θέσιν τῆς γυναι-

1. Ἐπιστ. VI, 7: «Quae nubit toties, non nubit; adultera lege est.»

2. C. B r a c e, *Gesta Cristi*, σελ. 25.

3. Παρὰ C. B r a c e, ἔνθ. ἀν.

4. C. B r a c e, *Cesta Christi*, σελ. 24.

5. Ἀπολογητικὸς, VI.

6. *Annal.* III, 25. Πρβλ. J. B. F i r t h, *μν. ἐργ.*, σελ. 349 ἐξ.

κός, ἣν ἐνέχει τὸ διαζύγιον, τὸν πειρασμὸν τοῦ ἀνδρὸς νὰ ἐκλέγη καὶ ἀποπέμ-
πη τὴν γυναῖκα κατὰ βούλησιν, τὴν κατάπτωσιν καὶ τὸν ὄλεθρον τοῦ οἴκο-
γενειακοῦ βίου, κακὰ, ἅτινα ἀναποδράστως ἔπονται τοῦ γάμου, ὅστις συνάπτε-
ται καὶ διαλύεται ἐπὶ πάσῃ ἰδιοτροπία... Ἡσθάνθη τὴν ἱερότητα τῆς ἐνώσεως
ἐν τῷ γάμῳ τόσον βαθέως, ὥστε νὰ νομοθετήσῃ ὅτι ἡ διάλυσις αὐτῆς εἶναι
ἐπιτρεπτή μόνον ἐπὶ μιᾷ αἰτία—τῇ παρανομίᾳ εἰς τὸν δεσμὸν, ἢ τῷ αὐτῇ ἰσο-
δυνάμῳ»¹.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ὁ Ἰησοῦς κηρύσσει τὸν γάμον ἱερὸν θεσμὸν, περιορί-
ζει εἰς τὸ ἐλάχιστον τοὺς λόγους διαζυγίου καὶ ἀνυψοῖ τὴν θέσιν τῆς γυναικὸς
—τῆς μιᾶς γυναικὸς, συζύγου ἑνὸς ἀνδρὸς—καὶ οὕτως ἀποκαθιστᾷ τὴν ἀπόλυτον
ἰσότητα μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς. Ὁ δεσμὸς τοῦ γάμου κατὰ τὴν διδασκα-
λίαν τοῦ Ἰησοῦ εἶναι τόσον ἱερός, ὥστε ἐν ποιᾷ τινι ἐννοίᾳ ἢ ἱερότητι αὐτοῦ ἐξ-
ακολουθεῖ ὑφισταμένη ἀκόμη καὶ μετὰ τὸ διαζύγιον, ἔφ' ὅσον αἷς ἂν ἀπολύσῃ
τὴν γυναῖκα αὐτοῦ εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ καὶ γαμήσῃ ἄλλην μοιχᾶται· καὶ ὁ ἀπο-
λελυμένην γαμήσας μοιχᾶται» (Μτ. 19.9). Ἐπὶ τῆς ἰδέας ταύτης ἐρειδόμενος
ὁ Ἑρμᾶς, ἐνῶ ἑθεώρει τὸ διαζύγιον ἐπιβαλλόμενον εἰς περίπτωσιν ἀπιστίας τῆς
γυναικὸς, ἀπηγόρευε τὸν νέον γάμον², τὴν αὐτὴν δὲ γνώμην εἶχε καὶ ὁ Τερ-
τυλλιανός³. Κατὰ τὸν Ἑρμᾶν, ἢ μὴ σύναψις δευτέρου γάμου μετὰ τὸ διαζύγιον,
ἔφ' ὅσον ἔζη ἢ διαζευχθεῖσα, εἶναι καθήκον διὰ τὸν ἀνδρα ἐπὶ τῇ ἐλπίδι μετα-
νοίας τῆς συζύγου, ὅτε ὁ ἀνὴρ ὀφείλει νὰ λάβῃ αὐτὴν εἰς τὰ ἴδια ἐκ νέου⁴.
Ἐνταῦθα ὁ Ἑρμᾶς εἰσηγεῖται διδασκαλίαν, ἥτις βραδύτερον, κατὰ τὸν πέμ-
πτον αἰῶνα, ἐγένετο ἀποδεκτή ὡς ἐπίσημος πρᾶξις τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας,
ἥτις ἐπιβάλλει τὸ ἀδιάλυτον τοῦ γάμου ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν διαζυγίου
δι' ἀποχρῶντα λόγον, μὴ ἐπιτρέπουσα νέον γάμον, ὅταν ἀμφότεροι οἱ διαζευ-
χθέντες εὐρίσκωνται ἐν ζωῇ.

(Συνεχίζεται)

1. Cesta Christi, σελ. 30 ἐξ.

2. Ποιμὴν, ἐντ. δ' I, 4-6, BEΠ, 3,54.

3. De pudicitia, X, MPL 2, 1052D.

4. Ποιμὴν, ἐντ. δ' I, 8, BEΠ, 3,54.